

Seijst 2000 : bulletin ter bevordering van de kennis van de geschiedenis van Zeist, uitgegeven door de Van de Poll-Stichting

<https://hdl.handle.net/1874/9671>

Blauw
Capel

Seijst

UITGAVE VAN HET ZEISTER HISTORISCH GENOOTSCHAP

Archeologische vondsten in perspectief

Th. Cleij

Het lageronderwijs VI

L. Visser

Jaarverslagen over 1999

De nieuwe straten van Zeist

L. Visser

2000-1

Seijst

*Bulletin ter bevordering
van de kennis
van de geschiedenis van Zeist*

ISSN 1383-2867

Seijst is een uitgave van de redactiecommissie van het Zeister Historisch Genootschap en verschijnt 4 maal per jaar: 29e jrg., april 2000, nummer 1. Drukwerk: Gregorius, Zeist.

Ontwerp/layout: Frédéric Ruys, Fréphitophe.

REDACTIECOMMISSIE

M. Wortmann, voorzitter. J. v.d. Dikkenberg, eindredacteur. A. Bal, secretaris. F. Ruys, vormgever. N. Vlak. J. Verbeek. R. van Weelderen.

REDACTIEADRES VOOR KOPIJ

Postadres: Nepveulaan 87, 3705 LC Zeist
Internetsite: frephitophe.com/zeisterhistorie
E-mail: seijst@frephitophe.com

POSTADRES

Aanmeldingen van nieuwe donateurs of adreswijzigingen kunnen enkel schriftelijk worden gemeld via Postbus 342, 3700 AH Zeist. Giro 384 03 83

DOCUMENTATIECENTRUM

Slot Zeist, Zinzendorfln. 1, tel. (030) 692 17 04. Geopend op dinsdag 10 - 12 uur en iedere eerste zaterdag van de maand 14 - 16 uur.

3. **Archeologische vondsten uit Zeist in perspectief**, Thomas Cleij
12. **Het lageronderwijs in Zeist**, Leo Visser
Afl levering 6, de hoofdonderwijzers en het onderwijs
21. **Jaarverslagen 1999**
Verslag van het bestuur. Verder de verslagen van de commissie Beheer collecties en het documentatiecentrum (24), de publicatiecommissie (25), de commissie audiovisuele collecties (26), de tentoonstellingscommissie (27), excursiecommissie (30), commissie public relations (31), redactiecommissie (32).
33. **De Nieuwste straten van Zeist**, Leo Visser
Aanvulling juni 1996 t/m december 1999.
En verder...
Inhoudsopgave 1999, geplande activiteiten voor 2000 en nieuwe leden.

In september 1993 is door de toenmalige wethouder van ruimtelijke ordening Theo Ruijs een artikel over de

Fragment van een 16e eeuwse baardmanskruik uit Keulen (zogenoemde Trinität) gevonden aan de Dorpsstraat.

vroegste historie van Zeist geschreven. 'Lijnen uit het verleden: de ontwikkeling van Zeist tot 1500' geeft een beeld over de prehistorie, de oerparochie, de ontginningen van de moeraslanden en de Zeister kastelen Blikkenburg, Kersbergen en Zeist). De schrijver had twee actuele redenen om dit artikel ten behoeve van de leden van de gemeenteraad te schrijven: als achtergrondinformatie ten behoeve van het voor de ge-

meente Zeist te ontwikkelen structuurplan en als onderbouwing voor de introductie van een archeologische beschermingsregeling. Dit laatste diende om de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland afdeling Utrecht de gelegenheid te bieden in Zeist bodemonderzoek te doen. Een van de onderzoekers was Thomas J. Cleij. In dit artikel gaat hij in op de vondsten die in Zeist gedaan zijn.

Archeologische vondsten uit Zeist in perspectief

In het afgelopen decennium is er veel veranderd in de wijze waarop we archeologische problemen aanpakken. Tot niet zo lang gelden was veel van

het archeologisch werk sterk vondst gericht. Deze aanpak was overgenomen uit de 19e eeuwse traditie, toen rijke Nederlanders grafheuvels lieten afgraven, met

als voornaamste doel de rariteiten verzameling uit te breiden met alerhande zaken als potten en stenen bijlen. Hoewel we geleidelijk in de 20e eeuw meer en meer het verhaal achter de vondsten zijn gaan zoeken, blijven die vondsten toch steeds de spil van het onderzoek.

Het heeft tot het begin van de jaren 80 geduurd voordat de link tussen archeologie en planologie wordt gelegd [W.A. van Es et. al., 1982]. Het blijkt dat de hoge snelheid waarin we Nederland volbouwen en asfalteren, er toe zal leiden dat binnen afzienbare tijd, het grootste gedeelte van de archeologische waarden tot het verleden zal behoren. Tevens realiseert men zich dat deze informatie middels archeologisch onderzoek niet tijdig zal kunnen worden vastgelegd. Vanaf dit moment verschuift de aandacht van archeologisch Nederland van opgraven en vondsten naar behoud en beheer.

Hoe kunnen we zorgen dat die waardevolle informatie die aanwezig is in ons bodemarchief bewaard blijft? Kunnen we de planologische besluitvoering beïnvloeden? Wie betaalt voor deze bescherming? Vele vragen kwamen naar boven. In de afgelopen jaren beginnen de antwoorden op deze vragen zichtbaar te worden. Grote projecten als de verlenging van de A27 in de Flevopolder en de Betuwe lijn worden archeologisch begeleid. Hierbij worden zowel delen opgraven, als delen van het tracé aangepast om archeologische waarden te behouden. Er worden Europese en nationale afspraken gemaakt om de financiering te regelen van de archeologische begeleiding van grote infrastructurele projecten (conventie van Malta). En ook op lokaal niveau, zoals hier in Zeist zien we nieuwe archeologische activiteiten. En er kan in deze context nog veel meer genoemd worden; archeologisch Ne-

Diverse fragmenten van mislukte producten van de pottenbakkerij van F.A. Hubert te Austerlitz.

derland is in beweging!

Dat deze nieuwe archeologische impuls inderdaad niet aan Zeist voorbij is gegaan is de afgelopen jaren duidelijk geworden. De bewustwording dat planologie en archeologie aan elkaar gekoppeld moeten worden leidde 3 jaar terug tot een belangrijke stap. Om archeologische waarden te kunnen

inschatten en ze zodoende te kunnen beschermen, is kennis nodig over deze waarden en hun verspreiding. Het was daartoe noodzakelijk terug te gaan naar de eerder in Zeist gedane vondsten en deze te inventariseren.

In de afgelopen 15 jaar is het de onderzoeksgroep Zandgronden van de afdeling Utrecht e.o. van de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland (AWN) geweest, die het archeologisch onderzoek binnen de gemeente Zeist heeft gecoördineerd. Het betrof veelal kleinschalig onderzoek in bouwputten, verkenningen en waarnemingen. Het kan geen verrassing zijn dat al dit onderzoek een enorme hoeveelheid vondsten/informatie heeft opgeleverd. Dankzij het inzicht en de financiële ondersteuning van de gemeente Zeist kon in 1995 dit materiaal worden geïnventariseerd en beschreven [Cleij, 1995]. Een belangrijk doel van de inventarisatie

was om te komen tot een schets voor een archeologische potentiekaart voor de gemeente Zeist. Aan de hand van zo'n potentiekaart en de bijbehorende rapportage is er een basis om afwegingen te maken op het archeologische beleidsvlak.

De inventarisatie

PREHISTORIE

Veel van het archeologisch werk in de afgelopen jaren heeft plaatsgevonden binnen de bebouwde kom. Hier heeft in de afgelopen eeuwen veel grondwerk plaatsgevonden bij onder andere ploegen, ontgronden en bouwwerkzaamheden. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de hoeveelheid prehistorisch materiaal dat te voorschijn is gekomen minimaal is. Dit betekent enerzijds niet dat er geen potentiële vondstlokaties binnen de gemeente Zeist aanwezig zijn, maar anderzijds wel dat deze lokaties moeilijk voorspelbaar

zijn.

Belangrijke prehistorische vondsten, zoals in de 70'er jaren gedaan bij de aanleg van de A28 in de omgeving van Huis ter Heide, en de vondsten recentelijk gedaan onder de es van het Parmentiersland voor deze overbouwd werd [S.G. van Dockum et. al., 1996], geven aan dat meer interessante

Engels Zalfpotje (19e eeuw) gevonden aan de Rozenstraat.

vondsten in de toekomst verwacht kunnen worden. Het materiaal dat is gevonden bij Huis ter Heide dateert uit het Neolithicum (Nieuwe Steentijd), de Bronstijd en de IJzertijd en geeft aan dat de omgeving gedurende langere tijd door mensen is bezocht/bewoond. Dit wordt ondersteund door een aantal (vermoedelijke) grafheuvels in de bossen rond Zeist. De lokatie Parmentiersland gaf daadwerkelijk nederzettingssporen prijs. Zo kon uit de teruggevonden paalgaten een plattegrond worden gereconstrueerd van een huis uit de IJzertijd. Gezien deze zeer interessante resultaten is een archeologische verkenning voorafgaand aan projecten waarbij grondwerk zal worden verricht, dan ook zeker zinvol te noemen.

Het ontstaan van Zeist in de Middeleeuwen

Het is welbekend dat de eerste bronnen waarin Zeist wordt ge-

noemd dateren uit het midden van de 9e eeuw [R. van de Noort, 1988]. Op grond daarvan mogen we aannemen dat Zeist reeds in de vroege Middeleeuwen is ontstaan. Vondsten uit deze periode zijn ongelukkigerwijs betrekkelijk zeldzaam, zodat het lokaliseren van de ontstaanskern van een nederzetting vaak moeilijk is. Dit is ook het geval in Zeist, waar het onderzoek in de afgelopen jaren geen vroeg middeleeuws materiaal aan het licht heeft gebracht. Het oudste materiaal dateert uit het einde van de 12e eeuw en is gevonden in de omgeving van de Oude Kerk. Dit is niet verwonderlijk gezien de uit circa 1180 daterende toren en de tufstenen kerkhofmuur. Deze muur is bijna 10 jaar geleden door de AWN aangetroffen bij archeologisch onderzoek. Een deel van de fundering van deze muur is behouden gebleven en zichtbaar gemaakt voor het publiek.

De vraag rijst nu waar het vroeg-

middeleeuwse centrum van Zeist moet hebben gelegen. Enerzijds vragen een tweetal "vroeg-middeleeuwse" potten welke zijn gevonden in de omgeving van het brouwerij terrein in de omgeving van Het Slot om aandacht. Context en echtheid van deze vondst, gedaan in 1859, zijn echter moeilijk vast te stellen. Helaas heeft onderzoek in 1994 in de omgeving van de brouwerij geen middeleeuws materiaal opgeleverd. Interessant om te vermelden is het feit bij recent onderzoek aan de Dorpsstraat de middeleeuwse oever van de rivier de Kromme Rijn is waargenomen. We kunnen dan ook concluderen dat zelfs als we met een nederzettinglokatie rond de brouwerij te maken hebben, dit zeker niet de nederzetting Zeist betreft, daar deze op de andere Rijnsoever moet hebben gelegen.

Op de vraag waar dan de kern van het vroegmiddeleeuwse Zeist moet hebben gelegen, geeft het

bronnenmateriaal enig antwoord. Ongeveer een kilometer westelijk van het huidige centrum moet een bisschoppelijke curie hebben gelegen, welke tot ver in de 14e eeuw een belangrijke functie had. Het is niet ongebruikelijk dat een dergelijke curie heeft deelgemaakt van de eerste nederzetting. Hoewel directe archeologische aanwijzingen nog ontbreken, kan deze lokatie dus zonder meer interessant genoemd worden.

Nu we spreken over vroeg-middeleeuwse nederzettingen, kan ook de zeer belangrijke nederzetting Hees niet onvermeld blijven. Deze nederzetting was waarschijnlijk gelegen op een kruispunt van wegen in de omgeving van het huidige Den Dolder en dus binnen de gemeentegrenzen van Zeist. De eerste vermelding van Hees dateert eveneens uit het begin van de 9e eeuw. Helaas zijn er ook hier geen directe archeologische resultaten beschikbaar, maar gelukkig

geeft historisch kaartmateriaal goede aanwijzingen voor de lokatie [R. Dorresteijn, 1991].

De hoeveelheid vondstmateriaal die dateert uit het einde van de Middeleeuwen en later is aanzienlijk groter. Vanaf de 14 eeuw zien we uit de opgravingen bij de Dorpsstraat en Figi dat er inmiddels een aanzienlijke nederzetting is ontstaan op de oever van de aldaar gelegen Kromme Rijn. Het teruggevonden materiaal is vaak eenvoudig, maar bevat toch nog veel geïmporteerd aardewerk zoals steengoed uit bijvoorbeeld Siegburg en Langerwehe (Beide plaatsen zijn in Duitsland gelegen in de omgeving van Keulen). Hoewel we mogen aannemen dat de Kromme Rijn reeds in de Middeleeuwen is dichtgeslibd, en zich ruwweg heeft verplaatst naar zijn huidige lokatie, is het opvallend dat tot in de 17e eeuw de oever van deze rivier de voornaamste plek was waarop werd gewoond.

Zeist na de Middeleeuwen

Vanaf de 17e eeuw zien we dat hier verandering in komt. Materiaal uit deze en latere perioden is ook teruggevonden verder van de Dorpsstraat vandaan. Vermoedelijk is op dit moment de Kromme Rijn volledig verzand en van geen betekenis meer. De achtererven raken volgebouwd en de nederzetting Zeist spreidt zich meer uit. Het valt wel op dat het uit deze periode teruggevonden materiaal zeker niet welverwend is te noemen. Het betreft hoofdzakelijk eenvoudig "lokaal" vervaardigd roodbakkend aardewerk.

Het kan niet verwonderlijk zijn dat vanuit de meeste vondsten uit Zeist dateren uit de laatste 150 jaar. Dit is de periode waarin de belangrijkste groei van Zeist heeft plaatsgevonden. Bovendien hebben we te maken met een periode waarin de kostprijs van aardewerk, glas en porselein door de indus-

trialisering drastisch omlaag gaat. Dit heeft tot gevolg dat er veel meer van deze materialen wordt gebruikt en er dus ook veel meer wordt weggegooid. Dit betrekkelijk recente materiaal geniet meer en meer belangstelling. Het geeft een interessant beeld van de materiële cultuur en de welvaart. De welvaart van Zeist kunnen we bijvoorbeeld zien aan de aanwezigheid van geïmporteerde producten. Het betreft behalve betrekkelijk veel voorkomende zaken als de stenen kruiken waarin mineraalwaters uit Duitseland werden geïmporteerd ook medicijnpotjes uit Engeland.

Een apart verhaal vormen de vondsten uit de omgeving van het dorp Austerlitz. Het is wel bekend dat in het begin van de 19e eeuw hier het Franse Kamp heeft gelegen. Tijdens onderzoek worden daar regelmatig resten van teruggevonden. Ook uit de periode na de Franse Tijd heeft Austerlitz een

verassing in petto. Zo werd bij archeologisch onderzoek ten zuiden van het dorp de resten van een pottenbakkerij teruggevonden, welke zich daar rond 1830 heeft bevonden. De signatuur van de eigenaar van deze pottenbakkerij, F.A. Hubert, is op een aanzienlijk aantal scherven teruggevonden. De producten van deze pottenbakkerij zijn vergelijkbaar met het aardewerk wat bijvoorbeeld in Limburg (Tegelen) en sommige delen van Duitsland geproduceerd werd. Dit is niet verwonderlijk gezien het feit dat sommige van de pottenbakkers uit die streken afkomstig waren.

Archeologische potenties en een blik op de toekomst

In het voorgaande is een beeld geschetst van het vondstmateriaal dat de afgelopen in Zeist is gevonden. Hoewel op het eerste gezicht

Duitse mineraalwaterkruiken uit de 19e eeuw van diverse vondstlokaties. In deze kruiken werd bronwater uit de bronnen in de omgeving van Koblenz naar Nederland gebracht.

de resultaten enigszins teleurstellend lijken, het meeste materiaal is tenslotte minder dan 200 jaar oud, blijken bij nadere beschouwing toch al interessante conclusies met betrekking tot de archeologische potenties van Zeist getrokken te kunnen worden. Gelukkigerwijs, want dat was tenslotte het doel van deze omvangrijke inventarisatie. Het is daarom

niet overdreven nogmaals te benadrukken, hoe belangrijk de vondsten zijn die in de afgelopen jaren in Zeist zijn gedaan voor het verkrijgen van een beeld van de vroegste geschiedenis van Zeist.

We moeten ons echter wel realiseren dat het trekken van conclusies op grond van de geïnventariseerde gegevens gevaarlijk is. Bij een inventarisatie als deze zijn alleen de gebieden vertegenwoordigd waar vaak tengevolge van graafwerk, vondsten zijn gedaan. Dit zijn de gebieden waar dus niets meer te redden valt. De gebieden waar weinig archeologische gegevens van zijn, lijken weliswaar minder waardevol, maar kunnen minstens zo interessant materiaal bevatten. Het eerder genoemde onderzoek op het Parmentiersland is daarbij een goed voorbeeld. Gezien het teruggevonden materiaal moeten we concluderen dat eigenlijk heel Zeist hele hoge archeologische potentie heeft. Het is

daarom raadzaam goede archeologische begeleiding bij alle projecten te laten plaatsvinden.

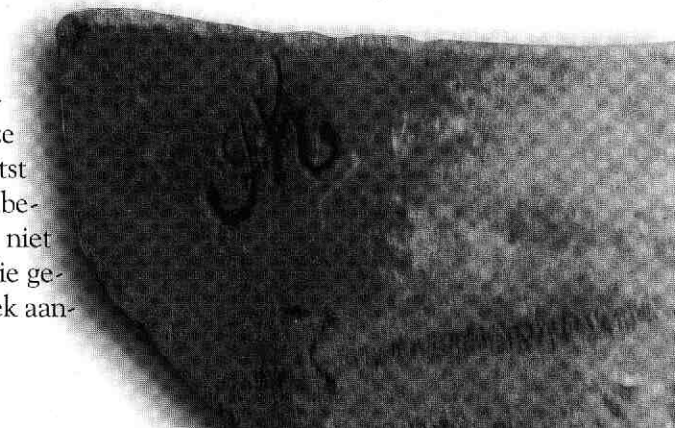
Een dergelijke conclusie is natuurlijk wel erg algemeen, en kon eigenlijk voorafgaand aan deze inventarisatie reeds worden getrokken. Hoewel het onmogelijk in de context van dit artikel een archeologische potentiekaart af te beelden, zal ik trachten te schetsen wat de voornaamste archeologische potenties voor de toekomst zijn, en hoe we daarmee om moeten gaan.

PREHISTORIE

Het hoge zandgronden gebied heeft een hoge potentie voor het terugvinden van prehistorische sporen. Deze kans is veruit het grootst in gebieden die goed bewaard zijn gebleven, en niet overbouwd zijn. Vooral die gebieden waar nog een esdek aan-

wezig is, dienen met de grootste zorg behandeld te worden. Vanaf de IJzertijd is ook een redelijke potentie te verwachten in het lagere Kromme Rijn gebied. Vooral rivierduinen en de flanken van de hoge zandgronden verdienen hierbij extra aandacht. Het is niet dui-

Fragment roodbakkend aardewerk gevonden op het terrein van de pottenbakkerij van F.A. Hubert bij Austerlitz. Iemand die ergens aardewerk gevonden heeft met dezelfde signatuur wordt verzocht contact op te nemen met de auteur.

De auteur

Thomas Cleij werd geboren in 1970 te Baarn. Na voltooiing van de VWO opleiding aan het Baarnsch Lyceum begon hij met de studie scheikunde aan de Universiteit Utrecht. Gedurende enige tijd is de auteur aangesteld geweest aan de J. Willems stichting, verbonden aan de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. In het kader van die aanstelling werd de inventarisatie van de Zeister vondsten verricht. Na zijn studie is Cleij voorzitter van de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland (AWN) afdeling Vallei en Eemland en veldwerkcoördinator van de archeologische werkgroep van de Historische Kring Baerne. Als vrijwilliger is hij betrokken bij een aanzienlijk aantal archeologische onderzoeken. Resultaten hiervan heeft hij gepubliceerd in diverse regionale historische tijdschriften.

in deze gebieden en indien nodig het doen van uitgebreid archeologisch onderzoek op eventuele lokaties die verstoord dreigen te raken moet dan ook een speerpunt van het Zeister archeologische beleid worden!

NA DE MIDDELEEUWEN

Zeist heeft veel te bieden aan archeologische waarden. Een aanzienlijk deel heeft te maken met de geschiedenis van de afgelopen 200 jaar. Behoud van archeologische waarden rond Austerlitz is een belangrijke opdracht voor de komende jaren. Ook dienen vrijkomende lokaties binnen de bebouwde kom van Zeist in afdoende mate archeologisch begeleid te worden.

Zoals reeds eerder is gezegd, is in het kader van de inventarisatie het hier bovenstaande ook in een voorlopige archeologische potentiekaart verwoord, welke zal worden gebruikt bij het toekomstige

beleid binnen de gemeente Zeist. Deze potentiekaart heeft zeker geen eeuwigheidswaarde, maar slechts een eerste stap in de goede richting. Het is te hopen dat deze inventarisatie er toe zal bijdragen, dat er over enige tijd een veel uitgebreidere en beter archeologische potentiekaart van Zeist is te maken. Er zal hiertoe nog zeker veel aandacht voor het Zeister bodemarchief noodzakelijk. Zoals uit de bovenstaande inventarisatie geconcludeerd kan worden, is het Zeister bodemarchief deze aandacht ten volste waard.

Thomas Cleij

BRONNEN

· Cleij, T.J. 1995. *Vondsten uit Zeist, 10 jaar archeologisch onderzoek geïnventariseerd* (Zeist). · Cleij, T.J. 1996. *Een inventarisatie van Zeister vondsten*. Westerheem XLV-1-1996
 · Dekker, C. 1983. *Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen, een institutioneel-geografische studie* 9, 19. Stichtse Historische Reeks 83. Dockum, S.G. van et. al. *Een huis uit de IJzertijd onder de es van Parmentiersland, gemeente Zeist*. Westerheem XLV-1-1996. Dorresteyn, R. 1991. *De geschiedenis van Hees*. Van Zoys tot Soest 12e jaargang nr. 1 en 2.
 · Es, W.A. et. al. 1982. *Het bodemarchief bedreigd, archeologie en planologie in de binnensteden van Nederland* (Amersfoort). · Noort, R. van de 1988. *De Utrechtse heuvelrug en het Gooi in de vroege Middeleeuwen, een archeologisch perspectief* (Amsterdam). · Ruijs, T.G.P.M. 1995. *Lijnen uit het verleden, de ontwikkeling van Zeist tot 1500*. Interne notitie gemeente Zeist. · Tent, W.J. van et. al. 1991. *Van Speerpunt tot Kananschoot* (Zeist).

De hoofdonderwijzers en het onderwijs

In de zesde aflevering behandelt Leo Visser de hoofdonderwijzers van Austerlitz.

I.I. GRAMSER

I saak Johannes Gramser werd op 28 september 1816 geboren te Nederasselt in Gelderland. Hij werd op vijftienjarige leeftijd kwekeling aan de lagere school te Burgharen. Daarna werd hij hulponderwijzer aan de lagere scholen te Lienden, Heumen, Uithoorn, Abcoude en Driebergen. Hoe hij vervolgens onderwijzer werd in Austerlitz weten we uit een drie pagina's omvattend raadsbesluit van de gemeente Zeist van 6 mei 1844. Daarin werd onder andere overwogen dat betreffende het schoolgebouw aldaar een overeenkomst was getroffen met de

heer J.B. Stoop en dat in het inkomen van de onderwijzer was voorzien, zowel als in de kosten van opname van een groot aantal behoeftige leerlingen in gezegde buurtschap, dit een en ander door een vast traktement uit de gemeentekas en door bijdragen uit particuliere fondsen. Verder werd overwogen, dat het van belang was dat de onderwijzer met de stand van zaken in de buurtschap enigszins bekend was en dat Gramser bij proefneming al geruime tijd enige uren per week les gegeven had aan de jeugd van Austerlitz. Omdat zijn manier van lesgeven de algemene goedkeuring had weggedragen besloot de gemeenteraad aan de districtsschoolopziener te vragen of hij de minister van Binnenlandse Zaken wilde verzoeken ontheffing te verlenen voor het op-

roepen van sollicitanten en voor het houden van een vergelijkend examen. De ontheffing werd door de minister verleend bij besluit van 15 juni 1844, nr. 114, maar daar bleef het voorlopig bij.

Op 1 augustus 1844 ging Gramser aan het werk in zijn nieuwe functie en blijkbaar met veel succes.

De schoolopziener gaf in zijn jaarverslag over 1845 het volgende getuigenis over zijn bezoek aan de school in Austerlitz:

“Met bijzonder veel genoeg werd deze geheel door liefdegaven tot stand gebrachte school door mij bezocht. Allergelukkigst is de keus op en de benoeming van I. Gramser tot onderwijzer uitgevallen. Geheel het aantal leerlingen

*bestond uit kinderen van de
behoefte stand dewelken vroeger
bijna geheel van alle onderwijs
waren verstoken. Deze schamele
jeugd geniet thans een uitstekend
onderwijs onder leiding van deze
hunner verdienstelijk onderwijzer.
Op weinig scholen hoort men zo
bijna-kunstmatic lezen en treft
men zulke geofefende schrijvers
aan. Jammer is het dat deze
Graser hier een zo sobere oneven-
redig aan zijn verdiensten, bestaan
vindt”.*

Dat blijkt uit het jaaroverzicht van het schooldistrict over 1846. Het inkomen van het hoofd van de dorpsschool te Zeist bedroeg toen f1.000,- en dat van Gramser f375,-

Toen de gemeenteraad op 8 juli 1850 besloot de schenking van het schoolgebouw in Austerlitz van de heer J.B. Stoop te aanvaarden, werd alsnog een verzuim hersteld. De raad constateerde toen, dat de mi-

nister van binnenlandse zaken in 1844 toestemming gegeven had om Gramser te benoemen, maar dat “nog nooit was voorzien in een behoorlijke admissiel.” Daarom werd besloten dit alsnog te doen en Gramser een aanstelling als onderwijzer uit te reiken.

Behalve de schoolopziener was ook de Zeister schoolcommissie zeer tevreden over het werk van Gramser. In het jaarverslag over 1851 staat onder meer:

*“Met lof moeten wij melding
maken van de gunstige resultaten
van het onderwijs in Austerlitz.
Klaarblijkelijk werkt de goede
leiding aan de kinderen aldaar
gegeven op het welzijn van het
gehele gehucht.”*

Een mooier compliment is nauwelijks denkbaar. In het viermaandelijks rapport van de schoolopziener van 2 januari 1855 krijgen we nog een uitvoeriger

beeld van de situatie in Austerlitz. Het luidt als volgt:

*“Tegenwoordig waren 32 jongens
en 24 meisjes. Eene bepaalde
indeling der leerlingen in klassen is
hier niet en een juist volgen van
een voorgeschreven plan van
werkzaamheden vindt men hier
evenmin. Gramser is echter steeds
nuttig bezig met de jeugd, werkt
zowel op het hart als op het hoofd
en doet dit ongetwijfeld met veel
vrucht. Bij het oefenen op de
letterkast zag ik reeds het maken
van kleine volzinnen, iets dat alle
aanbeveling verdient. Het lezen
was vrij goed, doch het aantal
verschillende leesboeken veel te
groot. Met het nieuwe stelsel van
maten en gewichten waren de
leerlingen wel bekend. Een goede
geest heerst er onder de kinderen
in en, naar ik verneem, ook buiten
de school.”*

Op grond van een bepaling in de Schoolwet van 1857, dat bij meer

dan 70 leerlingen een kwekeling mocht worden aangesteld, kreeg Gramser in 1860 assistentie. Hij schrijft aan de Schoolcommissie in zijn jaarverslag van 1860 o.m.:

“De kwekeling Pieter van Ooik staat mij met lust terzijde. Of-schoon nog geen 14 jaar oud zijnde heb ik toch voldoende hulp van hem en geeft hij door goed gedrag en ijver stof tot tevredenheid.”

Drie jaar later heeft hij een nieuwe kwekeling van bijna 14 jaar. Het aantal leerlingen was toen gestegen tot 80 à 90 en hij eindigt zijn verslag over 1863 met de woorden:

“Mocht het aantal leerlingen vermeerderen tot 120, dan zouden mijn werkzaamheden te zwaar worden. Wanneer we dan weten dat er blijkens hetzelfde verslag gedurende de maanden november tot mei 22 jongens en 12 meisjes op de avondschool waren, dan was het geen geringe taak.”

In 1867 kon Gramser melding maken van de hulponderwijzer K.W. Odink, die hem getrouw en ijverig bijstond en die hem ook reden tot tevredenheid gaf. Hij geeft aan het eind van zijn verslag over 1866 het volgende beeld van zijn taak als onderwijzer van de jeugd in Austerlitz:

“Het onderwijs in het lezen, schrijven en rekenen blijft hoofdzak, alhoewel zoveel doenlijk alle leervakken door de wet bepaald worden tot ontwikkeling der verstandelijke vermogens. Ik tracht daarbij de kinderen eerbied voor God, liefde tot de naaste en gehoorzaamheid aan ouders en overheden in te boezemen, hen te wijzen op Gods grootheid, wijsheid en almacht in de schepping en hen aan te sporen tot orde, reinheid, liefde voor de waarheid en meer andere christelijke en maatschappelijke deugden”.

De schoolcommissie schreef ver-

volgens in haar verslag aan de gemeenteraad dat de heer Gramser met de hem eigenaardige gave wederom alles gedaan had wat in zijn vermogen was om het onderwijs tot nut van allen aan te wenden.

Op deze wijze is Gramser doorgegaan tot 1 november 1881. Bij zijn afscheid kreeg hij een gratificatie van f100.- waartoe de gemeenteraad met algemene stemmen had besloten. Namens de Schoolcommissie kreeg hij van de leden en het oud-lid jhr. W.K. Huydecoper een pendule met toepasselijke inscriptie aangeboden. Bij Koninklijk Besluit van 8 november 1881 nr. 12 werd hem ten laste van de staat een pensioen toegekend van f674,- per jaar.

Gramser was een ‘groot aantal jaren ouderling-kerkvoogd en voorlezer/voorzanger in de hervormde kerk te Austerlitz’. Bij het bereiken van de 70-jarige leeftijd

besloot hij ook deze functies neer te leggen. Isaak Johannes Gramser overleed te Zeist op 23 april 1891. Hij werd in Austerlitz begraven.

J.J. KRAAL

In de Weekbode voor Zeist, Driebergen en omstreken van 7 juli 1881 staat het bericht, dat onderwijzers, die wensen deel te nemen aan het vergelijkend examen voor de betrekking van hoofd der school te Austerlitz worden opgeroepen hun stukken voor 10 augustus 1881 in te zenden aan het gemeentebestuur van Zeist. Het jaarsalaris bedroeg f810,- plus vrije woning en tuin. Er waren 24 sollicitanten, die vervolgens werden opgeroepen voor het vergelijkend examen in de Nieuwe Societeit te Zeist op zaterdag 3 september 1881 om 10 uur.

Daarna werden er 9 sollicitanten uitgenodigd voor een tweede examen in de school in Austerlitz op 14 september, waarbij Johannes

Jacobus Kraal, geboren 8 februari 1849 te Abcoude het hoogste aantal punten behaalde. Kraal was overigens geen onbekende in Austerlitz, want hij was van 31 augustus 1868 tot 24 februari 1870 en van 22 augustus 1871 tot 20 november 1873 ondermeester geweest in Austerlitz. Zoals toen gebruikelijk woonden de kwekelingen en de hulponderwijzers altijd in bij de hoofdonderwijzer en zo ook J.J. Kraal. Uit die tijd stamde ook de kennismaking met dochter Geertrui Gramser, gevolgd door hun huwelijk op 1 maart 1877. Op 3 oktober 1881 benoemde de gemeenteraad J.J. Kraal, hoofdonderwijzer te Scherpenzeel tot hoofd van de school in Austerlitz met ingang van 1 november 1881. Gedurende de bijna 10 jaar die Kraal in Austerlitz leiding gaf aan het onderwijs mocht hij zich verheugen in de uitbreiding van de school en de bouw van een nieuwe onderwijzerswoning. Hij was onge-

twijfeld een waardig opvolger van meester Gramser. Het volgende bericht in de Weekbode van 27 juni 1891 over zijn overplaatsing naar de lagere school te Zeist bij raadsbesluit van 19 juni 1891 getuigt daarvan:

“Gelijk reeds vorige week werd medegedeeld, is de heer J.J. Kraal benoemd tot hoofd van de school aan de 1e Hogeweg. Aan Austerlitz is door deze schikking een niet gering verlies toegebracht. Want ongaarne ziet men den even bekwamen als beminden onderwijzer vertrekken, die ook als administrerend kerkvoogd en als secretaris der Vereniging tot Bestrijding van Drankgebruik de belangen dezer buurtschap heeft voorgestaan. Het worde hem vergund in de belangrijke werkring die hem wacht met even grote toewijding te arbeiden als hij gedurende 9 jaren in ons midden deed.”

G.F. KRUSE

Na de oproep om te solliciteren in de vacature Kraal waren er 88 kandidaten die in aanmerking wilden komen voor de betrekking van hoofd der school te Austerlitz. Het waren er wel wat veel om allemaal uit te nodigen voor een vergelijkend onderzoek. Daarom besloot de schoolopziener er 6 uit te nodigen voor een examen op 6 augustus 1891 in de school in Austerlitz. Daarbij behaalde Gerrit Frederik Kruse, geboren 22 november 1861 te Enschede het hoogste aantal punten.

Op 17 augustus 1891 schreef de schoolopziener aan de gemeenteraad dat G.J. Kruse, al bleek hij geheel onbedreven in de zang te zijn, toch in zijn geheel boven de andere kandidaten geplaatst moest worden.

De voordracht aan de gemeenteraad luidde dan ook:

- 1 G.F. Kruse te Wijdewormer
- 2 A.J. Bruins te Ruinen
- 3 F.G. Ostendorf te Steenderen.

In de gemeenteraadsvergadering van 28 augustus 1891 werd G.F. Kruse benoemd tot hoofd van de school te Austerlitz. Zijn jaarwedde werd vastgesteld op f920,- waaronder f110,- voor het geven van herhalingsonderwijs plus vrije woning en tuin. Hij trad in dienst op 15 oktober 1891.

Evenals zijn voorgangers wist Kruse ook de harten te winnen van de bewoners van Austerlitz. Het is opvallend dat in de jaarverslagen van de toestand van de gemeente Zeist aan de gemeenteraad bij het herhalingsonderwijs steeds weer vermeld wordt dat de uitkomsten van het onderwijs in Austerlitz bevredigend zijn, terwijl deze in Zeist te wensen overlaten.

Ook was het aantal leerlingen in Austerlitz steeds groter dan in Zeist. In de jaren 1896 t/m 1899

b.v. in Zeist resp. 13, 12, 16 en 19 en in Austerlitz resp. 19, 21, 21 en 53.

In de gemeenteraadsvergadering van 31 juli 1897 werd besloten de heer G.F. Kruse, hoofd van de school te Austerlitz overeenkomstig diens verzoek over te plaatsen naar de school aan de le Hogeweg. De Weekbode van 4-9-1897 meldde dat in Austerlitz met zeer gemengde gevoelens kennis genomen was van de overplaatsing van de heer Kruse naar Zeist.

Uiteraard was men ingenomen met de onderscheiding die hem te beurt gevallen was met deze benoeming. Anderzijds werd het ervaren als een groot verlies voor Austerlitz, dat men zo'n uitstekend onderwijzer moest missen, die als een welwillend raadsman beschikbaar was voor allen die zich tot hem richtten.

Hij begon zijn werk in Zeist op 1 september 1897.

Klasfoto o.l.s. Austerlitz in 1920. Links onderwijzer A. Ansink, rechts hoofdonderwijzer P. Bloemendaal.

FOTO ARCHIEF HISTORISCHE WERKGROEP AUSTERLITZ

H. HINDRIKS

Voor de vacature Kruse bestond ook weer behoorlijke belangstelling. De Weekbode voor Zeist, Drie-

bergen en omstreken van 21 augustus 1897 meldde, dat er zich 69 sollicitanten hadden aangemeld voor de betrekking van hoofd der school te Austelitz. Op 25 septem-

ber 1897 werd het vergelijkend onderzoek gehouden in de school aan de le Hogeweg en op 12 oktober 1897 moest de gemeenteraad een keus maken uit de voordracht 'van de volgende drie personen:

1. H. Hindriks te Utrecht
2. H. de Vries te Vleuten
3. E.G. Kobus te Rotterdam.

Op Hendrik Hindriks, geboren 2 mei 1869 te Haren werden 10 stemmen uitgebracht en op beide andere kandidaten elk 1, zodat Hindriks was benoemd. Zijn jaarwedde werd vastgesteld op f920,-, waaronder f110,- voor het geven van herhalingsonderwijs alsmede vrije woning en tuin. Hindriks trad in dienst op 1 januari 1898.

Het was een korte vreugd, want op 6 juli 1900 behandelde de gemeenteraad het verzoek van H. Hindriks, hoofd der school te Austerlitz om hem ontslag te verlenen met ingang van 1 augustus 1900 in verband met zijn benoe-

ming tot hoofd ener scho 1 te Breukelen. Nadat de voorzitter zijn leedwezen had betuigd over het feit dat Hindriks de school in Austerlitz ging verlaten en hij hulde had gebracht voor hetgeen hij aldaar gedaan had, verleende de raad hem eervol ontslag.

P.S. VAN 'T HOF

In de raadsvergadering van 24 augustus 1900 was de benoeming aan de orde van een hoofd der school te Austerlitz.

Op de door de districtsschoolopziener ingediende voordracht, opgemaakt van een vergelijkend examen kwamen voor:

- P.S. van 't Hof te 's-Graveland,
- S. Boot te Doorn,
- P. Bloemendaal te Zeist en
- A.S. van Dierman te Edam.

Voor tot stemming werd overgegaan deelde de voorzitter mede, dat een verzoekschrift was ont-

vangen van 22 inwoners te Austerlitz om de heer Bloemendaal te benoemen. Na voorlezing van dit verzoekschrift werd tot stemming overgegaan, waarna bleek, dat er 7 stemmen waren uitgebracht op Van 't Hof, 4 op Bloemendaal en 1 op Van Diermen, zodat Pieter Simon van 't Hof, geboren 23 april 1870 te St. Annaland was benoemd tot hoofd van de school te Austerlitz. De jaarwedde was nog steeds f920,-, waaronder f110,- voor het geven van herhalingsonderwijs plus vrije woning en tuin. Hij begon zijn werk in Austerlitz op 10 september 1900. Nadat op 1 januari 1901 de Leerplicht in werking was getreden werd in Austerlitz op 16 maart 1901 de commissie tot wering van schoolverzuim geïnstalleerd.

Voorzitter werd ds. M. Barendrecht en secretaris P.S. van 't Hof. In het jaarverslag over 1901 schreef de secretaris dat de erva-

ringen der commissie niet tot de prettigste behoorden. Eens verscheen er zelfs iemand onder invloed van sterke drank. Toch hadden de gegeven waarschuwingen blijkbaar vrucht gedragen, want er was totnogtoe tegen geen een der overtreders een strafrechtelijke vervolging ingesteld.

Het gaf de commissie in elk geval enige voldoening te weten werkzaam te zijn in het belang van de jeugd.

Hoewel het hoofd van de school zeer tevreden was over de werking van de Leerplichtwet was de administratieve rompslomp naar zijn mening te groot en bovendien overbodig.

Het schoolverzuim dat in 1900 nog 13,5% bedroeg en in voorgaande jaren zelfs 20% of meer, was door de Leerplichtwet teruggebracht tot ongeveer 5½%, waarbij 1% voor landbouwvergunningen en 0,6% ongeoorloofd.

Toen bekend werd dat er in Zeist een tweede openbare lagere school zou worden gebouwd aan de Bergweg volgde Van 't Hof het voorbeeld van twee voorganger in Austerlitz en vroeg ook hij overplaatsing aan naar Zeist. Op 23 november 1904 besloot de gemeenteraad Van 't Hof overeenkomstig zijn verzoek over te plaatsen naar de nieuw te bouwen school aan de Bergweg met ingang van de datum waarop deze school zou worden geopend. Dat gebeurde op 5 januari 1905 en er was weer een vacature in Austerlitz.

P. BLOEMENDAAL

Pieter Bloemendaal, geboren 18 december 1872 te Hoog Karspel begon zijn onderwijzersloopbaan op 11 juli 1891 als tijdelijk onderwijzer aan de school in Austerlitz. Op 1 september 1891 werd hij onderwijzer aan de openbare lagere school aan de le Hogeweg te Zeist. Na het

behalen van de hoofdakte werd hij bij raadsbesluit van 12 oktober 1897 aangewezen als plaatsvervangend hoofd van die school. Zijn jaarwedde werd toen vastgesteld op f750,-. In de raadsvergadering van 25 januari 1905 was de benoeming aan de orde van een hoofd der school te Austerlitz.

Op de door burgemeester en wethouders en de districtsschoolopziener opgemaakte voordracht waren de namen geplaatst van drie onderwijzers van de school aan de le Hogeweg, t.w.

- P.W. oemendaal,
- J.J. Kraal jr.
- A. Lenstra.

Bij de opening van de 12 ingeleverde stembiljetten bleek, dat er 11 stemmen waren uitgebracht op Bloemendaal, terwijl 1 stembiljet blanco was ingeleverd, zodat Bloemendaal was benoemd. Besloten werd dat de benoeming zou

ingaan met ingang van de dag, waarop het toenmalige hoofd der school te Austerlitz zou zijn overgeplaatst naar de op te richten school aan de Bergweg.

De Weekbode voor Zeist, Driebergen en omstreken van 6 januari 1906 berichtte, dat P. Bloemendaal op woensdag 3 januari 1906 in tegenwoordigheid van het dagelijks bestuur, leden van de gemeenteraad en de Schoolcommissie was geïnstalleerd als hoofd van de school te Austerlitz.

Schokkende gebeurtenissen deden zich tijdens het bewind van Bloemendaal in Austerlitz niet voor. Ook hij was secretaris van de commissie tot wering van schoolverzuim en ook het herhalingsonderwijs had zijn bijzondere belangstelling. In zijn jaarverslag aan de gemeenteraad van 1918 maakt Bloemendaal melding van een schoolreisje naar Amsterdam en

Zaandam op de laatste schooldag in de maand juni.

Dat schoolreisje was een beloning voor getrouw schoolbezoek met de leerlingen van de 5e en 6e klas die niet meer dan 5 ongeoorloofde schoolverzuimen hadden. Een jongen moest wegens het grote aantal verzuimen van dat buitenkansje verstoken blijven, aldus Bloemendaal.

Hoewel de sluitingsdatum van dit artikel 1 januari 1921 is, nog de mededeling, dat in de raadsvergadering van 15 juli 1921 moest worden beslist op een verzoek van P. Bloemendaal, hoofd der school te Austerlitz om te worden overgeplaatst naar de nieuwe school voor gew-oon lager onderwijs aan het Mooie Laantje (Prof. Lorentzlaan L.V.). De voorzitter deelde mede, dat burgemeester en wethouders omtrent dit verzoek geen schriftelijk advies hadden uitgebracht. Spreker moest na-

mens het college van burgemeester en wethouders op grond van een ingewonnen advies van de inspecteur van het lager onderwijs voorstellen het verzoek af te wijzen. Dit voorstel werd in stemming gebracht en verworpen met 7 tegen 4 stemmen. Voor stemden de leden Balhuizen, Paap, Beunke en Adriaanse.

Een hierop door de heer D.J. van Nieuwenhuizen ingediend voorstel om het verzoek wel in te willigen werd zonder hoofdelijke stemming aangenomen. Zodoende werd Bloemendaal toch hoofd van de school aan het Mooie Laantje. De benoeming ging in op 1 september 1921. Op 7 mei 1936 verleende de gemeenteraad hem m.i.v. 1 juli 1936 eervol ontslag als hoofd van de school aan de Prof. Lorentzlaan, Hij overleed te Zeist op 3 december 1939.

Leo Visser

Deel 7: De school aan de Bergweg.

FOTO FRÉDÉRIK RUYSS

Op de bestuursvergadering van 6 maart nam mr. dr.V.A.M. van der Burg afscheid als voorzitter van het Zeister Historisch Genootschap. J.B.M.P. van Grunsven neemt zijn functie over.

Verslag van het bestuur

Het jaar 1999 is een druk en succesvol jaar voor het ZHG geweest. Ook in bestuurlijk opzicht was had een opvallend jaar, er zijn een aantal ingrijpende bestuurswijzigingen geweest.

DE SECRETARIS

Op deze plaats noemen we enkele hoogtepunten uit 1999, voor alle activiteiten en meer details kunt u te rade gaan bij de verslagen van de verschillende commissies.

De Monté verLoren Penning

Het Zeister Historisch Genootschap van de Poll Stichting heeft, mede dank zij de Monté

verLoren Stichting, een gedenkpenning: de J.Ph. de Monté verLoren Penning, bij de Rijksmunt te Utrecht laten slaan. Deze penning is in het leven geroepen om de dank van het ZHG te benadrukken en zal uitgereikt worden aan personen die een belangrijke bijdrage aan het ZHG hebben geleverd, te denken valt aan historieschrijvers, bestuursleden en faciliterende 'helpers' van het ZHG. De eerste 3 penningen werden in maart 1999 op de jaarlijkse vrijwilligersbijeenkomst uitgereikt en verslag hiervan is op genomen in het Bulletin Seijst 1999-I. Een penning werd postuum uitgereikt aan de kinderen van Mr. Dr. J. Meerdink, die 45 jaar bestuurslid van het ZHG is geweest en kort voor de uitreiking is overleden. De heren L. Visser en R.P.M. Rhoen, ontvingen voor

hun bijdragen in schrift en advies over de historie van Zeist eveneens de J.Ph. de Monté verLoren penning. Het bestuur is voornemens jaarlijks een of meer penningen uit te reiken.

Kraal

Het jaar 1999 heeft grotendeels in het teken van het Kraal-project gestaan. De afdrucken van de 400 glasplaten van de Zeister fotograaf Kraal zijn geïnventariseerd en geselecteerd. Er zijn mooie en unieke foto's van Zeist uit de jaren 1904-1934 te voorschijn gekomen en deze zijn voor een breed publiek zichtbaar gemaakt. Zeventig foto's op de tentoonstelling: *Zeist terug in de Tijd*, die als bijdrage van het ZHG aan de gemeentelijke millenniumviering in het Slot zichtbaar waren. De tentoon-

stelling is voor het ZHG een groot succes geworden, ruim 2000 bezoekers, voornamelijk Zeistenaren, hebben de weg naar Het Slot weten te vinden. Het boek, oplage 645 exemplaren, waarin een 40-tal foto's met beschrijving zijn opgenomen was bij voorintekening al uitverkocht en ook de tweede druk is geheel uitverkocht. Het bestuur denkt na over een derde druk in het najaar 2000. Verder zijn er 8 verschillende historische Ansichtkaarten gedrukt en een historische verjaardagskalender complementeert de uitgaven vanuit de Kraalcollectie.

De financiële bijdrage van de Monté verLoren Stichting en de Van Tellingen-Pul Stichting worden hier nogmaals met grote dank vermeld.

Jan Hein Heimel, Boudewijn van Grunsven, Karin Veenland, Vincent v.d. Burg, Flora de Vrijer, dochter Alfred Venema, Marjolein van Bellen en Marc Wortmann.

Marsman

Het ZHG heeft een groot aandeel geleverd in de herdenking van Marsman. In goede samenwerking met vele anderen in Zeist; het gemeentearchief, de scholen, het Gilde, de bibliotheek, de muziekschool, allen

hebben hun bijdrage geleverd, met als hoogtepunten een zeer geanimeerde bijeenkomst in het theater van de Klinker, met de biografie van Marsman, met muziek, ballet en gedichten en de uitgave van een boekje met een 'Marsmanroute' door Zeist.

Renaissance

Onder auspiciën van het Zeister Historisch Genootschap is in samenwerking met de Stichting Utrechts Landschap en met belangrijke hulp van DBV Verzekeringen een prachtige film door 'Diepe Gronden - Audiovisuele

Producties Zeist' (regisseur Mw. Marjolein Droog) gemaakt over de Stichtse Lustwarande, die een boeiend beeld van de architectuur, de natuur en de zorg voor het behoud van de streek geeft.

Bestuur

We hebben afscheid genomen van de secretaris Mw. J. Verbeek-Stapensea, de penningmeester de heer C.E.G. ten Houte de Lange en van de voorzitter van de commissie Beheer, Collecties en Archief Mw. C.W. van den Berg-van Barneveld. We zijn hen veel dank verschuldigd en spreken onze dank voor al hun werk op deze plaats dan ook nog eens publiekelijk uit.

Mw. Verbeek-Stapensea heeft met haar grote bestuurlijke ervaring, haar voortvarendheid en haar geweldige inzet samen met de heren Van der Burg en Ten Houte de Lange het Zeister Historisch Genootschap een nieuwe impuls gegeven tot een

brede bekendheid en grotere en meer gevarieerde activiteiten en verder zijn er belangrijke bestuurlijke vernieuwingen doorgevoerd.

De heer Ten Houte de Lange heeft als penningmeester met name de administratie geprofessionaliseerd, de nieuwe penningmeester kan het verder uitbouwen.

Mw. Van den Berg-Van Barneveld heeft met grote inzet een aantal jaren met haar team in het 'hart' van het ZHG gewerkt, het werk in de van de Poll-kamer in het Slot is immers het meest zichtbare deel van alle werkzaamheden. Mw. Van den Berg-Barneveld is opgevolgd door mw. Drs. R. Efdée, die inmiddels al goed is ingewerkt en al verschillende nieuwe activiteiten heeft ontplooid.

Per 1 januari 2000 heeft de heer J.B. van Zoonen het voorzitterschap van de commissie Audiovisuele Collecties neergelegd, wel blijft hij als lid van de com-

missie werkzaam. We zullen op een nader tijdstip van hem afscheid nemen. Verder is ook de voorzitter, V.A.M. van der Burg teruggetreden, waardoor in maart 2000 een geheel vernieuwd dagelijks bestuur richting kan geven aan de werkzaamheden.

De nieuwe voorzitter is de heer J.B.M.P. van Grunsven, de nieuwe penningmeester is de heer J.H. Heimel en de nieuwe secretaris, mw. Fl. de Vrijer.

In 1999 is de wens zoals uitgesproken in het vorige jaarverslag: 'het bestuur hoopt dat in 1999 de naam kan worden toegevoegd van de voorzitter van een nieuw in te stellen commissie voor Public Relations'. De naam is: mw. Drs. M.E. van Bellen en zij heeft al meerdere malen bewezen dat deze nieuwe functie een grote aanwinst voor het ZHG is.

De werkzaamheden en werkwijze van het ZHG zijn door het

bestuur onder loep genomen en in een brainstormsessie is een aanzet gegeven voor nieuwe initiatieven, o.a. wat betreft samenwerking met derden, fondsenwerving, nieuwe uitgaven, enz. Verdere uitwerking zal in het voorjaar van 2000 plaatsvinden en de resultaten zult u in het bulletin kunnen lezen.

Het bestuur is veel dank verschuldigd aan alle medewerkers die in het jaar 1999 weer belangeloos hun bijdrage aan de vele werkzaamheden hebben verricht. Voor verschillende commissies was het een topjaar, onze dank gaat met name uit naar de leden van de commissie tentoonstellingen.

Ook vele donateurs hebben ons gesteund het afgelopen jaar. Helaas moeten we constateren dat niet iedereen zijn/haar toegezegde bijdrage ook daadwerkelijk op onze rekening overmaakt, dit blijft een punt van zorg. De Zeister media, kranten en ka-

bels, hebben een belangrijke bijdrage geleverd in het bekendmaken van onze werkzaamheden, onze welgemeende dank aan hun medewerkers.

De prettige samenwerking met het Gilde, met name bij de tentoonstelling *Zeist, terug in de Tijd*, dient hier genoemd te worden en onze dank gaat dan ook naar hen uit, tevens spreken we de wens uit dat de samenwerking de komende jaren verder uitgebouwd zal worden.

Verder gaat onze dank uit naar de directie van Figi en de gemeente Zeist en in het bijzonder de gemeentearchivaris voor hun plezierige samenwerking in 1999, nooit deden we ter vergeefs een beroep op hen.

Het bestuur hoopt dat in het jaar 2000, waarin een aanzet wordt gegeven voor de viering van het 50-jarig bestaan van het Zeister Historisch Genootschap

van de Poll Stichting in 2001, een even succesvol jaar als het jaar 1999 zal worden en dat de nieuwe 'krachten' het beleid van de afgetreden bestuursleden kan voortzetten en waar mogelijk uitbouwen.

Flora de Vrijer

Bestuursleden

per 31 december 1999

Voorzitter: Mr. Dr. V.A.M. van der Burg
Secretaris: Mw. Fl. de Vrijer
Penningmeester: J.H. Heimel

De commissievoorzitters:

Beheer audiovisuele collecties: J.B. van Zoonen
Beheer collecties en archief: Mw. Drs. R. Efdée
Lezingen en excursies: J.B.M.P. van Grunsven
Publicaties: Mw. Fl. de Vrijer
Public relations: Mw. Drs. M.E. van Bellen
Redactie Bulletin Seijst: Mr. M.K.M. Wortmann
Tentoonstellingen: Mw. Drs. K. Veenland-Heineman

In de loop van 1999 is de samenstelling van de Commissie Collectie en Documentatie belangrijk veranderd.

COMMISSIE BEHEER COLLECTIES EN DOCUMENTATIE

Van de groep actieve vrijwilligers hebben de dames Van den Berg, Metz en Mollen in het eerste half jaar afscheid genomen van de Van de Poll-kamer in Slot Zeist. Vele jaren zijn ze actief geweest met de documentatie over de historie van de gemeente Zeist. Wij zijn hen zeer erkentelijk voor de tijd en ervaring die ze aan de collectie en aan het ZHG Van de Poll-stichting hebben gegeven. Als opvolgsters van hen hadden de dames Lassche en Speet reeds hun intrede gedaan. In juni is mevrouw Ria Efdée aan de

Collecties zijn opge

groep vrijwilligers toegevoegd. Zij heeft tevens de bestuursplaats van mevrouw Van den Berg gekregen. In de loop van het tweede half jaar heeft de heer Roeder werkzaamheden elders gevonden waardoor hij zich genoodzaakt zag zijn activiteiten voor de Van de Poll-stichting te staken. Na zijn vertrek is de heer Dolf Smith de gederen van onze commissie komen versterken.

In de zomermaanden is veel tijd en aandacht besteed aan de bibliotheek. Deze is de basis voor een eerste onderzoeksoriëntatie. De collectie is opgeschoond en de erg verouderde algemene literatuur is in de Van de Poll-kamer aan donateurs en belangstellenden te koop aangeboden. Ook is een begin gemaakt met de herordening van het veel gebruikte knipselarchief. Doublures zijn er-

uit verwijderd en overgedragen aan het gemeentearchief. Het trefwoordenbestand van het knipselarchief is aangepast. Deze aanpassing wordt door de heer Niessen verwerkt. Hij heeft hieraan reeds veel tijd besteed en zal in het nieuwe jaar samen met de andere vrijwilligers deze werkzaamheden voltooien. Het is de bedoeling dat de bezoekers van ons archief met het nieuwe trefwoordenregister voor een groot deel zelf hun weg kunnen vinden. Reden van deze gematigde opruimwerkzaamheden is dat wij door de beperkte ruimte in de Van de Poll-kamer van Slot Zeist genoodzaakt zijn elke vierkante meter goed te benutten.

In het afgelopen jaar hebben wij van verschillende particulieren divers materiaal voor ons archief mogen ontvangen. Voor het merendeel betreft het foto's en

schoond

in enkele gevallen ging het om een boek, folder of voorwerp. Wij zijn de schenkers zeer erkentelijk dat wij op deze manier onze collectie hebben kunnen aanvullen. Daarnaast is de bibliotheekcollectie door aankopen uitgebreid.

Het aantal bezoekers van de Van de Poll-kamer bedroeg in 1999 136. Naast persoonlijke bezoeken hebben we regelmatig telefonische en schriftelijke inlichtingen verstrekt aan mensen die ver buiten onze regio woonachtig zijn. In het tweede half jaar is er een aantal keren materiaal uit de collectie voor publicatie beschikbaar gesteld.

Op die manier hebben wij met verschillende instanties, zoals bijvoorbeeld de Rijksdienst voor Monumentenzorg, het Utrechts Landschap, het Utrechts Nieuwsblad en een aantal bedrijven en met verscheidene

personen prettig samengewerkt. Zo hebben we onze naamsbekendheid als Zeister Historisch Genootschap verder kunnen vergroten en meer bekendheid aan onze collectie kunnen geven. Ook met het Gemeentearchief Zeist bestaat een goede verstandhouding op het gebied van uitwisseling van gegevens, afstemming van de collectie en gezamenlijke begeleiding van bezoekers.

Wij hopen in het nieuwe jaar weer vele in de geschiedenis van de gemeente Zeist geïnteresseerden met onze collectie van dienst te kunnen zijn en zullen blijven ijveren onze documentatie goed toegankelijk te houden en verder uit te breiden.

Ria Efdée

Commissieleden

per 31 december 1999

Dhr. G. Albrecht, mw. R. Efdée, mw. J. Lassche, dhr. A. Niessen, dhr. R. Smith en mw. A. Speet.

Kraalboek enorm succes

PUBLICATIE COMMISSIE

Onze activiteiten waren beperkt tot het 'Kraalproject'. Mw. K. Veenland-Heineman en de heer V.A.M. van der Burg zijn de auteurs van het boek; Zeist, terug in de tijd. Een boek

met de meest markante foto's uit de Kraal collectie met een uitgebreide annotatie. In het voorwoord van het boek staat de herkomst van de foto's met persoonlijke gegevens van de fotograaf, boekhandelaar en uitgever J. Kraal beschreven.

Van de foto's uit genoemde collectie is verder een keuze gemaakt voor een historische verjaardagskalender en 8 historische Ansichtkaarten.

De kalender en de Ansichtkaarten zijn zowel bij het ZHG als bij de boekhandelaren: Kramer en van Doorn en Groenveld in Zeist te koop.

VERSLAGEN 1999

Renaissance van de Lustwarande verfilmd

Het jaar 1999 stond bij de afdeling Audiovisuele collecties grotendeels in het teken van de productie van de nieuwe film "De Renaissance van de Stichtse Lustwarande".

COMMISSIE AUDIOVISUELE COLLECTIES

In januari vonden we de sponsor in het bedrijf DBV Verzekeringen, in februari werd begonnen met het schrijven van het scenario, in maart waren de eerste besprekingen met regisseur Marjolijn Droog. Daarna kwamen alle activiteiten voor de film in een stroomversnelling. Er werd veel onderzocht gepleegd, er waren tal van overleggen tussen de samenwer-

kende partijen Van de Poll Stichting, Het Utrechts Landschap en DBV. In april werden tussen de partijen de contracten getekend, zodat de publiciteit gezocht kon worden. Na tal van voorgesprekken in mei kon in juni begonnen worden met de opnames. Na een zomer vol van creatieve hersenbrekers over vorm en inhoud werd in oktober begonnen aan de montage van de film, zodat in november en december de premières en presentaties plaats konden vinden. De film is in alle geledingen van de belanghebbenden bij de Lustwarande bijzonder enthousiast ontvangen en zal de komende jaren gebruikt worden bij vele evenementen, presentaties en voorstellingen. Het ontstaansproces van de film liet tevens zien dat bij een goed overleg het zeer wel haalbaar is voor

een stichting als de onze om in samenwerking met een andere organisatie en een goed geselecteerde sponsor tot een succesvol eindresultaat te komen.

In 1999 ontvingen we uit de nalatenschap van onze begunstiger Antoon Wisman een formidabele collectie films over Zeist en omgeving. Onze dank gaat hierbij uit naar de familie van Antoon voor de prettige samenwerking bij de overdracht, we kunnen de garantie geven dat de hele collectie met de hoogste zorgvuldigheid zal worden gecatalogiseerd, geconsolideerd en toegankelijk gemaakt zal worden.

Verder waren er weer de inmiddels traditionele voorjaars- en najaarsfilmvoorstelling, de koninginnendagvoorstelling in Figi en vele filmvoorstellingen voor instellingen en verenigingen. Bij deze evenementen gin-

gen tevens de films en boeken van de stichting gretig over de toonbank. Al met al een jaar om met gepaste trots op terug te zien.

Jaap van Zoonen

Commissieleden

per 31 december 1999

- Henk Wels (documentatie)
- Aad de Groot (PR)
- Piet Goedhart (voorstellingen)
- JanWillem van Scherpenzeel (voorstellingen)
- Alfred Venema (verwerving)
- Jan Jansen (beheer techniek)
- Jaap van Zoonen (voorzitter)

De werkzaamheden van de tentoonstellingscommissie stonden in het jaar 1999 in het teken van de tentoonstelling ZEIST TERUG IN DE TIJD.

TENTOONSTELLINGS- KOMMISSIE

Deze expositie, die van 28 november 1999 tot 10 januari 2000 was te zien in de tentoonstellingszalen van het Slot, was de bijdrage van het Zeister Historisch Genootschap aan de Millenniumviering in Zeist. Onder auspiciën van de Gemeente gaf een aantal organisaties rond de millenniumwisseling invulling aan het thema **Tijd, Taal en Toekomst**.

De collectie glasplaten van de Zeister boekhandelaar Jan W. Kraal, die sinds 1969 door de Van de Pollstichting wordt be-

Tijd, Taal en Toekomst

Bezichtiging van de tentoonstelling Zeist, Terug in de Tijd na de officiële opening op 27 november. In het midden wethouder W. den Heijer.

FOTO HANS LEBBE.

waard, vormde de basis voor de tentoonstelling. Na een globale inventarisatie van de collectie in 1996, volgde in 1997/1998 de conservering en duplicering van alle glasnegatieven door het Nationaal Fotorestauratie Atelier in Rotterdam. Toen de collectie eind 1998 terug in Zeist was, heeft een werkgroep bestaande uit leden van de archief- en documentatiecommissie en de

tentoonstellingscommissie de foto's beschreven. Dit werk gebeurde in de wintermaanden in de Van de Pollkamer. Daarna werd een selectie van 80 foto's gemaakt aan de hand van een aantal thema's. Bij de keuze werd rekening gehouden met andere presentaties van het fotomateriaal, zoals in het fotoboek, de verjaardagskalender en de serie ansichtkaarten. De af-

drukken op groot formaat werden zeer vakkundig door de heer Johan Denters van de Fotodienst van het Utrechts Archief gemaakt. Daar werden de foto's ook in passe-partouts gezet, waarna de tentoonstellingscommissie ze inlijstte.

Dankzij de medewerking van mevrouw Fopma-Brems, de kleindochter van Jan Kraal, konden wij naast de foto's ook persoonlijke bezittingen tentoonstellen. Mevrouw Mets-Speijers gaf belangrijke informatie over één van de fotografen, die voor Kraal heeft gewerkt: Aart Ringoir. Twee fototoestellen, afkomstig van de Foto- en Documentatiedienst van de Universiteit van Leiden, een oude Zeister azijnkar - voor de gelegenheid geleend van het Karrenmuseum De Wemme in Zuidwolde - en een kinderwagen uit het eind van de negentiende eeuw van de familie Van Wageningen vormden passende aanvullingen op het

Van Kees van Tuijl v.s. (den Hoep).

+ 4 zonen Hilde aan de organisatie.

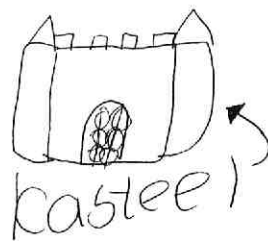
(Kleinzoon van de buipenester C.J. van Tuijl v.s.)
1910-1938 buipenester van Zeist.

tentoonstellingsmateriaal. Uit het Gemeentearchief kregen we enkele bruiklenen, evenals van ons commissielid Frans Kuster. Uit onze eigen collectie werden bovendien ansichtkaarten en plattegronden getoond. Bij de realisatie van de tentoonstelling werden we geholpen door de heer Dick Bouma (inrichting) en mevrouw Mona Simonis (productie tekst-

borden), beiden van Slot Zeist. Tevens was de heer Van Groningen behulpzaam bij de inrichting. Evenals bij vorige tentoonstellingen konden we weer een beroep doen op de heer G. Kleinhans, die de stoffering van de kinderwagen herstelde; mevrouw Boucher-Verloop verzorgde de aankleding. Een bijzondere rol hebben de gidsen van 't Gilde Zeist o.l.v. de

heer W. Buis gespeeld. Zij waren elke zondagmiddag op het Slot aanwezig om rondleidingen te geven. Zij hebben dat - geheel belangeloos - met groot enthousiasme gedaan. We hopen op een herhaling van deze goede samenwerking in de toekomst. De opening werd op 27 november verricht door wethouder W. den Heijer. De tentoonstelling werd door 2086 mensen bezocht, die door de gastvrouwen van Slot Zeist gastvrij werden ontvangen. Regelmatig was er aandacht in de Nieuwsbode en

het was een leuk

hou do
Groetjes van
Jacobine
Wintelre

in het Utrechts Nieuwsblad voor de expositie; in verschillende programma's van Slotstad Radio en Radio M is verteld over zowel de tentoonstelling als over andere activiteiten van het Zeister Historisch Genootschap. Het hele project kon ge-

Rondleiding!!

Zat. 9 jan. 2000
 mijn grootvader Dr. Korte aanst staat voor
 zijn huis op de Dribergseweg 3 en niet
 6602 Schoonoord (nr. 10).
 Mariet Schopenhauser -
Korte aanst

2

v. hest

achter Eindhoven

tentoonstellingscommissie een vitrine ingericht met publicaties van de stichting en ansichtkaarten van Zeist.

Met verschillende zorgcentra in Zeist werden in 1999 afspraken gemaakt over de reizende tentoonstelling ZEIST TERUG IN DE TIJD. Vanaf 10 januari 2000 is de tentoonstelling in vier delen te zien in De Mirtehof, De Amandelhof, Heerenwegen en De Looborch. De tentoonstellingscommissie kan met voldoening terugkijken op de activiteiten van het jaar 1999. De voorzitter wil alle betrokkenen - óók de leden van

heel mooi,
 suggestie: foto's van nu erbij?!!

很漂亮的城堡, 我喜欢它.

千禧年快乐!

张凡

haar commissie - heel hartelijk bedanken voor de medewerking, de samenwerking, de inzet en het enthousiasme!

Karen Veenland-Heineman

Commissieleden
 per 31 december 1999

Nelleriek Boucher-Verloop, Elisabeth Stades-Vischer, JanHein Heimel, Frans Kuster, Andy Smith en Karen Veenland-Heineman (voorzitter)

VERSLAGEN 1999

Veel wisselende activiteiten van de excursie

EXCURSIE COMMISSIE

Buren en omgeving

Op 6 mei werd een dag excursie georganiseerd naar het stadje Buren, werk een rijke historie kent. Er is een bezoek gebracht aan het oude raadhuis aan de markt, waar het museum Buren en Oranje is gevestigd. Er was een expositie over Prinses Juliana. Als afsluiting van een geswaaide dag vond een boottocht plaats op de rivier de Linge, waarbij o.a. de plaatsen Tricht, Deil, Enspeet en Beesd werden gepasseerd (zie 1999-II, pag. 48).

Het oude Kerkhof

Op 16 augustus hield de heer Verboom van het Zeister gilde in een nagenoeg geheel gevulde zaal van het gebouw Calvijn een lezing met dia's onder de titel

'Van Kerkhof tot begraafplaats'. Op een geheel eigen wijze wist de spreker de aanwezigen, al of niet geboren en getogen in Zeist, terug te voeren in de tijd van voor en na 1825. In dat jaar werd namelijk het ter aarde stellen binnen de bebouwde kom bij de wet verboden. Het 'Oude Kerkhof', binnen de grenzen van het dorp gelegen, kwam daarvoor in onbruik. Logisch gevolg werd er, onder leiding van de heer Verboom daar na een bezoek gebracht aan dit historische stukje Zeist. Tijdens de rondgang werd ook aandacht besteed aan het poortgebouw met de tekst uit Job III, vers 19 en de vier grafstenen die onder monumentenzorg zijn gesteld. Het was een zeer geslaagde ochtend.

Kasteel Heeswijk

Op 7 september vond een middagexcursie plaats naar Kasteel Heeswijk te Heeswijk-Dinther. Er waren 60 deelnemers. Tijdens de bezichtiging was er een rondleiding door gid- sen in de vele fraaie vertrekken. In 1835 kocht baron van den Bogaerde van Terbrugge deze heerlijkheid. Het kasteel kwam in bezit van diverse geslachten. Van 1895-1963 was het onbewoond. De huidige eigenaar heeft de taak opgenomen het kasteel opent te stellen voor publieke en culturele doeleinden.

Pelgrimssouveniers

Onder de titel pelgrims- souveniers uit de Christelijke bedevaartsoorden met als tijds- overzicht de eerste eeuwen van onze jaartelling tot de late mid- deleeuwen hield mevrouw Katja

Broers van de Katholieke Uni- versiteit te Nijmegen een voor- dracht op 23 augustus in het Slot Zeist (zie 1999-III, pag. 76).

Herdenking Marsman

Tijdens een week vol herdenkin- gen ter gelegenheid van de 100ste geboortedag van Hendrik Marsman heeft het ZHG actief deelgenomen met een feeste- lijke lezing. In samenspraak met diverse culturele organisaties en met ondersteuning van de ge- meente Zeist en subsidiegevers is een avond georganiseerd met een lezing door Prof. Goedegebuure, die een biografie heeft geschreven over het leven van deze beroemde Zeistenaar (zie 1999-IV, pag. 102). Bij de middelbare scholen was een wedstrijd uitgeschreven voor het maken van een gedicht met als leidraad de dichtregels uit

commissie

'Tempel en Kruis' (1939) en 'Heerser' (1919). In het bijzonder de leerlingen van het Herman Jordan College met hun actieve docent hebben enthousiast deelgenomen aan deze wedstrijd. Het was niet verwonderlijk dat de prijs in hun geledingen viel.

Het winnende gedicht was van Sanne Phaff (5 vwo):

*Leven was enkele vlokken violette
geur / Een kleurig begin / Werd al
snel een beginnend eind / De zil-
veren tijd / Wilde niet in goud ver-
anderen / Als een wakkere droom
/ Vliegt het leven voorbij / Alsof het
hier nooit is geweest*

Commissieleden

per 31 december 1999

J. B. M. P. van Grunsven

PUBLIC RELATIONS

In de loop van 1999 werd de commissie Public Relations geformeerd. Dit was een wens die al enige tijd in het bestuur leefde en aan mij viel de eer deze commissie op te zetten. Commissie is een groot woord; in eerste instantie bestond de commissie alleen uit mijzelf. Al spoedig werd de commissie echter versterkt door Pieter den Bieman.

De kern van PR is in feite communicatie en dit is natuurlijk evenzo een zeer breed begrip. Communicatie binnen en buiten het ZHG. Communicatie tussen het ZHG en alle groepen die belangrijk voor ons zijn, zoals de donateurs, de vrijwilligers, de inwoners van Zeist en omgeving, de gemeente, de collega-insanties, de bezoekers van ZHG-activiteiten, het onderwijs, het bedrijfsleven en de pers. Deze opsomming is lang niet volledig.

Nieuwe commissie opgezet

Als eerste opstap is besloten het ZHG meer aan de pers te presenteren. In 1999 vond dan ook een aantal zeer belangrijke activiteiten plaats, zoals de film "De Renaissance van de Stichtse Lustwarande", het speciale bulletin 'Vrouw van Zeist' en de verschillende gebeurtenissen rond de collectie Kraal. Deze activiteiten waren interessant voor de pers en het ZHG is dan ook veelvuldig in de kranten verschenen.

Hiernaast zijn de ZHG-studies en -publicaties tegenwoordig weer te vinden in de diverse boekhandels van Zeist.

Public Relations als communicatiemiddel kan niet op zichzelf staan; het is altijd gekoppeld aan activiteiten in de brede zin van het woord. Je zit als het ware achter op de fiets en draagt je steentje bij aan de richting en snelheid die wordt gekozen.

In de loop van het komende jaar zal de Commissie PR zich verder ontwikkelen waarbij wij ons met name zullen richten op fondsenwerving en het zgn. positioneren en breder uitdragen van het ZHG. Het 50-jarig jubileum in 2001 leent hiervoor natuurlijk uitstekend naast ede reguliere lopende zaken van het Zeister Historisch Genootschap Van de Poll Stichting.

Marjolein van Bellen

Commissieleden

per 31 december 1999

Marjolein van Bellen
Pieter den Bieman

Grote groei van aangeboden artikelen

Het vertrek van de voorzitter J. Fluitman was in het vorige verslag al aangekondigd. Zijn werk is door M. Wortmann met grote voortvarendheid en tot volle tevredenheid overgenomen.

M. Roeder heeft elders taken gevonden. Hij zat schrijvers achter de broek en hield nauwlettend gemaakte afspraken in de gaten. Nogmaals onze dank voor alles! H. Verbeek en R. van Weelderden zijn met hun frisse inbreng de redactie komen versterken.

Het uiterlijk van het blad is het afgelopen jaar niet ingrijpend gewijzigd. Toch is de redactiecommissie een levendige commissie.

Aan de opmaak ziet men niet de soms felle discussies af. Wij

hebben de indruk dat ons blad gewaardeerd wordt. Dat merken we bij voorbeeld aan de groei van het aantal aangeboden artikelen. In het verleden werd hierover wel eens de noodklok geluiden. Daar is nu geen sprake van.

Door middel van de bijgevoegde enquête en de richtlijnen voor aanstaande auteurs (zie elders) hopen wij u ook in het jaar 2000 nog beter van dienst te zijn.

Jacky van den Dikkenberg

Commissieleden

per 31 december 1999

M. Wortmann, voorzitter. J. v.d. Dikkenberg, eindredacteur. A. Bal, secretaris. F. Ruys, vormgever. N. Vlak. J. Verbeek. R. van Weelderden.

De nieuwste straten van Zeist

Leo Visser beschrijft in ondertaand artikel de nieuwste straatnamen van Zeist, als aanvulling op zijn gelijknamige boek.

Op 25 mei 1996 kopte het Utrechts nieuwsblad als volgt: "College wil straten naam geven" en "Geen democratische besluiten meer over heikel onderwerp in Zeist."

Op 10 juni 1996 was het zover. De gemeenteraad besloot op die dag tot vaststelling van de "Verordening op het benoemen van de openbare ruimte en het (ver)nummers van bouwwerken, gebouwen, complexen, afgebakende terreinen en lig- en standplaatsen."

Volgens artikel 13, het citeerartikel, kan de verordening worden aangehaald als "verordening op de straatnaamgeving en huisnummering." Om democratische besluitvorming veilig te stellen hebben de gemeenteraadsleden twee weken de tijd om op de door burgemeester en wethouders vastgestelde besluiten te reageren voordat deze in werking treden.

Toch kan ik wel meevoelen met de verslaggever van het Utrechts Nieuwsblad, want we missen nu wel de discussies over straatnaamgeving en weinig onderwerpen lenen zich zo zeer voor een voor elke lezer begrijpelijk verslag. Bovendien krijgen raadsbesluiten nu eenmaal wat meer bekendheid dan besluiten van b. en w.

Van de besluiten tot straat-

naamgeving van juni 1996 tot en met december 1999 heb ik onderstaand overzicht samengesteld. Daarmee is na de aanvulling van "De straatnamen van Zeist" van juli 1998 tot juni 1996 de beschrijving van alle straatnamen in Zeist tot het jaar 2000 compleet.

Op 11 juni 1996 werden de volgende straatnamen vastgesteld:

Oranjerie ten behoeve van de nieuwbouw achter de Choisyweg. Wanneer we weten dat hier gebouwd is op het terrein van de gemeentelijke kwekerij en dat daar de oranjerie staat, die nog afkomstig is uit het Walkartpark, dan is de naamgeving duidelijk.

Van Geselhof voor een nieuwe openbare weg in het verlengde van de zijpoot van de Walkartweg ten behoeve van woning-

Het braakliggende terrein op de hoek Jufferstraat / Laan van Beek & Royen. Wordt de stalhouderij. Links de parkeergarage Figi.

bouw aldaar. De grond, waarop de woningen zijn gebouwd behoorde in de negentiende eeuw tot de buitenplaats "Veelzigt", waaraan mevrouw A.C. van Ghesel-Boudaen eigenares en bewoonster was.

Stalhouderij ten behoeve van de appartementen van de nog te

bouwen appartementen aan de laan van Beek & Royen, waar in het verleden de stalhouderij van J.P. van Arkel was gevestigd.

Breitnerlaan voor een nieuwe openbare weg bij de Vincent van Goghlaan. De naam past uiteraard in deze omgeving waar meer wegen naar schilders zijn genoemd. Daarbij komt dat de weduwe van de schilder G.H. Breitner geruime tijd, tot aan haar dood, in Zeist heeft gewoond.

Op 2 december 1996 werden straatnamen vastgesteld t.b.v. de

nieuwbouw op het terrein aan de Boulevard, op grond tussen de Kromme Rijnlaan en de Kroostweg, in de Vogelbuurt en in het grensgebied met Soesterberg.

Bij de uitvoering van het bouwplan aan de Boulevard, grenzend aan de z.g. Transvaalbuurt, kon de in januari 1988 gedane belofte worden ingelost om een nieuwe weg in dit gebied te noemen naar een Zuid-afrikaanse vrijheidsstrijder.

De namen zijn vastgesteld op de wijze zoals ze bij het grote publiek bekend zijn.

Bij de naamgeving van de **Nelson Mandelalaan** is afge- weken van de ongeschreven regel dat, behalve bij leden van het Koninklijk Huis, nog levende personen niet worden vernoemd. Geko- zen is voor de namen **Ghandhilaan, Martin Luther Kinglaan** en **Nelson Mandelalaan**.

Voor de wegen aangelegd ten be- hoeve van de nieuwbouw bij de Kroostweg zijn historische namen gebruikt van aldaar gelegen perce- len grond, genoemd in transport- akten uit de achttiende en negen- tiende eeuw, t.w. **Duifhuis, Graskamp** en **Vinkenlaan**.

Aan de nieuwe weg in de Vogel- wijk is in aansluiting op andere namen van loopvogels de naam **Pauwlaan** gegeven. Tenslotte is t.b.v. nieuwbouw in het grensge- bied van Soesterberg aan een al- daar aangelegde weg de naam **Kerklaan** toegekend.

Op 4 september 1997 is aan de toegangsweg tot de deels nieuwe kantoren op het terrein aan de Dribergseweg de naam **Sparren- heuvel** gegeven. Op 26 januari 1998 is i.v.m. nieuwbouw aan de even zijde van de Steynlaan voor het gedeelte van die straat tussen de Slotlaan en de Antonlaan de naam **Korte Steynlaan** vastge- steld. Motief voor deze naamge- ving was de anders noodzakelijke vernummering van een groot aan- tal panden aan de even zijde van de Steynlaan.

Op 29 september 1998 is voor een bouwplan aan de Blikken-

burgerlaan hoek Zinzendorflaan de naam **Daniel Marotplein** vastgesteld. Daniel Marot, die in 1686 met vele andere Hugenoten uit Frankrijk uitweek, was interieurarchitect. Een van zijn eerste werken in Nederland was vermoedelijk het trappenhuis en de Willemszaal in Slot Zeist. Zijn belangrijkste werk in Den Haag, waar hij werkte in opdracht van de toenmalige stadhouders, was de Trèveszaal (1698).

Op 20 april 1999 zijn namen toegekend aan twee nieuwe wegen, ontstaan door woningbouw aan de Kroostweg en aan de Lageweg, ont- leend aan de historie van Zeist. De straat nabij de Kroostweg kreeg de naam **Schipsloot**. Deze sloot, die in het begin van de twintigste eeuw bijna een kilometer lang was liep oorspronkelijk van de Biltse en Zeister Grift tot aan de Kroost- weg. Later werd ze doorgetrokken tot aan de Utrechtseweg. De sloot

was bevaarbaar voor pramen en had een losplaats en een draaikom. De sloot is gedempt in 1957. Alleen een muurtje, naast het inmiddels gesloopte pand Kroostweg 35, met een steen waarop het jaartal 1957 staat, herinnert aan de Schipsloot.

Voor de bebouwing van de Lage-
weg is de naam **Tuin van Schellinger** gekozen. De tuin van Schellinger was eigenlijk de tuin van Sophia Schellinger die zelf op het Broederplein nummer 27 in

het zogenaamde Schellingerhuis woonde. Het terrein gelegen tussen Het Rond, Lageweg, Waterigeweg en de sloot achter de huizen van de 1^e Dorpsstraat stond bekend als de "Tuin van Jufvrouw Schellinger".

Behalve namen aan openbare wegen heeft het college van burgemeester en wethouders ook namen gegeven aan wegen op particulier terrein. Op 28 september 1998 zijn aan een aantal wegen en paden op

terreinen van de Willem Arntszhoeve in Den Dolder en van de Stichting Abrona (Sterrenberg) te Huis ter Heide namen gegeven en wel de volgende: **Vijverhof** voor een weg op het terrein van de Willem Arntszhoeve en **Zonnenlaan**, **Sterrenlaan**, **Universum**, **Stierpad**, **Steenbokpad**, **Leeuwpad**, **Boogschutterpad** en **Kreeftpad** voor wegen en paden op het terrein van de Sterrenberg.

Tenslotte zijn de namen Emmadwarsstraat en Weeshuisplein na gereedkoming van het winkelcentrum Belcour ingetrokken. De naam Vroonhof voor nieuwbouw nabij De Brink is ingetrokken omdat dit bouwplan nooit zal worden uitgevoerd.

Leo Visser

*Met dank aan de heer R.P.M.
Rhoen voor de verstrekte informatie.*

Inhoudsopgave 1999

1. Artikelen.

KUNST EN CULTUUR

- Een vergeten cabaretliedje, *J.A. v/d Dikkenberg* 44
De twee modellen van Jan Veth, *N. Boucher* 58

ONDERWIJS

- Openbaar lager onderwijs in Zeist
De schoolgebouwen, *L. Visser* 3
De hoofdonderwijzers, *L. Visser* 27,51
De school in Austerlitz, *L. Visser* 96

POLITIEKE & SAMENLEVING

- De joodse gemeenschap in Zeist
tijdens de donkere jaren, *A. Bal* 35
Voor God en Oranje. Schoonoord als zetel van het
'Nationaal Centrum', *O. Heimel* 67
Zeist in 1950 en 2000, *M.K.M. Wortmann* 79

SOCIAAL-ECONOMISCH

- Een Middelburgse natuurkundige in Zeist.
De stichting van een opticafabriek, *N. Vlak* 42
Twee zeepziederijen in Zeist, *R.M.C. van Maanen* 84

2. Verslagen van activiteiten.

- Excursie Buren en omgeving, *A. Bal* 48
Verrassende pelgrimssouvenirs,
M.K.M. Wortmann 76
Zee, berg, rivier, lezing Marsman,
J.A. van den Dikkenberg 102

3. Verenigingsnieuws

- In Memoriam
Johan Meerdink, *V.A.M. van der Burg* 11
Jaarverslagen bestuur en commissies 12
Instelling de Monté Verloren-penning,
V.A.M. van der Burg 24
Nieuwe film in de maak, *J. van Zoonen* 46
De Renaissance van de Stichtse Lustwarande,
J. van Zoonen 105

Filmvoorstellingen

Zaterdag 29 april. Film-

voorstelling in het Figi Theater.

Vrijdag 5 mei. Compilatie van diverse filmfragmenten van Zeis-ter amateurfilmers van de Bevrij-ding (22 min.) en de 'Stik bevrijdingsfilm' (10 min.).

Expositie

Zaterdag 9 september. Open monumentendag.

Filmvoorstelling

Maandag 23 oktober. Film-voorstelling in het Figi Theater.

Nieuwe leden

De heer R.T. Alblas

Mevrouw M.A.G. van den Berg-Reinartz

Familie S.O. Bosman

Familie J.C. van Breene

De heer G. van Brenk

Familie E.C. van den Broek

Familie M.A.F.H. van den Broek, Utrecht

De heer A.E. Bruggemann

De heer T. van den Burg, Bennekom

De heer J. van Burgeler

Mevrouw A. Cammenga

Familie J. Cinjee, Soesterberg

De heer C.A. Doelwijt

Mevrouw M.M. van Doorn-Kippersluis,
Delft

Mevrouw Ph.E. Edelman

Mevrouw R. Eling-Klok

Mevrouw T. Feron-Pot

Mevrouw L.J. Groenendijk-Kamp

Familie W.J. van Grondelle, Hilversum

Familie C.C. Hazelaar

Mevrouw M.C.H. Hendrichx-Groen

Familie A. de Jong

De heer K. Jonkers

De heer H. Jornick

De heer J.A. Kartman

Mevrouw W.T. Kerckhaert-van Rooyen

De heer B.G. Klein Wassink

Familie G. Masmeijer

Familie L.A.G. van Selm

Familie A. van Silfhout, Den Dolder

Mevrouw J.A.J. Smink

Familie F. Veenendaal

Mevrouw L.M. de Vries-Meier

Familie H.L. Warnier

Mevrouw R.E.M. van Weelderen-Klütt

Familie E.R. van Willigen

Familie P.S.A. de Wit, Odijk

Familie J. de Wit

Familie J. Koetsveld

De heer C.J.J. Nijman, Austerlitz

Doornse Vereniging Thorheim, Doorn

Ledenstand

Seijst IV (tot december '99) 850

Seijst I (tot maart '00) 876

Voorgeschiedenis van de Oranjevereniging te Zeist

Op 8 oktober 1910 werd te Zeist de Oranjevereniging opgericht. Artikel 2 van de statuten van deze bij K.B. van 25 juni 1912 goedgekeurde vereniging luidt: 'Zij stelt zich ten doel de organisatie van feestelijkheden op nationale feestdagen, in het bijzonder op den verjaardag van H.M. Koningin Wilhelmina en voorts datgene te doen, wat kan strekken tot bevordering der liefde voor het huis van Oranje Nassau.'

Het jaar 1910 markeert het eindpunt van een ontwikkeling. Het 'Uitvoerend Comité der Oranje-feesten' werd op 8 oktober 1910 het voorlopig bestuur van de Oranjevereniging 'tot viering van Koningins verjaardag' en 23 aanwezigen traden toe als lid.¹ Daarmee was de huidige structuur voor de viering van Koninginnedag (31 augustus van 1891-4 september 1948 en 30 april van 1949-heden) een feit. Een privaatrechtelijke vereniging als spil voor Oranje-feesten, zo is de Oranjevereniging te beschouwen.

Het hoofdartikel van 26 juli 1885 in het 'Utrechtsch Provin-

Koning Willem I (1772-1843)

ciaal en Stedelijk Dagblad' had de aanzet tot deze ontwikkeling gegeven door op te roepen tot het instellen van een *'nieuwe nationale feestdag (...)* die ons allen vereenigt' en legde daarmee de basis voor een jaarlijks in Nederland terugkerend volksfeest dat eerst onder de naam "Prinsessedag" en sedert 31 augustus 1891 als "Koninginnedag" bekend staat.²

Deze oproep gedaan in een Utrechts liberaal milieu om de natie te binden en niet verder te verdelen was gericht op een nationaal feest voor iedereen: Rooms-katholiek, protestant, liberaal. Een Oranjefeest werd beoogd dat een echt volksfeest zou worden gedompeld in een saus van het door de liberalen nagestreefde burgerlijk beschavingsoffensief. Verzoening en beschaving zouden de belangrijkste elementen van de nieuwe nationale feestdag moeten worden: Oranje als natiesymbool voor de Nederlanden. Tot op de

huidige dag heeft Oranje de status van bindende factor behouden.

Verzoening was niet de karakteristiek geweest voor de nationale feesten tijdens de regering van koning Willem III (1849-1890). De historische gedenkdagen: 1863 (herdenking van de 50 jarige onafhankelijkheid), 1868 (de Slag bij Heiligerlee), 1 april 1872 (de Inname van Den Briel), 1876 (de Pacificatie van Gent), 1879 (de Unie van Utrecht) en 1884 (de dood van Willem de Zwijger) hadden de tegenstellingen Rooms-katholiek en Protestant aangescherpt, het antipapisme gevoed en het natiegevoel ernstig verzwakt.

De dood van de laatste kroonprins, Alexander (1851-1884), bood ruimte aan het schenken van alle aandacht aan de laatste (vrouwelijke) telg van het Huis Oranje-Nassau: Wilhelmina (1880-1962), toen pas vier jaar oud. Een klein meisje dat gevoelens van vertede-

ring ocriep met een sterke jonge moeder, koningin Emma (1858-1934), Prinses van Waldeck en Pyrmont, de tweede echtgenote van koning Willem III (1817-1890). Tegen deze achtergrond is het Utrechts initiatief van 31 augustus 1885, de eerste "Prinsessedag", ook weer niet zo opmerkelijk. Een feest land Oranje was een mooi instrument om het vaderlandse pessimisme na de dood van kroonprins Alexander 21 juni 1884 te verdrijven.

Beschaving vooral gericht op de kleine middenstand en de arbeidersklasse was ook een doelstelling van de gezeten liberale burgerij met het Oranjefeest. Natuurlijk niet zonder eigenbelang. In liberale ogen waren rust en orde noodzakelijk naast maximale vrijheid van handelen voor een gestage, maatschappelijke vooruitgang. Plichtsbefes moest worden aangekweekt; losbandigheid, ge-

welddadigheid zoals op kermissen wel voorkwam, uitgebannen. Ook de liberale burgerij begreep wel dat het "volk" een uitlaatklep nodig had. Daarom zou een nationaal feest rond Oranje, een volksfeest met muziek, sport en spel, een ideaal instrument voor verzoening en beschaving van de natie kunnen worden.

De plaatselijke Vereniging tot Veredeling van Volksvermaken, de opkomende sportbeoefening, de amateurmuziekbeoefening in koren en instrumenteel, de plaatselijke afdelingen van de Koninklijke Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde (thans Groei en Bloei geheten, schr.) met de "Floraliavereniging" en het planten van een herdenkingsboom: al deze ingrediënten zouden een rol gaan spelen bij de ontwikkeling van "Koninginnedag", begonnen als "Prinsessedag" in 1885.

De *invention of tradition* waarbij

gebruik gemaakt is van reeds bestaande onderdelen: illuminaties, erepoorten, aubades, vuurwerk etc., heeft in Nederland plaatsgevonden rond "Koninginnedag". Letterlijk sedert mensenheugenis een traditie in Nederland, op 30 april 1980 door de huidige koningin Beatrix gehandhaafd op de verjaardag van haar moeder, Juliana, koningin van 1948 tot 1980. De Nederlandse variant: "Koninginnedag" is uniek in Europa.

Het verschijnen van de studies van Henk te Velde in 1992 en Jaap van Osta in 1998 is aanleiding geweest voor een onderzoek in het Gemeentearchief Zeist naar de voorgeschiedenis van de Oranjevereniging in Zeist, opgericht in 1910. De Zeister ontwikkelingen gedurende de "lange" 19^e eeuw te plaatsen tegen de achtergrond van deze studies is interessant vanuit het oogpunt van de

lokale historie: het brengt een stuk gemeenschapsleven tot leven en legt maatschappelijke en sociale cohesie bloot.

2. Periode van koningen Willem I, II en III.

In de 19^e eeuw werden als "Vaderlandsche Gedenkdagen" gevierd: de geboortedagen van de leden van het Koninklijk Huis, de dag waarop de koning te Amsterdam in de Nieuwe Kerk was ingehuldigd, 18 juni (Slag bij Waterloo; 1815), 3 november (Afkondiging der gewijzigde Grondwet; 1848) en 18 november (Verlossing des Vaderlands; 1813).

Koning Willem I (1772-1843), erfelijk soeverein vorst der Verenigde Nederlanden (1813-1815), koning der Nederlanden (1815-1840), groothertog van Luxemburg (1815-1840).

DE VERJAARDAG VAN WILLEM I

24 AUGUSTUS

In Nederland werden gedurende de hele 19^e eeuw de nationale feestdagen gedomineerd door burgerlijke gebruiken. De liberale traditie van feestrede, banket en toost vormde het stramien omlijst door een militaire parade en muziek.

De verjaardag van koning Willem I op 24 augustus was geen nationaal feest. In het Gemeente-archief Zeist vinden we over de periode 1814-1840 een aantal gegevens over de 'Koninklijke Verjaardag van onzen geliefde Souverein'. Te Zeist vindt die plaats door een 'Illuminatie, 't uitsteken der vlaggen, driemaal daags klokluiden'. Ook vinden er in de kerken gebeden plaats op zijn geboortedag om 'van den Alvermogenden het behoud van Hoogstdeszelfs gezondheid, en voortdurend welvaren, het geen zo dierbaar is voor het geluk van alle Zijne getrouwe onderdanen, af te smeken.' In de R.K. Kerk wordt het grote dankgebed: het *Te Deum* gezon-

gen. De N.H. Kerk belegt 'jaarlijks eene korte en doelmatige Godsdienst-oefening op zulk een uur van genoemde dag als de plaatselijke omstandigheden vorderen.'

BEZOEK WILLEM I AAN ZEIST

6-7 JUNI 1837

Utrecht stad verwacht dat 'Z.M. de Koning van den 6 op den 7 dezer maand (= juni, schr.) in haar midden zal doorbrengen. In den hoogst vereerende onderscheiding kan de geheele provincie geacht worden te delen.' Het protocol schrijft voor 'dat de klok moet worden gehuid, de vlag op den toren geplaatst en de geestelijkheid ingeval de weg des Konings langs kerken leidt, in geestelijk gewaad, zich voor den ingang van de kerk moet opstellen.

Burgemeester, assessoren (= wethouders, schr.) en gemeenteraadsleden werden geacht zich bij de grens van de gemeente waar de koning binnen rijdt op te stellen,

bij de geplaatste 'eerepoort' en mocht de koning stoppen 'de gevoelens van erkentelijkheid, eerbied en verknochtheid uit te drukken'. Natuurlijk moet de burgemeester wel de burgerij van dit heugelijke feit op de hoogte stellen.

Kennelijk heeft Willem I bij Huis ter Heide de gemeentegrens van Zeist overschreden. Daar is een 'eereboog' ten bedrage van 42,92 gulden door de plaatselijke timmerman Johannes Montauban voor hem opgericht. Ook is de koning gestopt bij de herberg aldaar. 'Wegens verteringen bij de doorkomst alhier van Z.M. den Koning' declareert de herbergier aan de gemeente Zeist 19,20 gulden.

De gouverneur van de provincie Utrecht laat de burgemeester van Zeist, F.N. van Bern (1786-1851), 9 juni 1837 namens de koning weten dat Z.M. over 'de ontvangst op het grondgebied uwer gemeente' tevreden is.

OVERLIJDEN VAN KONINGIN WILHELMINA VAN PRUISEN

12 OKTOBER 1837

De gouverneur van de provincie Utrecht geeft op 14 oktober 1837, twee dagen na het overlijden van de eerste echtgenote van Willem I, koningin Wilhelmina, een ambtelijke instructie omtrent het rouwbeklag. Dit zal moeten bestaan in het luiden van de klokken *'des morgens te acht, des namiddags te een, en des avonds te half zes ure.'*

EEN GESCHENK AAN WILLEM I

24 AUGUSTUS 1838

L. Schütz, lid van de Broedergemeente en eigenaar van een door hem in 1834 opgerichte metaalgieterij aan de Lageweg te Zeist, biedt 24 augustus 1838 ter gelegenheid van de verjaardag van Willem I *'een door denzelven gemodelleerd en in denzelfde fabriek van ijzer gegoten bas reliëf van Uwe Ma-*

jesteit' via de Zeister burgemeester F.N. van Bern aan de koning aan. *'De vervaardiger vleit zich, dat deze eerste proef van dusdanig gietwerk eener Nederlandsche fabriek, Uwer Majesteit niet geheel onwelgevallig zal wezen.'*

Koning Willem II (1792-1849), koning der Nederlanden (1840-1849), groothertog van Luxemburg (1840-1849).

VERJAARDAG VAN WILLEM II

6 DECEMBER

Uit het Zeister Gemeentearchief blijkt dat de gouverneur van de provincie Utrecht op 26 november 1840 een schrijven doet uitgaan naar alle "Stedelijke en Plaatselijke Besturen" met als onderwerp *"Jaardag des Konings"*. In dit schrijven wordt de nadruk gelegd op *"het doen van dankzeggingen en gebeden"* in de Protestantse en R.K. Kerk bij gelegenheid van de ver-

jaardag van Willem II. Behalve een opwekking tot het *"godsdienstige gedenken van den verjaardag des Konings"* treffen we in deze periode niets aan.

Koning Willem II

Koning Willem III (1817-1890), koning der Nederlanden (1849-1890), groothertog van Luxemburg (1849-1890).

VERJAARDAG VAN WILLEM III

19 FEBRUARI

Het eerste verzoek van koning Willem III gedateerd 24 december 1849 en gevat in een schrijven van de gouverneur van de provincie Utrecht is zijn verjaardag 19 februari 1850 niet afzonderlijk te vieren vanwege de sterfdatum 20 februari van 'Hoogstdezelfs beminden broeder, prins Alexander' (1818-1848). Wil men echter 'eenige openbare feestplegtigheden' hebben dan verzoekt Willem III die te laten plaats vinden op de verjaardag van zijn vrouw, koningin Sophie (1818-1877) op 17 juni. Dit verzoek wordt namens koning Willem III herhaald door de Commissaris des Konings bij circulaires van 14 februari 1851, 7 februari

1852 en volgende jaren. Pas in 1858 gaat het roer om. Via de minister van Binnenlandse Zaken laat de koning weten dat in 1859 zijn verjaardag op 19 februari met "openbare feestplegtigheden" gevierd kan worden.

De aanschrijving van de Commissaris des Konings van 22 oktober 1858 zegt het zo: *'De herinnering aan het overlijden van Z.K.H. Prins Alexander der Nederlanden deed Zijne Majesteit in der tijd begeeren, dat die viering op den 17. Junij gesteld zou worden; doch nu jaren verlopen zijn sedert dat overlijden, wenscht Zijne Majesteit, in overeenstemming met hetgeen laatselijk bleek van verschillende zijden verlangd te worden, de viering van Hoogstdezelfs verjaardag op den dag zelven gesteld te zien.'*

Omtrent de viering van de verjaardag van de koninklijke familie doet de *Weekbode voor Zeist, Driebergen en Omstreken* mededelin-

gen. De verjaardag van Willem III op 19 februari 1864 en 1866 is voor deze krant géén vermelding waard. Wel van die van koningin Sophie. Daaraan wordt zaterdag 18 juni 1864 een bericht gewijd. De toren van de Oude Kerk aan de Dorpsstraat te

Feestprogramma ter gelegenheid van het 25-jarig regeringsjubileum van koning Willem III in 1874. Gemeente-archief Zeist.

dag onzer geliefde Koningin voor het eerst de vlag zien wapperen van het hoogste gebouw onzer gemeente.' De vaderlandse driekleur zal wel fier gewapperd hebben aan de vlaggenmast op de kerktoeren, maar van feestelijkheden voor de inwoners van Zeist vernemen we niets. Kroonprins Willem (1840-1879) komt in beeld vanwege zijn verjaardag op 4 september in de "Weekbode" van zaterdag 10 september 1864. Zijn 24ste verjaardag wordt vermeld en het feit dat hij nog op opmerkelijke wijze gespaard is 'bij een val van het paard.' Omtrent vlaggen of andere feestelijkheden vernemen we niets.

Vanwege de 'min of meer heerschende Cholera' verzoekt de koning via de minister van Binnenlandse Zaken de Commissaris des Konings van Utrecht de gemeentebesturen bekend te maken geen openbare 'feestplegtigheden' ter gelegenheid van H.M. de Ko-

ningin op 17 juni 1866 te houden.

De 50ste verjaardag van Willem III, 19 februari 1867, daarentegen geeft allerwegen in den lande aanleiding tot een luisterrijke viering. Te Zeist vond die plaats in aanwezigheid van de burgemeester, Jhr. W.K. Huydecoper (1830-1882), op het slotplein volgens het traditionele, burgerlijke karakter van een 19^e eeuws feest. De leden van de Vereeniging tot vrijwillige oefening in den Wapenhandel werden na afloop van hun gewone oefening die avond uitgenodigd in het 'gewone oefenings-locaal' door hun commandant-voorzitter, Jhr. J.L.R.A. Huydecoper van Wulperhorst (1822-1886), de oudere broer van de burgemeester, 'alwaar hun van zijnentwege een gul onthaal te beurt viel.' In het versierde lokaal werd geheel volgens de traditie door de voorzitter 'de eerste dronk gewijd aan den koning.'

Niet alleen op de verjaardag van

Avonds ten 7 ure. Musiekuitvoering in s'het Houd', geheel als Feestterren ingericht, door het Corps der Rijdsche Artillerie uit Amersfoort, Kapitein de Heer NUNNENOM.

ten 8 ure. Begijn der Hinnitatie van het gelede scultterren ten 9 ure. - Wandeling door het dorp van de deklamatie aan den Oplucht met de Postconziste, begeleid door het Musiekcorps der Rijdsche Artillerie, ter beschikking van de Heeren van de Hinnitatie.

Musiekuitvoering in s'het Houd' door het Corps van het 6e Regiment van den Broek, Kapitein de Heer Sluis.

Vuurwerk

terren, aangeboden door den WelEdele. Heer C. B. LABOUCHERE van Zeist.

PROGRAMMA.

"Leve Oranje!"

Oriental.

Chinische fontein met cascades van paalen en bloemen.

doet, verricht met rookten.

de met gronze vonken vuur.

erial "20", omgeven door Zilvervuur.

atterijen gekleurde lichtballen.

nde roert met Nederlandse en Oranjekleuren.

ogatie. "Leve de Koning", omgeven door zilveren stralen.

it met twee prachtige Buisjotten in eindigende met zwarte

rande.

bevegensende Nos worden nog ontstoken Vuurpijlen van

usheid, Zwervspetten, Luchtballen, Projectielen, enz.

programma's der Musiekuitvoeringen zijn 's avonds op het

centereen gratis verkrijgbaar.

steconziste bestaat in de Heeren:

HUYDECOPER, Eere Voorzitter.

R. A. HUYDECOPER, Ien Voorzitter.

J. d' AUMALE VAN ROMOMDT, 2en Voorzitter.

MEESTER Secretaris

FF, Penningsmeester.

HOER, F. GEBFENBEEK, J. MEERDINK, W. VAN DIJK,

TEGGS, G. W. VAN MASTHOUT en C. WINENY.

alwege in een Oranje conziste, waarin en medeliden de beste van

in Koning, aan een National list of de Lort gedragen.

Gedrukt bij J. W. Evers te Zeist.

koningin Sophie, 17 juni, maar ook op die van Z.K.H. de Prins van Oranje, 4 september, werd in 1868 op de gebruikelijke wijze gevlagd. Zo ging ook 's konings verjaardag 19 februari 1869 voor-
bij.

Een nieuwe impuls krijgt te Zeist de verjaardag van Willem III pas in 1870. Standaard wordt dan een feestprogramma naar liberale traditionele snit: het college van B. en W. neemt 's middags een 'wapenschouw' af van de schutterij en leden van de Vereeniging tot Vrijwillige oefening in den Wapenhandel. 's Avonds om 7 uur is in de grote zaal van de Sociëteit *Unitas* voor die leden alsmede van de rederijderskamer "Tollens" een feestelijk soiree met toneelstukjes,

Wie Koetsland's bloed ons

Wie Koetsland's bloed ons d'aken vleit,
Van slachtere banden vrij —
Wie's hart voor land en Koning gloeit,
Verheft den zang als wij:
Want schone dag als heler blinkt,
Zag wie ons Koetsland niet,
Wel is hij waard dat guchend blinkt
Ons dankbaar versingelied.

Wie welken Helven Kruisingspica!
Zoo Kroes't daer ons geroed,
Zoo is nu stad en loep en luist
Ons hies en hiel verveerd.
Sach haelder 'tijt en twintig jaer
Deer Koning op zijn troon,
Behield het Edel Koutlyk jaer
Zijn glorie en zyn Kroon!

Hoe meening Kroon wieden diem loep
Borcht van verthlyk hoofd!
Hoe meening Ryk wail in Oranje
Van Vorst en kroon berogd!
Maar in ons dieclane Vadersland
Bleef ons en recht bevaand,
En hieschen Vorst en volk de band
Deer lichte en trouw gespaand

Volkslied ter gelegenheid van het 25-jarig regeringsjubileum van Koning Willem III in 1874. Gemeentearchief Zeist.

schermen op verscheidene wapens en dichtstukjes. Deze bijeenkomst is ook voor de dames toegankelijk.

Wat Vorst en volk die gureit waandeor!
Ere by het feestgejuich:
Voor aller heeren Ophoerhoe
Riek diep, salveedig bruy.
Ling blink mag Berden Willem glans,
Al bleek Oranje — roan!
Aan 't hoofd, wie 't trouwe volk dat hon
Riek schuurt zardom dat kroon

O God, bewaar ons Vaderland,
Reuker... ..ye Kruis!
Wie, van ons volk verdelict ons schand
En spant ons loeclagheis!
Wat welnaek met den vree verveerd
Blye bloem als vrees —
En dat ons haet, wie 't kroon dy profieerd
Riek wylde van 't dieu Kroon!

Het vlaggen geschiedt van gemeente- en particuliere gebouwen. Het jaar daarop voegt zich

bij schutterij en weerbaarheids-corps voor de parade om 1 uur 's middags in de zogenaamde *Donkere Laan* (thans Slotlaan, schr.) de te Zeist *'sinds eenige tijd in gekwartierd zijnde 5de batterij van de veldartillerie.'*

Een nieuw element, spontaan en particulier initiatief, voegt zich in de viering van de 56ste verjaardag, 19 februari 1873. *'Des namiddags hielden de leerlingen van de Bijzondere school, op hun eigen houtje en voorzien van de hun op 't Aprilfeest geschonken Oranjevlaggen, een optocht door het dorp en deden met hunne onderwijzers eene wandeling door 't bosch, waarbij zij opgetogen van vreugde, onderscheidene nationale liederen aanhieven.'*

In 1875 wordt in de *Weekbode voor Zeist, Driebergen en Omstreken* van zaterdag 20 februari, veel aandacht besteed aan de verjaardag van Willem III. De wandeltocht van de kinderen van de lagere

school *'ten getale van omstreeks 300'* heeft als route Slotlaan, Voorheuvel en door het bos weer terug. Zij zijn getooid met *'vlaggen, sjako's, of bonte mutsen, of oranje-linten.'* De dag is op school begonnen met gebed en gezang voor de koning en een gelukstelegram wordt naar Zijne Majesteit gezonden. De krant weet te melden dat tijdens de wandeling Zeistenaren *'appelen onder het jonge volkje'* strooiden. Speciale aandacht wordt besteed aan de liturgie in de kerk van de Broedergemeente en het spel en gezang *'van heeler harte klonk 't "Wilhelmus" van de kinderen van de Broedergemeenteschool.*

Op 18 januari 1876 krijgt de heer W.C. Holm, firma Kraepelien en Holm, gevestigd op het Broederplein te Zeist, van de Hofcommissie te horen dat hem vergunning wordt verleend tot het voeren van het Koninklijk Wapen.

Op de dag van 's-konings verjaardag van dat jaar brengt apotheker Holm het Koninklijk Wapen op zijn huis aan.

Als gevolg van het overlijden van koningin Sophie 3 juni 1877 wordt in de jaren 1878, 1879, 1880 en 1881 geen bericht over de verjaardag van de koning in Zeist aangetroffen. Dit als gevolg van de hofvrouw. Ook de dood van kroonprins Willem (1840-1879) te Parijs op 11 juni 1879 vindt geen weerslag in de kolommen van de *Weekbode voor Zeist, Driebergen en Omstreken*. De verjaardag van de nieuwe kroonprins Alexander (1851-1884) 25 augustus wordt in de plaatselijke krant gememo-reerd.

Door het uitsteken van vlaggen aan openbare en particuliere gebouwen wordt 2 augustus 1880 voor het eerst de verjaardag van de tweede echtgenote van de koning, Emma, Prinses van Waldeck

en Pymont, (1858-1934) herdacht.

Pas in 1882 volgt in de plaatselijke pers weer de vermelding dat de verjaardag van de koning 'op de gebruikelijke wijze' gevierd is. De jaren 1883, 1884, 1885 en 1886 geven hetzelfde beeld.

De viering van de 70ste verjaardag, 19 februari 1887, werd 's avonds opgeluisterd door een dienst in de N.H. kerk aan de Dorpsstraat, waar de predikant ds. Nahuijs 'de innige en hechte banden' tussen Oranje en Nederland in 'eene warme rede' onderstreepte. *'De kinderen uit de hoogste klasse der christelijke school zongen ter afwisseling enkele toepasselijke liederen. Deze stichtelijke bijeenkomst, door eene talrijke schare bijgewoond, werd door ds. Couvée met gebed en dankzegging afgesloten.'*

De gemeente Zeist komt in 1887 voor het eerst in beeld. De school-

kinderen 'die der bewaarscholen er onder begrepen' werden onthaald op chocolade en krentenbrood en kregen een feestplaat uitgereikt. Ook de armen van Zeist deelden in de feestvreugde. Er was een extra uitdeling van erwtensoep, brood en brandstoffen. De plaatselijke krant liet zich ook niet onbetuigd en bevatte vanwege de 70ste verjaardag van de koning een extra katern, het zogenaamde "Oranjenummer".

De Algemeene Armencommissie herhaalde de buitengewone uitdeling op 18 februari 1888 en 1890.

HET 25-JARIG EN 40-JARIG REGERINGSJUBILEUM

1874, 1889

In 1874 werd op 12 mei overal in Nederland het zilveren regeringsjubileum van Willem III gevierd. Het feest werd feitelijk 21

mei 1874 gehouden. Willem III was toen een populair vorst; niet in de laatste plaats door zijn aanwezigheid bij watersnoden zoals in 1861 in het land. De voorbereiding op het feest voltrok zich volgens de geëigende paden. In Zeist kwamen op dinsdag 17 februari 1874 meer dan 200 ingezetenen bijeen om het 'Kroningsfeest' voor te bereiden. De feestcommissie, elf leden groot, bestond uit de top van de Zeister elite: Jhr. J.L.R.A. Huydecoper en Jhr.Mr. O. d'Aumale van Romondt, E.D. de Meester (1850-1920), de broer van de auteur van de roman 'De zonde in het deftige dorp' (1912) Eliza Johannes de Meester (O.O.N.) (1860-1931) en enige middenstanders. De burgemeester, Jhr. W.K. Huydecoper, werd tot erevoorzitter benoemd. De gemeenteraad van Zeist besloot met algemene stemmen een bijdrage van 200 gulden aan deze "meifeesten" te geven.

De feestcommissie gevormd bij viering van het 40-jarig regeringsjubileum van Willem III bestond geheel uit middenstanders: J. Meerdink, J. Versteeg, A.J. Kraan en J.A. de Nie. Het vertrouwen in deze commissie was groot: *'De feestcommissie die zich gevormd heeft, verschaft ons reeds meermalen een goed geslaagd feest.'* Dat zal het dan ook wel 12 mei 1889 geworden zijn!

OVERLIJDEN VAN KONINGIN SOPHIE

3 JUNI 1877

De heer J.H. van Lennep (1825-1897), lid van de gemeenteraad van Zeist (1859-1870) en wethouder (1865-1870)³, maar ook bekend als redacteur van het blad "De Navorscher", herdacht de overleden koningin Sophie met het volgende gedicht in de "Weekbode voor Zeist, Driebergen en Omstreken" van zaterdag 16 juni 1877:

17 juni 1877

*Ons bloedend hart,
dat om den dood blijft treuren
Van Haar, Wier beeld
zich hult in edel wit,
Wenscht zich mét Haar
ten hemel op te beuren,
En 't vlagdoek hángt,
wijl 't volk in rouwe bidt.*

In Zeist werd 'van Toren en Raadhuis' gevlagd op 'den verjaardag Harer geboorte' met de rouwvlag en op woensdag 20 juni 1877, de dag van haar begrafenis in de koninklijke grafkelder te Delft.

OVERLIJDEN VAN KROONPRINS ALEXANDER

21 JUNI 1884

Wegens de hofvrouw voor zijn moeder en broer Willem werd de 28ste verjaardag van de nieuwe Prins van Oranje maandag 25 augustus 1879 niet gevierd. De *Weekbode voor Zeist, Driebergen en*

Omstreken van zaterdag 30 augustus 1879 maakt wel melding van vlagvertoon. Als vijf jaar later met het overlijden van Alexander (1851-1884) de laatste mannelijke troonopvolger van het Huis Oranje-Nassau overlijdt, is Nederland in een pessimistische doemstemming, waarvan ook de *Weekbode voor Zeist, Driebergen en Omstreken* van zaterdag 28 juli 1884 getuigenis aflegt: *'De Kroonprins. Ten tweede male binnen ettelijke jaren is door het Nederlandsche volk de verpletterende tijding vernomen: de Kroonprins is overleden.[...]Zware verliezen hebben het geliefde Huis van Oranje getroffen, maar wat deze slag zoo dubbel zwaar maakt is, dat met deze Prins, naar menschelijke berekening, de laatste mannelijke erfgenaam uit het aloude Stamhuis wegstierf.'*

Toch is er in hetzelfde krantenartikel een spoor van hoop gevestigd op de jonge prinses Wilhelmina, geboren 31 augustus 1880:

'Terwijl de natie met diepen weemoed den pasgestorven Prins nastaat, vestigt zij thans meer dan ooit het oog op de jeugdige Prinses Wilhelmina, en een blik op Engeland toont, dat ook onder de regeering eener Koningin, bijgestaan door eenen Prins-Gemaal, een land groeien en bloeien kan.'

3. Een nieuw nationaal volksfeest: Prinsessedag

1886-1890

Het hoofdartikel van 26 juli 1885 in het *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad* had reeds 31 augustus 1886 zijn uitwerking in het dorp Zeist. De eerste vijf verjaardagen van prinses Wilhelmina waren echter ook niet te Zeist ongemerkt voorbij gegaan. Er werd gevlagd, zoals ook gebeurde voor haar moeder koningin Emma op 2 augustus. In 1882 vond te Zeist voor prinses Wilhelmina een parade plaats en 's avonds was er muziek verzorgd door een militaire kapel behorend tot de te Wouden-

berg ingekwartierde troepen. 31 Augustus 1884 realiseerde de *Weekbode voor Zeist, Driebergen en Omstreken* van 30 augustus d.a.v. zich is de eerste 'dien we beleven en vieren met de gedachte aan een toekomstige koningin (...)' De vijfde verjaardag van Wilhelmina verliep ook volgens het gebruikelijke stramien: 'Van het raadhuis, den toren en vele particuliere gebouwen wapperde de driekleur.'

De ommekeer kwam 31 augustus 1886. Ter ere van de verjaardag van Wilhelmina vond te Zeist "een *Gymnastiek- en Volksfeest*" plaats. Een nieuw nationaal volksfeest: "Prinsessedag" was in het dorp Zeist geboren. De Zeister gymnastiekvereniging Hercules nam de organisatie van het "Volksfeest" te Zeist op dinsdag 31 augustus 1886 op zich. Beschermer van deze vereniging was de burgemeester van Zeist, Gerrit Costerman (Rotterdam 1843-Zeist

1894), arts van beroep en wonende aan het Broederplein. Costerman was voor de Kiesvereniging "Zeist", een liberale groepering, lid van de Zeister gemeenteraad (1866-1894) en voor zijn burgemeesterschap wethouder geweest (1873-1882).

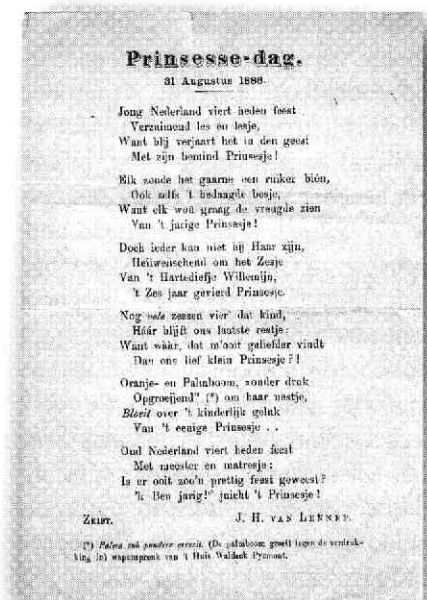
Voor het "Volksfeest" had het bestuur van de gymnastiekvereniging Hercules een subsidie gevraagd aan de gemeente Zeist in de vorm van een maximale garantie van 100 gulden 'tot dekking der kosten'. Het college van B. en W. stelde voor zulks te doen. De raad verwierp het voorstel op 27 augustus 1886 met 4 tegen 3 stemmen. Tegenstemmers waren de raadsleden: W. van Oosterwijk de Bruijn (R.O.N.), bewoner van "Huize Lommerlust" aan de Utrechtseweg (N.H.), W. van Dijk Phz., eigenaar van een metaalgieterij, ook wonend aan de Utrechtseweg (R.K.), P.W. van Calker, lijmfabrikant en

bleker bij "de Koppel" onder Zeist, wonend op het Broederplein (lid van de Broedergemeente) en J.H. de Waal Malefijt (R.N.L.), medeigenaar en directeur van een zeepziederij aan de latere Emmastraat, behorend tot de Anti-Revolutionaire Kiesvereniging "Ned. en Oranje" (N.H.). De liberaal gezinde burgermeester Costerman, alsmede de wethouders J. Meerdink (N.H.) en Jhr. J.E. Huydecoper van Wulperhorst, behorend tot de Anti-Revolutionaire Kiesvereniging "Ned. en Oranje" (N.H.), steunden uiteraard als raadsleden ook hun eigen collegevoorstel. Nadat eerder de stemmen gestaakt hadden, werd het voorstel in de raadsvergadering van 27 augustus 1886 afgestemd.

In een advertentie in de *Weekbode voor Zeist, Driebergen en Omstreken* van 21 augustus 1886 had de president-secretaris van Hercu-

les namens de feestcommissie de plannen voor het "Volksfeest" ontvouwd. Als feestterrein diende de Verlengde Slotlaan. Om 8.30 uur werd daar gestart met een optocht 'der gymnasten en schoolkinderen', 10.30 uur gevolgd door een onderlinge gymnastiekconcours. 's Middags om 14.00 uur stonden de 'volksvermakelikheden' gepland en 's avonds van 19.30-21.30 uur de muziekuitvoering in de tuin van de *Nieuwe Sociëteit* aan de Slotlaan. Dit laatste programma-onderdeel was al bekend van de viering van de verjaardag van Willem III; de overige elementen van het "Volksfeest" zijn nieuw.

De *Weekbode voor Zeist, Driebergen en Omstreken* laat ons in een artikel van 21 augustus 1886 al weten dat ruim 800 kinderen, leerlingen van de drie lagere scholen (Prot. Chr., R.K. en Broedergemeente) zullen deelnemen. Ook lezen we waaruit de volksspelen

Gedicht 'Prinsessedag' uit 1886 van J.H. van Lennep (1825-1897). Gemeentearchief Zeist.

bestaan: 'Mastklimmen, Sprietloopen, Zakloopen, Tobbestee-ken, Wedloopen met springtouw en Turfrapen, waarvoor verschillende prijzen zijn uitgelooft.' Er werden

250 deelnemers aan de volksspelen verwacht. Uit het verslag in de *Weekbode* van 4 september 1886 blijkt dat het "Volksfeest" omljnd wordt door traditionele elementen, die ook reeds bekend waren van de viering van de verjaardag van Willem III. Het vlaggen met de nationale driekleur van raadhuis, toren en 'uit zeer vele huizen', de erepoort aan het begin van het feestterrein aan de Verlengde Slotlaan en het concert 'in een met illumineerglazen verlichte tuin der Nieuwe Sociëteit', waren de bekende elementen voor de bevolking van Zeist.

De uitgereikte prijzen voor de behaalde prestaties tijdens het onderling gymnastiekconcours en voor de winnaars van de volksspelen waren voor Zeist nieuw.

De schoolkinderen van de buurtschap Austerlitz werden de maandag daarop onthaald.

Uit het rekest van het bestuur

van de gymnastiekvereniging Hercules aan de raad gedateerd 24 juli 1886 bleek de organisatie van het "Volksfeest" op 31 augustus 1886 "Prinsessedag" niet geheel zonder eigenbelang: *'dat zij, wilgende trachten om die liefde en genegeheid onder alle standen levendig te doen blijven, en tevens de stelselmattige lichaams oefeningen ook in ruimen kring bekend te maken, en als het ware te populairiseeren, besloten hebben het doel hunner vereeniging: de beoefening der gymnastiek, in dienst te stellen van hunne liefde voor ons dierbaar Vorstenhuis (...)'*.

Ondanks hun beschermheer burgemeester Costerman krijgt het bestuur, zoals gezien bij de gemeenteraad van Zeist nul op het rekest. Het jaar daarop liet Hercules het dan ook afweten! Maar 31 augustus 1887 bepaalde de viering van "Prinsessedag" zich niet alleen tot het uitsteken van de vlag. De Heer van Zeist, Mr. Ch.B.

Labouchere (1817-1897), residerende op het Zeister Slot en tevens gemeenteraadslid (1873-1889) had op het voorterrein van het Slot "het Rondeel" (thans Het Rond geheten, schr.) een muziktent doen plaatsen, waar het Zeister Harmoniegezelschap musiceerde ten gehore van 'zeker een vierde onzer Zeistenaars' (Zeist telde in 1887 ruim 6600 inwoners, schr.).

In 1888 vierde Zeist weer een "Prinsessedag" die leek op de omljsting van 1886 maar zonder de bekende "Volksspelen". Zeker de optocht der lagere schoolkinderen was er en de muziktent op Het Rond stond er 's avonds weer. De grote verrassing was echter, dat, nadat de laatste tonen van het "Wien Neêrlands bloed" weggestorven waren, een vuurwerk door particulieren bekostigd werd afgestoken. Dat gaf de *Weekbode voor Zeist, Driebergen en Omstreken* van

1 september 1888 in de mond: *'Zeist heeft getoond feest te kunnen vieren, iets dat niet van iedere gemeente gezegd kan worden.'* Feest ja, maar geen volksfeest!

Intussen begint de medewerking van het Zeister Harmoniegezelschap voor een feestconcert 's avonds op Het Rond op "Prinsessedag" traditie te worden. Ook ter gelegenheid van de 9^e verjaardag van prinses Wilhelmina gebeurt dit. Nieuw is dat in dit kader op het feestterrein aan de Verlengde Slotlaan maandag 2 september 1889 een ringrijderij wordt gehouden, waarvoor zich 16 personen hebben aangemeld.

De Zeister Delicatessenhandel aan het Broederplein heeft voor het publiek een nieuwe versnapering bedacht: *'Prinses Wilhelmina Chocolate met Vanille. [...] ieder tablet is voorzien van het welgelijkend portret van ons bemind prinsesje.'* In

1890 volgde de boekhandelaar en uitgever C. Avis Jzn. te Zeist met een ruim aanbod van een nieuw portret (aquarel) van H.K.H. prinses Wilhelmina.

Aangezien 31 augustus 1890 op een zondag viel, werd alleen gevlagd *'met onze nationale driekleur, gedekt door het geliefd Oranje'* van openbare en particuliere gebouwen en speelde te 7 uur de Koraalvereniging op Het Rond *'eenige Psalmen, Duitsche en Evangelische gezangen'*. In de Oude Kerk aan de Dorpsstraat herdacht ds. Couvée *'bij den aanvang der Godsdienstoefening, in een hartelijk gebed onze geliefde Prinses.'* Het "Prinsessefeest" vond maandag 2 september 1890 plaats op het feestterrein aan de Verlengde Slotlaan, die voor de gelegenheid gedeeltelijk was afgesloten. Daar vond om 10.00 uur de ringrijderij plaats: *'dit echt hollandsch volksvermaak'*, waaraan 23 personen deel-

namen. 's Middags vond het ringsteken met paard en sjees, eigenlijk tilbury, plaats met 23 paren en er waren leuke prijzen te winnen. De Zeister Harmonie was weer van de partij maar het vuurwerk tenslotte viel een beetje tegen: *'de uitvoering liet zeer veel te wensen over, de ontsteking ging gebrekkig en zeer ongeregeld.'* De *Weekbode* van 6 september 1890 raade dan ook aan volgend jaar om *'een fabrikant van naam'* te zoeken.

Op 23 november 1890 overlijdt koning Willem III op paleis 't Loo te Apeldoorn. In verband met het overlijden van de koning werd hofvrouw aangenomen tot 24 augustus 1891. "Prinsessedag" zou "Koninginnedag" vanaf 1891 worden.

4. Koninginnedag

1891-1910

Een ingezonden stuk in de *Weekbode voor Zeist, Driebergen en Om-*

Wijze. Nieuw-Nederlandsch bloed, enz.

Wien Nederlandsch bloed door d' adren vloeit,
 Van slagbete banden vrij,—
 Wens haat voor land en Koning gloeit,
 Verheff den rang als wij!
 Want schooner dag als heden blinkt,
 Zeg wis ons Nederland met,
 Wel is hij waard dat juichend blinkt
 Ons dankbaar vromedielid.

Wes welkom, Eilken Krooningsfeest!
 Voor t' eerst door ons gevierd,
 Voor in nu stad en doorp, en t' meest
 Ons huis en hart versierd.
 God hoedde Vijf-en-twintig jaar
 Den Koning op zijn kroon,—
 Behield het Edel Vorstlyk paar
 Zijn glorie en zijn Kroon!

Koe menige Kroon werd in dien loop
 Gerukt van vorstlyk haafel!
 Koe menig Rijk werd in Euroop
 Van Vorst en kroon beroofd!
 Waar in ons dierbaar Vaderland
 Bleef orde en recht bewaard,
 En tuschen Vorst en volk de band
 Der liefde en trouw gespaard.

Dat Vorst en volk die gunst waarddeer!
 En by het feestgejuich,
 Voor aller heeren Opperheer
 Zich diep volmaedig knijg.
 Lang blink' nog Derden Willem's glans,
 Als blaek Oranje — kroon!
 Aan t'hoofd van t' kroon's volk, dat thans
 Zich schuurt rondom den kroon.

O God, bewaar ons Vaderland,
 Bescherm ons Vorstlyk Huis!
 Weer van ons volk verdrieten schand
 En spraac ons t' oorlogs kruis!
 Dat welvaart met den vree vereend
 Blyw' bloeien als weleer,—
 En dat ons hart, van t' kwaad gespreend,
 Zich wijde aan U den Heer!

HISTORISCH GEDEELTE.

Historische Personen, die in betrekking hebben gestaan tot Zeist.

1e Groep.

1. Een Schout van Zeist uit de 13e eeuw	G. VAN DRIEL.
2. Wapenheraut van het Bisdom Utrecht; te paard	H. STEGGEWENTZ.
3. Twee klarenblazers te paard	J. D. STRUYVE.
H. VERDONK.
4. Godfried van Zeist, Ridder eerst bekende Heer van Zeist; (1279) te paard	H. WIJEN.
5. Zijn zoon Johannes; te paard	F. VAN DE POLL.
W. BRIDE.
6. Vier Edelknappen	W. SEVENIN.
W. ZIERIKZEE.
A. VERDONK.
7. Een Nar	C. KLOMP.
II. BRIDE.
8. Vier Jagers met Kruis- en Handbogen.	C. GEUTENEERK.
H. BISSCHOP.
W. HOKVELAKEN.

2e Groep.

1. Jonker Jacob van Gaasbeek, Heer van Abeoude, enz. Kabeljaawsch Edelman (verwoestte Zeist in 1420) te paard	C. ABEN.
2. Hoofdman van zijne wapenknechten	J. VAN DEN HAM.
3. Vier Wapenknechten uit dien tijd.	

3e Groep.

Philips van Bourgondië, Admiraal van Holland (1517 te Zeist, te paard	W. STEGGEWENTZ.
2. Zes matrozen uit dien tijd.	

4e Groep.

1. Lodewijk XIV, Koning van Frankrijk (in 1672 in kwartier te Zeist; te paard	C. VOÛTE.
2. De Hertog v. Orleans, broeder v. Lodewijk XIV; te paard	A. DE BREAUFORT.
3. F. H. de Montmorency Bouteville, Hertog van Luxemburg, Fransch Veldoverste; te paard	K. L. WESTFAAL.
4. H. de la Tour d'Anvergne, Burggraaf van Turenne, Fransch veldoverste; te paard	J. VAN EE.
5. Bevelhebber der Muskietiers	J. ZIERINZEE.
6. Acht Muskietiers uit dien tijd.	

5e Groep. *Prins Willem III en zijne tijdgenooten, helden uit het Huis van Nassau.*

1. Willem de Derde, Prins van Oranje en Nassau, Stadhouder, Kapitein- en Admiraal-Generaal van Holland; te paard	J.A.V.GHESEL GROTHE
2. Twee pages van Prins Willem III	L. CREUTZBERG.
J. VAN DEN BRINK.

§

5. Bevelhebber der Hellebardiers	G. S. PENNING.
4. Acht Hellebardiers uit dien tijd.	
5. Jonkheer Frederik van Nassau, Heer van Zuilenstein, Commandeur van Buren, Gouverneur van Prins Willem III, Gener. der Infanterie enz.; te paard	C. NIEKERK.
6. Willem Adriaan van Nassau, Heer van Odiijk en Cortgene, stichter van het Slot te Zeist; te paard	W. V. D. ELSKAMP.
7. Hendrik van Nassau, Heer van Ouwerkerk, zoon van Willem Adriaan Generaal-Veldmaarschalk der Algemeene Staten; te paard	C. VAN ECK.
8. Willem Frederik, Graaf van Nassau, Stadhouder van Friesland, Generaal Veldmaarschalk der Verenigde Nederlanden; te paard	W. VERDONK.
9. Hendrik Casimir, Vorst van Nassau; Kapitein-Generaal der Krijgsmacht; te paard	G. V. D. BRINK.
10. Willem Hendrik van Nassau, Heer van Blikkenburg, Ritmeester bij de Hollandsche troepen, zoon van Willem Adriaan van Nassau; te paard	G. V. D. ELSKAMP.

ALLEGORISCHE GEDEELTE.

1. Een corps Eerewacht te voet.
2. De Gouden Rijks-Insignes, gedragen op drie zijden fluweelen kussens.
3. Een Triumfwagen, getrokken door 4 paarden, met geleiders. De busten van Koning en Koningin op pedestallen, daar achter de Nederlandsche Maagd, in de rechterhand een zilveren lauwerkranz boven de hoofden hunner Majesteiten houdende en in de linkerhand de Groudwet, steunende op den Bijbel, op pedestal. Naast haar de Nederlandsche Leeuw en daarachter eene tropée van Nederlandsche en Oranje vaandels. Vóór op den wagen de wapens van Oranje-Nassau en Wurtemberg en op zijde de Rijkswapens. Het geheel is geplaatst in den Hollandschen Tuin.
4. De Banierdragers van de Provincien van Nederland.
5. Een corps Eerewacht te voet.
6. De Rederijkerskamer *H. Tollens* te Zeist, met hare Banier.
7. Het Muziekcorps van het 6e Regiment Infanterie, in garnizoen te Breda, onder Directie van den Heer STREKZ.
8. Een corps Eerewacht te paard.

WEGWIJZER VAN DEN OPTOCHT.

Samenkomst op den Hoogeweg. Montaubansteeg, 1e Dorpstraat, 2e Dorpstraat tot den Blikkenburschen weg, van daar terug door de 2e Dorpstraat, Slotlaan, Zusterplein, Broederplein, Slotplein, Slotlaan, 1e Dorpstraat, Utrechtschen weg, weg langs 'Schaarweide', Stroobuurt, Hoogeweg.

Aanbieding van eenige verversching aan de deelnemers.

15 minuten pauze.

Donkere Laan, Jufferstraat, Noot Gedacht, Hoogeweg, Voorheuvel, Achterheuvel, Hoogeweg.

streken van 1 augustus 1891 constateert: *'De 31 Augustus wordt hoe langer zoo meer een ware feestdag, en geen wonder, onze vorstelijke feestdagen worden hoe langer zoo meer zeldzamer; in de laatste jaren heeft men dan ook over ons geheele land dien dag op ruimer schaal feestelijk gevierd, waardoor de 31 Augustus een ware volksdag is geworden en naar wij hopen nog een zeer groot aantal jaren zal blijven.'* De briefschrijver stelt dan concreet voor om een comité tot stand te brengen dat de 'feestviering' tijdig coördineert en structureert. Impliciet hoopt de briefschrijver dat met de oprichting van een comité missers, zoals het slechte vuurwerk in 1890, voorkomen kunnen worden.

De oproep resulteert niet in een viering op 31 augustus 1891, wel op woensdag 9 september 'ter herdenking van het feit, dat onze geëerbiedigde Koningin op 31 Aug. J.l. Hare eerste verjaardag als Koningin mocht vieren.' Organisator is dit

maal de plaatselijke afdeling van 'den Nederl. Schutterij Kader Bond'. Het feest vindt plaats in de grote zaal van de Nieuwe Sociëteit aan de Donkere Laan (thans Slotlaan, schr.). De zaal is versierd en het portret van 'H.M. door de vaderlandsche driekleur' omgeven prijkt aan het eind. Genodigden zijn de officieren en overige leden van de schutterij en notabelen met hun dames. Het is een besloten feestavond met een aantal korte toneelstukjes. *'Met het zingen der volksliederen werd deze feestavond besloten.'* Niks geen volksfeest dus in 1891 in Zeist!

Het jaar daarop wordt wel een comité 'de commissie van feestviering' gevormd na een vergadering in de grote zaal in de Nieuwe Sociëteit, waaraan 72 mensen deelnamen. Het comité bestond uit de plaatselijke adel (Pauw van Wioldrecht, de Geer en Van de Poll), een patriciër (van Ewijk

van De Bilt) en middenstanders. Ingezet wordt weer op een volksfeest, een muziekkuitvoering en *'als waardig slot een vuurwerk.'* Het resultaat doet de *Weekbode voor Zeist, Driebergen en Omstreken* van zaterdag 3 september 1892 opmerken: *'Zelden voorzeker is de Koninginnedag in onze gemeente zoo feestelijk gevierd als ditmaal.'* De feestcommissie heeft dan ook een pluim verdiend.

De 31 augustus 1892 begon met vlagvertoon *'terwijl enkele winkelhuizen in de Dorpsstraten zeer net versierd waren.'* De Zeister Harmonie gaf vervolgens *'eenige fraaie nummers koraalmuziek'* aan Het Rond ten beste. Aan de schietwedstrijd tussen 7-12 uur op het terrein aan de Macadamweg (thans Bergweg geheten, schr.) namen 100 schutters deel. De circa 1000 lagere schoolkinderen verzorgden een optocht door de gemeente en eindigden op de Laan van Beek en Roijen *'aldaar op melk*

en krentenbrood werden onthaald, en zich vermaakten met het goochelspel van den bekenden Bamberg. Dit feest was te 12 uur afgelopen, waarna allen ten hoogste voldaan huiswaarts keerden.'

De volksspelen op het terrein van het Prot. Chr. weeshuis aan de Slotlaan begonnen om 1 uur 'waarna ten 2 ure de wielervedstrijd en ringrijderij in de Donkeren laan plaats vonden, die te ongeveer 5 ure geëindigd waren.' Mooie prijzen waren er te vergeven en in optocht 'maakten de overwinnaars daarna een rijtoer door de gemeente.'

Traditioneel was er daarna het concert om 19.30 uur aan Het Rond en goed vuurwerk besloot de geslaagde Koninginnedag van 1892.

Voor de buurtschap Austerlitz wordt weer een aparte viering vermeld.

Van continuïteit in de viering van Koninginnedag is echter nog

geen sprake. In 1893 meldt de plaatselijke krant: *De verjaardag van onze beminde Koningin is in onze gemeente zeer kalm voortgegaan; bijzondere feestelijkheden hadden niet plaats.*' In 1894 bracht Zeist weer een muziekuitvoering van de Zeister Harmonie 's avonds aan Het Rond en verder alleen vlaggen. Zo ook 1895.

1896 Levert weer het trouwde beeld op. Een feestcommissie, voor een flink deel bestaande uit gemeenteraadsleden, notabelen en middenstanders, roept *Jongelieden van 13 tot en met 18 jaar*' op om 31 augustus aan verschillende volksspelen te doen. Aanmelding graag vooraf op donderdag 27 augustus 'op de speelplaats achter de openbare school op den Hoogenweg' (thans 1^e Hogeweg terrein V. & D., schr.) H. Voorneveld maakt reclame voor het aanstaande Koninginnefeest. Hij heeft vlaggen en stokken te

huur, kindervlaggen in verschillende prijzen en lampions en kaarsen.

Nieuw is de mededeling dat 31 augustus vanaf 12 uur het gemeentehuis gesloten is. De ambtenaren van de gemeente Zeist hebben voor het eerst vrijaf! De scholen zijn de hele dag gesloten en wordt gezegd: 'ook vele patroons zullen dien dag de werklieden vrij af geven.' In een advertentie in de plaatselijke krant doen de werkgevers dat voorop de Verzekeringbank Kosmos met in de directie de familie Van de Poll. Op verzoek van de feestcommissie sluit het college van B. en W. 's middags van 2 tot 6 uur de Donkere Laan van Jufferstraat tot Hogeweg af. Op dit terrein vinden de volksspelen, de wielervedstrijd en het ringrijden plaats. De omlijsting van de dag is hetzelfde: 7 uur koraalmuziek en volksliederen door het Zeister Harmonie Muziekgezelschap aan Het Rond,

het kinderfeest vindt van 9-12 uur plaats in Hotel Boschlust, 's avonds van 19.30-21.30 uur weer een muziekkuitvoering aan Het Rond en de afsluiting met vuurwerk.

Over de Koninginnedag 1897 weet de plaatselijke krant niets te melden. In Zeist zal dan wel alleen maar gevlagd zijn. De inhuldiging van H.M. koningin Wilhelmina op 31 augustus 1898 in de Nieuwe Kerk te Amsterdam werd in Zeist op twee dagen gevierd 31 augustus en 1 september, het zogenaamde "Kroningsfeest", dat door een breed uit de burgerij van Zeist samengesteld comité werd voorbereid. Voor het eerst komen we in dit comité ook r.-k. Zeistenaren tegen: P. Havens, Jan Aben en L. Gadellaa.

1899 Bood 'volks spelen' op het terrein van de gasfabriek aan de Steynlaan: polsstokhoogspringen,

hoogspringen, wedstrijd in snellaan, vluggelooep en boogschieten. De leiders, W. van Daatselaar, H. Rapalié en H. Bielke en de gymnastiekvereniging Simson hadden daartoe de handen in eens geslagen. De overige onderdelen van het programma waren langzamerhand traditioneel in Zeist. Op het Zeister Harmonie Muziekgezelschap in de tuin van Hotel Schneider (thans Hermitage geheten, schr.) kan jaarlijks staat gemaakt worden. Het vuurwerk ontbrak evenwel.

1900, 1901, 1902, 1903 gingen voorbij zonder dat "Koninginnedag" ook maar op enigerlei wijze als 'volksfeest' gevierd werd. Vlaggen en 's avonds muziek in de tent aan Het Rond bij Hotel Schneider, meer was er niet te beleven! 1904 gaf een kinderfeest op de buitenplaats "Schoonoord" aan de Driebergseweg te zien. De feestcommissie werd door de kinderen

met het "Wilhelmus" begroet. De kinderen hielden zich bezig met de ons langzaam wel bekende 'volks spelen': voor de jongens het mastklimmen, driebeenwedstrijd en sprietlopen, voor de meisjes het balspel, turfrapen en sprietlopen. De eigenaar van de buitenplaats, Mr. C.C.W. van Romont Vis (1855-1922), werd na afloop door de feestcommissie vriendelijk bedankt 'voor het beschikbaar stellen van een deel van zijn buitenplaats.'

In Austerlitz was er een apart feest voor de jeugd. Hier trad de landeigenaar Mr. J.F. de Beaufort als sponsor op.

In 1905 wordt weer een nieuw element aan "Koninginnedag" in Zeist toegevoegd. De zojuist opgerichte Floralia Vereeniging houdt op de terreinen van Hotel Parkoord aan de Slotlaan een tentoonstelling van planten. Zo kan 31 augustus 1905 deze vereniging, die ten doel heeft de Zeistenaren

fraaie potplanten te doen maken, zich presenteren en profileren, zo- als eerst de gymnastiekvereniging Hercules op "Prinsessedag" 1896 en de zustervereniging Simson op Koninginnedag 1899. Uitgebreid wordt in de *Weekbode voor Zeist, Driebergen en Omstreken* van zaterdag 26 augustus 1905 de inwoners de raad gegeven: *'Zorg dat uwe planten door het vervoer niet lijden, bindt ze daarom aan door er een stokje bij te plaatsen, laten die stokjes in geen geval boven de planten uitsteken, dat ontsierd. Zorg er vooral voor dat de potten goed gereinigd zijn. Breng uwe bloeiende planten niet in uwe arm naar het tentoonstellingsterrein, zet ze liever in een mand met wat hooi of mos er tusschen, draag de mand tussen u beiden in, de bloemen schudden er dan niet af, als ge tenminste in de pas loopt. De concurrentie onderling wordt groot, er mag dus niets van uwe met zorg gekweekte plant verloren gaan.'*

Ook hier dus een geweldig sterk

element in het burgerlijk beschavingsoffensief. De raadgevingen aan de inzenders zijn niet anders te verstaan. Het bestuur heeft zich ook verzekerd van *'verschillende inzendingen van buitenplaatsen en bloemisten'*, die *'de aantrekkelijkheid'* van de eerste tentoonstelling zeer zullen verhogen. Ook wordt de kans tot ledenwerving voluit aangegrepen: voor 1 gulden per jaar kan men zich als lid opgeven bij de heer 'G.F. Kruse, 1^e Hogeweg, alhier.' De opvoedkundige strekking: *'het kweeken van liefde voor de planten bij groot en klein'* werd onderschreven door de beschermheer burgemeester Mr. J.J. Clotterbooke Patijn, Heer van Kloetinge, (1859-1922). Verder is op Koninginnedag 1905 weer een ringrijderij gepland, ditmaal op de Boulevard in het Schaerweijderpark, 's middags om 2 uur: voor paren in tweewielige rijtuigen. Er werd door 21 paren deelgenomen: *'enkele rij-*

tuigen waren fraai versierd.' Vaste prik was 's avonds het concert van het Zeister Harmonie Muziekgezelschap in de muziektent in de tuin van Hotel Schneider (thans "Hermitage", schr.) aan Het Rond.

In Austerlitz gaf Mr. J.F. de Beaufort een reprise van 1904. Dit maal met *'gebak en limonade'* voor de kinderen.

De in 1905 opgerichte gemeentelijke zwemplaats aan de Blikkenburgerlaan grijpt Koninginnedag 1906 de kans om zich te profileren. De organisatie is in handen van *'de Zeister Zwemvereniging, kort geleden alhier opgericht.'* Het programma bestaat uit: snelzwemmen, rugzwemmen, duiken naar een pop, zwemmen met hindernissen en tenslotte een pantomime. De aanvang is 's middags om 2 uur. De capaciteit van de zwemschool was 300 toeschouwers en voor wie het nog niet weet, luidt het kledingvoorschrift: *'Het is*

wellicht goed bekend te maken dat de deelnemers op de bij wedstrijden gebruikelijke wijze, gekleed zullen zijn, nl. in het van knie tot schouder reikende tricot.' De populariteit van de zwemsport in Zeist en het ledental van de nieuwe vereniging zullen ongetwijfeld van deze demonstratie in het gemeentezwembad geprofitteerd hebben. De 2^e Floralia-tentoonstelling, ook om 2 uur open, zal de concurrentie gevoeld hebben. 's Avonds deed het Zeister Harmonie Muziekgezelschap weer zijn best!

De paardensport kwam op Koninginnedag 1907 scherp voor het voetlicht. Op het terrein achter de gasfabriek aan de Steynlaan organiseerde de Vereeniging tot bevordering der Paardensport te Zeist (goedgekeurd bij K.B. van 8 juni 1907) als kersverse club: ringrijderij, concours-hippique en bloemencorso. De V.V.V. te Zeist komt met een nieuwe traditie:

'Een waardig slot aan de feestelijkheden op Koninginnedag maken door er een vuurwerk aan toe te voegen.' En voor het eerst zien we in 1907 dat op Koninginnedag de banken gesloten zijn. Boekhandelaar De Heus en Co., te Zeist verkoopt vervolgens 40 soorten foto's van het concours-hippique.

In 1908 staat op Koninginnedag opnieuw de paardensport in het brandpunt van de belangstelling. Ook de "Floralia-Vereeniging" is weer van de partij. De "Vereeniging tot Bevordering der Paardensport te Zeist" roept ook belangstellenden op zich in te schrijven voor het plaatsen van: '1. Een consumptient, 2. Een sigarententje, 3. Een bloemententje' op het terrein van de gasfabriek, waar het concours-hippique plaatsvindt.

Boekhandelaar D.A. Bouwman Jr., Jagerlaan 20 heeft 'lampions' in de aanbieding.

In 1910 roept een voorlopig comité Zeistenaren die het plan hebben om op Koninginnedag 'volksfeesten' te organiseren op voor een vergadering maandag 21 augustus om 8 uur 's avonds in Hotel Schneider. Tijdens die vergadering wordt besloten te spreken over "Oranjefeesten" in plaats van volksfeesten. Het gepubliceerde programma voor 31 augustus bestaat uit: 9 volksspelen en ringrijderij op rijwielen voor jonge dames. Nieuw is het verzoek van "de Zeister Handelsvereniging" en van de R.K. Middenstandsvereniging aan hun leden tot winkelsluiting na 1 uur 's middags.

Na Koninginnedag 1910 gaat het bestaande "Uitvoerende Comité der Oranjefeesten" door en doet 1 oktober 1910 een oproep om in Zeist te komen tot oprichting van een Oranjevereniging. 8 Oktober 1910 wordt het "Uitvoerend Comité" voorlopig bestuur

van de "Oranjevereniging Zeist". De Koninklijke goedkeuring volgt 25 juni 1912. Het eindpunt van een ontwikkeling, het begin van een nieuw tijdperk.

5. Een oponthoud van hunne majesteit en Koningin Wilhelmina en de Koningin-Regentes Emma te Zeist

28 JUNI 1896

De komst van de jonge koningin Wilhelmina en haar moeder koningin-regentes Emma naar Zeist, waar bij het Hotel der Broedergemeente (thans geheten "Hermitage", schr.) aan Het Rond een stop gemaakt zou worden om de paarden te wisselen, leidde op 28 juli 1896, zoals de plaatselijke krant meldde, in dit fraaie Utrechtse dorp tot 'een voorproefje (...) van het aanstaande Oranje-feest' op 31 augustus. De waarnemend burgemeester was volgens protocol ter begroting aanwezig,

vier meisjes 'een van iedere school' boden de koninginnen 'bouquetten' aan en onder leiding van dirigent Van Zanten werden 'de volksliederen' ten gehore gebracht.

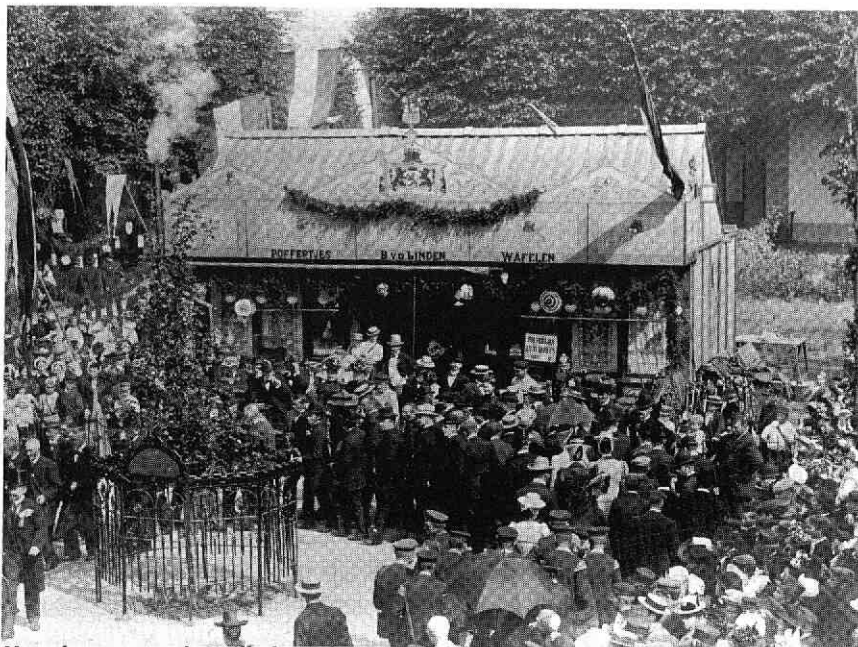
Koningin Wilhelmina mende vanaf Soestdijk zelf de paarden en naast haar zat haar moeder Emma 'in een panier'. In het volgrijtuig zaten een kamerheer en hofdame. Om 15.30 uur vertrokken 'Hunne Majesteiten' naar Driebergen voor een bezoek aan de Dame du Palais van H.M. koningin Emma voor Amsterdam, mevr. H.A. Insinger-nemend grootmeesteres van koningin Emma. Ook zij wordt met een zeer bijzonder koninklijk bezoek vereerd, waarop de 'Majesteiten' naar paleis Soestdijk terugkeren.

6. Het planten van een herdenkingsboom 'De Wilhelminaboom' aan de Voorheuvel op het Marktpllein te Zeist.

1 SEPTEMBER 1898

De inhuldiging van H.M. koningin Wilhelmina op haar 18^e verjaardag te Amsterdam werd te Zeist gedurende twee dagen gevierd: 31 augustus en 1 september. Onderdeel van de zogenaamde "Kroningsfeesten" was het planten van een herdenkingsboom midden in het toenmalige centrum van Zeist: het marktplein aan de Voorheuvel. Deze gebeurtenis had onder grote belangstelling van het Zeister publiek plaats, getuige de foto. Ook de jaarlijks op dit plein staande kraam met poffertjes en wafelen van B. van der Linden was versierd met vlaggen en het koninklijk wapen.

Vanwege 'dien dollen dronkemansboel' was de kermis in Zeist (vroeger tweede Pinksterdag; ook 6 juni - St. Robertus - wordt genoemd) al in 1853 door de gemeenteraad officieel afgeschaft, maar in 1876 klaagt de *Weekbode voor Zeist, Driebergen en Omstre-*

Het planten van de Wilhelminaboom aan de Voorheuvel op 1 september 1898. Gemeentearchief Zeist).

ken: 'over getier en gedans langs de straten'. In plaats van een kermis heeft Zeist Van der Lindens poffertjeskraam, die dan ook een prominente plaats heeft op het feest van de boomplanting in

1898.⁷ In heel Nederland werden op de eerste Koninginnedag 1898 25 herdenkingsbomen geplant. Dit paste in een typisch Nederlandse traditie. De Oranjabomen dateren uit de 2^e helft van de 19^e

eeuw. Koning Willem III (1817-1890) plant bij zijn bezoek tijdens de watersnoodramp in 1861 in het Land van Maas en Waal de eerste twee linden aan de Waaldijk in Boven-Leeuwen (thans gemeente West Maas en Waal). Ter gelegenheid van zijn 40-jarig regeringsjubileum in 1889 werd te Putten op de Veluwe een Koningseik geplant. Al in 1880 verrees voor de zojuist geboren prinses Wilhelmina een Wilhelminabeuk te Wassenaar.

7. Lintjesregen te Zeist: de Algemene Gelegenheid

1907, 1908 EN 1910

Naast de Orde van de Nederlandse Leeuw (ingesteld 1815) hadden de koningen Willem II en III zich in Nederland veelvuldig bediend van de Orde van de Eikenkroon (ingesteld 1841 als Luxemburgse Orde) in hun hoedanigheid van Groothertog van

Luxemburg. In 1890 viel deze mogelijkheid voor het Nederlands staatshoofd weg. Luxemburg kreeg een groothertog uit een andere tak van het Huis Nassau. Koninginregentes Emma vulde dit "gat" op door de instelling in 1892 van de Orde van Oranje-Nassau. Aan deze Orde waren ook medailles verbonden in goud, zilver en brons, zodat ook aan verdienstelijke Nederlanders uit de onderste lagen van de samenleving een blijf van waardering kon worden uitgereikt.

Traditioneel was de verjaardag van de koning een gelegenheid waarop deze aan zijn onderdanen adeldom en onderscheidingen, ridderorden ("lintjes") verleende. Ook het zilveren en 40-jarig regeringsjubileum van koning Willem III waren zulke 'algemene gelegenheden'.

Ook in Zeist kon in 1907, 1908 en 1910 gedeeld worden in de vreugde van de "lintjesregen" van

koningin Wilhelmina, langzamerhand ook een geijkt onderdeel van Koninginnedag. 31 Augustus 1907 is aan de heer W.H. Uijlenbroek 'alhier werkzaam voor de Koninklijke fabriek van Brons- en Zinkwerken van de firma Braat, de eere-medaille, verbonden aan de orde van Oranje-Nassau, in brons toegekend.' Het jaar daarop valt precies dezelfde eer te beurt 'aan den heer J.J. Schumacher, boekbinder bij de firma de Heus en Co, alhier.' Het liberale gemeenteraadslid en apotheker C. Guldensteeden Egeling (1847-1915), die ook overigens plaatselijk zeer actief is, ontvangt 1 september 1910 de benoeming tot ridder in de Orde van Oranje-Nassau.

8. Zeist en Oranje in de "lange" 19^e eeuw: van louter ceremonieel protocol naar volksvermaken op koninginnedag omlijst door protocol.

In het voorgaande is vanuit de bronnen in het Gemeentearchief Zeist de verhouding Zeist en Oranje geschetst gedurende de periode 1813-1910, het oprichtingsjaar van de Oranjevereniging te Zeist. Zeist als voorbeeld van een dorp op het platteland in de provincie Utrecht.

Van 1813 tot 1885 wordt de verjaardag van de koning en de overige leden van het Koninklijk Huis beheerst door een staal van protocollaire elementen: het vlaggen, de optocht door het dorp van een muziekkorps, het zingen van de volksliederen door een koor, de dankdiensten in N.H., R.K. en Broedergemeente kerk en ten slotte bij spaarzame gelegenheden het vuurwerk tot besluit van de feestdag.

Na de oproep op 26 juli 1885 in het *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad* volgt Zeist in 1886 op 31 augustus met een

“Prinsessedag”, waar de Zeister gymnastiekvereniging Hercules het voortouw nam. Het werd ‘een *Gymnastiek- en Volksfeest*’: de Zeistenaar werd van toeschouwer bij het protocol en ceremonieel tot medespeler en wedstrijder, waar mooie prijzen te winnen waren. Profilering van nieuwe verenigingen (sport-, zwem- en paardrijverenigingen) ging hand in hand met een liberaal beschavings-offensief gericht op de middenstand en de arbeiders.

Maar de continuïteit ontbrak. In de periode van de “Prinsessedagen” 1886-1891 nam steeds een andere vereniging het voortouw. Gedurende de Koninginnedagen 1891-1910 bracht de Zeister Floraliavereniging met haar tentoonstellingen enige continuïteit. De gemeenteraad van Zeist bleef afzijdig: de bevolking moest haar eigen volksfeest betalen. De elite zette haar beste libe-

rale beentje voor en stelde geheel of gedeeltelijk de buitenplaats open voor het publiek: “Schoonoord” en “Schaerweijderpark”. Wat de muziek betreft wordt de spil gevormd door het Zeister Harmonie Muziekgezelschap uiteindelijk telkenjare aan Het Rond in de muziektent van Hotel Schneider (thans “Hermitage” geheten, schr.)⁸

Ook de middenstand van Zeist ontdekte “Koninginnedag”: speciale lekkernijen en afbeeldingen van Wilhelmina werden aangeboden ter verhoging van de feestvreugde. Het volk kan zich met de jonge prinses en koningin Wilhelmina identificeren. In 1910 wordt “Koninginnedag” een nationale feestdag: “Oranjefeest” en structuur en continuïteit van die dag wordt voortaan door de Oranjevereniging bewaakt.

De *Weekbode voor Zeist, Driebergen en Omstreken* van 12 okto-

ber 1910 constateert dan ook met recht: ‘*dat grosso modo Zeist aan Oranje een warm hart toedraagt.*’

Mr.Dr. V.A.M. van der Burg
R.P.M. Rhoen

OVER DE AUTEURS

Mr.Dr. V.A.M. van der Burg (1945) was voorzitter van het Zeister Historisch Genootschap, Van de Poll-Stichting tussen 1995-2000 en publiceert regelmatig over juridische, lokaal-historische en genealogische onderwerpen.

R.P.M. Rhoen (1951) is gemeentearchivaris van Zeist en publiceert regelmatig over de Zeister geschiedenis in uiteenlopende tijdschriften zoals Cascade, maandblad Oud-Utrecht en Seijst, waarvan hij jaren eindredacteur was.

AANTEKENINGEN

1. De Weekbode voor Zeist, Driebergen en Omstreken van 1 oktober 1910 (oproep) en 12 oktober 1910 (verslag).
2. Zie de recente studies van: Henk te Velde, Jaap van Osta en Cees Fasseur, blz. 71-72.
3. Zie voor de gemeenteraadsleden van Zeist: V.A.M. van der Burg en R.P.M. Rhoen, *De gemeenteraad van Zeist 1851-1976*.
4. R.W.A.M. Cleverens, *Rose villa, Herinnering aan Mevrouw H.A. Insinger-Van Loon. Dame du Palais van H.M. Koningin Emma voor Amsterdam 1825-1902*, blz. 35.
5. A.w., blz. 37.
6. R.W.A.M. Cleverens, *Herinnering aan C. Barones van Wassenaer van Catwijck-Barones van Boetzelaer. Dame du Palais van Koningin Wilhelmina 1868-1916*, blz. 10 e.v. Dezelfde, *Niet verder dan ons Huis ... De Koninklijke Hofhouding. Het dagelijks leven in de paleizen Noordeinde en Het Loo 1870-1918*, blz. 169-171 bevat dezelfde tekst.
7. L. Visser, *Het Dorp Zeist*, Zeist, blz. 108-109. Het laatste woord over tijdstip en plaats hebben van de kermis in Zeist is daarmee niet gezegd. De Utrechtsche Provinciale en Stads Almanak meldt in 1850, blz. 66 een kermis in Zeist op 1 oktober en in 1853 (!), blz. 75 een kermis in Zeist op 4 oktober.
8. In het begin werd gebruik gemaakt van een tent, die iedere winter werd afgebroken. De burgerij bood in 1898 een vaste tent aan, die in 1921 werd

verplaatst naar het Walkartpark. In 1907 verwierf het Zeister Harmonie Muziekgezelschap het predikaat "Koninklijk". Zie: W.A. Wagenaar.

BRONNEN

- Archief der gemeente Zeist, 1599-1905, inv.nrs. 112, 125, 135, 147, 156, 158, 159, 161, 170, 171, 172, 173, 175, 203, 230, 242, 260, 282, 297, 299, 302, 355 en 405; Gemeentearchief Zeist.
- Notulen van de vergaderingen van het college van burgemeester en wethouders, inv.nrs. 124 en 126; idem.
- Notulen van de vergaderingen van de gemeenteraad 1851-1910, inv.nrs. 103, 106 en 112; idem.

GEDRUKTE BRONNEN

- Provinciaal Blad van Utrecht 1819, n° 44, 1820, n° 48, 1858, n° 78 en 1866, n° 199.
- Weekbode voor Zeist, Driebergen en Omstreken 1864-1910.
- Utrechtsche Provinciale en Stads Almanak, voor het jaar 1850 en 1853, Utrecht Van der Monde en Comp.

LITERATUUR

- Joris Abeling, *Teloorgang en wederopstanding van de Nederlandse Monarchie 1848-1898*, Promotheus, Amsterdam 1996.
- V.A.M. van der Burg en R.P.M. Rhoen, *De gemeenteraad van Zeist 1851-1976*, Van de Poll-

Stichting, Zeist 1994.

- R.W.A.M. Cleverens, *Rose villa. Herinnering aan Mevrouw H.A. Insinger-Van Loon. Dame du Palais van H.M. Koningin Emma voor Amsterdam 1825-1902*, Nobles C.V., Middelburg 1984.
- R.W.A.M. Cleverens, *Niet verder dan ons Huis ... De Koninklijke Hofhouding. Het dagelijks leven in de paleizen Noordeinde en Het Loo 1870-1918*, Nobles C.V., Middelburg 1994.
- R.W.A.M. Cleverens, *Herinnering aan C. Barones van Wassenaer van Catwijck-Barones van Boetzelaer. Dame du Palais van Koningin Wilhelmina 1868-1916*, Nobles C.V., Middelburg 1999.
- Cees Fasseur, *Wilhelmina. De jonge Koningin*, Uitgeverij Balans, 1998.
- Jaap van Osta, *Het theater van de Staat. Oranje, Windsor en de moderne monarchie*, Wereldbibliotheek, Historische Reeks, Amsterdam z.j. (1998).
- Henk te Velde, *Gemeenschapszin en Plichtsbesef. Liberalisme en Nationalisme in Nederland. 1870-1918*, SDU Uitgeverij Koninginnegracht, 's-Gravenhage 1992.
- L. Visser, *Het dorp Zeist*, Zeist 1980.
- W.A. Wagenaar, *Beelden uit het leven van het Koninklijk Zeister Harmonie Muziekgezelschap. Samengesteld ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan*, z.pl. z.j. (1982).

Het schoolgebouw aan de Bergweg

In deze zevende aflevering uit de serie Het Lager Onderwijs in Zeist schrijft Leo Visser over het schoolgebouw aan de Bergweg.

Op 8 september 1901 besloot de gemeenteraad van J.D. Fransen van de Putte te Zeist een stuk grond aan de Bergweg te kopen, groot 2.500 m² tegen een prijs van f1.50 per m², onder voorwaarde dat de aangekochte grond slechts zou worden gebruikt voor de bouw van een openbare school of in het belang van een andere tak van openbare dienst.

Wanneer de gemeente er een andere bestemming aan zou willen geven had de eigenaar het recht

de grond voor de zelfde prijs terug te kopen.

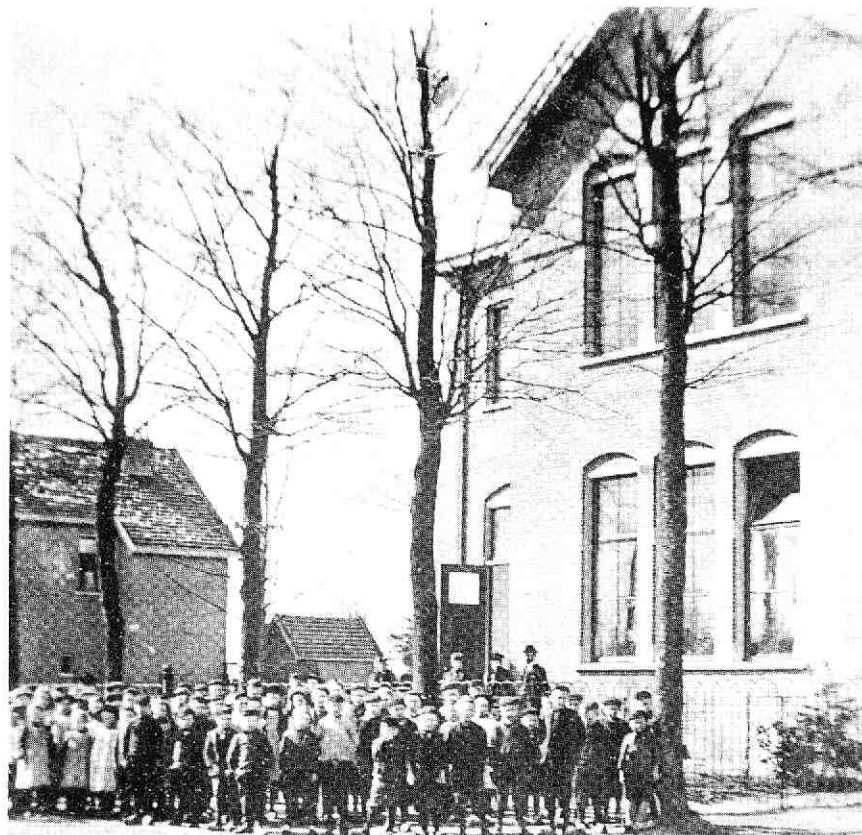
Drie jaar later was het zover. De gemeenteraad overwoog op 23 november 1904 onder meer dat het aantal leerlingen der openbare lagere school aan de le Hogeweg tot ongeveer 600 was gestegen, dat het te voorzien was dat dit cijfer in mei 1905 aanmerkelijk zou worden overschreden en dat de in 1901 aangekochte grond gelegen was in de onmiddellijke nabijheid van een druk bevolkt deel der gemeente en voor het beoogde doel geschikt was. Het besluit tot stichting van een tweede openbare lagere school aan de Bergweg was dan ook een vanzelfsprekende zaak.

Maar toen kwamen er in diezelfde raadsvergadering vragen, gesteld door jhr.mr. F. van de Poll,

die niet zo eenvoudig konden worden beantwoord, zoals:

Hoe denken b. en w. te handelen ten opzichte van het plaatsen der kinderen op gezegde school? Willen zij de school uitsluitend openstellen voor kinderen uit een bepaald gedeelte van de gemeente of enkel hetzij voor kinderen die geen, hetzij voor kinderen die wel schoolgeld kunnen betalen? Is het de bedoeling een der scholen te bestemmen voor betalenden en de andere voor niet-betalenden, dan zal spreker niet met het voorstel meegaan!

De voorzitter antwoordde daarop, dat het de bedoeling was de school aan de Hogeweg te ontlasten en dat het verder van de woonplaats der kinderen zou afhangen op welke school zij zouden worden toegelaten.

De leerlingen en het onderwijzend personeel voor de school aan de Bergweg. Bij de ingang van het gebouw is meester Van 't Hof met bolhoed nog herkenbaar.

COLLECTIE VAN DE POLL-STICHTING

Burgemeester en wethouders hadden wel overwogen één school uitsluitend voor onvermogenen te bestemmen, maar het college achtte dat om tactische redenen toch niet raadzaam. Daarmee was de discussie voorlopig gesloten.

Inmiddels deden er zich andere problemen voor. Bij de uitwerking van het door gemeente-architect Joh.Meerdink ontworpen bouwplan bleek, dat het perceel grond aan de Bergweg, ter hoogte van de Van Reenenweg, door ligging en afmeting niet geschikt was om de schoollokalen op de meest doelmatige wijze te ventileren. Na overleg met de N.V. Schaerweider Bosschen besloot de gemeenteraad op 12 mei 1912 het eerder gekochte perceel grond te ruilen voor een verderop gelegen stuk grond aan de Bergweg. Op 15 juni 1905 vond de aanbesteding plaats voor de bouw van de school en voor een onderwijzerswoning. De bouw voor de school werd gegund aan

aannemer G.C. Blanken te Amersfoort voor f27.543,- en de bouw van de onderwijzerswoning werd gegund aan de Zeister aannemer H. Rijkssen.

Terwijl de voltooiing van de school naderde was er nog geen oplossing gevonden voor de splitsing van de leerlingen van de Hogewegschool. Zo zaten er in de 2e en 4e klasse van die school resp. 78 en 76 leerlingen, terwijl er in de overige klassen ongeveer 50 leerlingen zaten. Verder was het bezwaarlijk dat leerlingen uit de klassen 11 en 2 in hun laatste schooljaar moesten worden overgeplaatst. Uiteindelijk besloot de gemeenteraad op 4 december dat de school aan de Bergweg toegankelijk zou zijn voor de kinderen wonende in de richting Soesterberg (Huis ter Heide, L.V.) en in het Transvaalpark. Via een amendement werden er uitzonderingen gemaakt voor kinderen uit de klassen 2 en 4 en voor enkele

incidentele gevallen. Op 27 december 1905 werden er nog drie verzoekschriften behandeld in de gemeenteraad van ouders, die hun kinderen na 1 januari 1906 alsnog naar de school aan de le Hogeweg wilden laten gaan. De raad besloot toe te staan dat de kinderen van C. van Doorn en G. Oly en het oudste kind van J.P. Verheul de school aan de Hogeweg mochten blijven bezoeken, maar dat voor de beide andere kinderen van Verheul die toestemming niet werd verleend.

Op 5 januari 1906 werd de nieuwe school aan de Bergweg geopend. Deze werd sinds 1987 'De Sleutel' genoemd maar sloot in 1993 haar deuren voor het openbaar lager onderwijs. Thans doet het gebouw ienst als centrum voor volwasseneneducatie.

Leo Visser

Deel 8: De hoofdonderwijzer en het onderwijs aan de Bergweg

Eerste deel van

50 jaar na het beroemde boekje in de Heemschutserie, deel 62, van R. van Luttervelt, De Stichtse Lustwarande, is onder verantwoording en redactie van drs. Catharina L. van Groningen, werkzaam bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg te Zeist bovenstaand fraai uitgegeven en in kloeke band gevatte "Geïllustreerde Beschrijving" uitgegeven.

Catharina L. van Groningen, De Utrechtse Heuvelrug. De Stichtse Lustwarande. Buitens in het groen. De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst.

Geïllustreerde Beschrijving uitgegeven in opdracht van de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.

een veelbelovende reeks over de Heuvelrug

In het "Ten Geleide", blz. 11 staat de doelstelling van de uitgave helder omschreven: "(...) het doel, dat de samensteller (...) voor ogen staat, namelijk een handvat te bieden aan de toekomstige onderzoeker die zich verder in een onderdeel wil verdiepen".

Zoals mevr. C.L. van Groningen zelf zegt: in het Utrechts Archief en de gemeentelijke archieven is nog veel aanvullend materiaal te

vinden. Maar zij is er in geslaagd met haar handboek over de Utrechtse Heuvelrug een nieuw kader voor verder onderzoek te scheppen dat tevens politici en hun ambtelijke adviseurs kan helpen toekomstige beslissingen omtrent dit gebied met de nodige achtergrond kennis te nemen. Voorwaar, een grote verdienste van een wetenschappelijke beschrijving van de stand van zaken in 1999!

In het kader van deze boek-aankondiging een methodologische opmerking. Zou het niet gewenst zijn bij een dergelijk boek altijd een kring van meelezers: historici, amateurhistorici en archivariissen te hebben en een groep informanten: leden van lokaal-historische verenigingen, het betreffende provinciale Landschap en

(natuur)monumentenzorg alsmede tuinhistorici, zodat de meelezers en de informanten de laatste inzichten en informatie kunnen verstrekken, zeker nu bijna onmogelijk is te veronderstellen dat de eindverantwoordelijke auteur op de hoogte is van alle verschenen literatuur op lokaal niveau en lopende onderzoek?

Ik zou willen dat deze suggestie bij het schrijven van Deel 2 wordt meegenomen.

Bij een zo omvangrijk werk is altijd deelkritiek mogelijk. Ik noem een aantal punten die mij opgevallen zijn. Aan de ridderhofstad Kersbergen (1539 als zodanig erkend) werd in 1816 door de Hoge Raad van Adel bij diploma het gevoerde wapen bevestigd. Onder dit unieke ingelijste diploma staan twee weinig bekende

**Waanders Uitgevers,
Zwolle/Rijksdienst voor de
Monumentenzorg, Deel 1,
Zeist 1999. ISBN 90 400
9407, f95,-.**

Dit boek geeft een alomvattend overzicht van de landhuizen en buitens op de Utrechtse Heuvelrug, gerangschikt volgens een nieuwe en originele indeling.

afbeeldingen van Kersbergen uit de 18e eeuw met daaronder het buitenhuis uit ca. 1850.

Het signaleren van wapens van de riddrhofsteden is één maar ook het opnemen van deze afbeeldingen in het "handboek" van mevr. C.L. van Groningen zou zeker voor de hand gelegen hebben. Een plaatselijke "informant" zou zeker op deze schat van het Zeister Historisch Genootschap Van de Poll Stichting in de Van de Poll kamer van het Zeister Slot gewezen hebben! Iets voor de 2^e druk?

Dan de kwestie "Schaerweijde". C. Dekker (*Het Kromme Rijngebied in de middeleeuwen*, Een institutioneel-geografische studie. Stichts Historische Reeks 9, 1983, blz. 464-466) heeft vastgesteld dat de buitenplaats Brinkenbergh pas na 1796 toen deze in het bezit kwam van Bernardus Sluyterman, drost van Zeist, de nieuwe naam "Schaerweijde" gekregen heeft,

omdat Sluyterman toen ook het gerecht Scharweijde (een verbasering van Scherpweide), een leen van het Huis Beverweerd, aan de andere kant van Zeist gelegen, in leen gekregen heeft.

De buitenplaats zelf was een eigen goed aan de Utrechtseweg te Zeist. Anders dan mevr. C.L. van Groningen, blz. 21 meent, is er dus helemaal geen verband tussen Scharweide = gemeenschappelijke weide en de brink in het engdorp Zeist.

Ook het signaleren van een brink op de kruising Utrechtseweg/Waterigeweg tegenover de Oude Kerk aan de Dorpsstraat mist iedere grondslag vanuit de *Bronnen voor de Geschiedenis van Zeist*, die overigens helaas voor deze studie niet geraadpleegd zijn.

Tenslotte data. Daar gaat gemakkelijk iets mis mee. Zo is Schoonoord te Zeist (blz. 116) niet gesloopt in 1965 maar 1962

(V.A.M. van der Burg en K.M. Veenland-Heineman, *Zeist terug in de tijd*, Rotterdam en Zeist 1999, 1^e en 2^e druk 1999, blz. 44).

Overigens raad ik eenieder aan het handboek van mevr. van Groningen te bestuderen. Het is een prachtige verrijking van de literatuur.

V.A.M. van der Burg.

Inzenden van kopij

Nepveulaan 87 - 3705 LC ZEIST

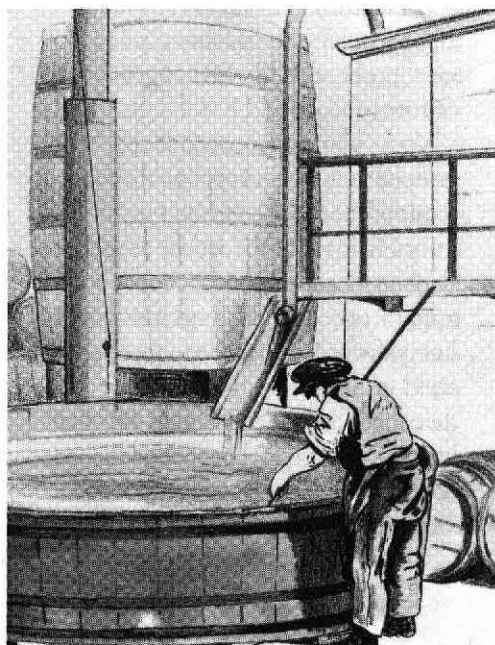
E-mail: seijst@frephitophe.com

Ledenstand

Seijst I (tot maart '00)	876
Seijst II (tot juli '00)	875

Antonie Roghair richtte in 1863 in Zeist de bierbrouwerij De Leeuw op. Op het eerste gezicht lijkt dat niet bijzonder, maar de tijd dat bier een volksdrank was, was reeds meer dan een eeuw voorbij. In de eerste helft van de negentiende eeuw werd door de arbeiders haast geen bier meer gedronken. Het aantal bierbrouwerijen in Nederland bedroeg in 1819 circa 680, maar daalde tot ongeveer 465 in 1858. De daling deed zich voor in het midden en in het noorden van het land.

De Zeisterse bierbrouwerij "De Leeuw"

De provincie Utrecht telde in 1819 elf bierbrouwerijen en in 1858 nog zeven. De Leeuw heeft ruim veertig jaar bestaan. Eeuwenlang was volgens hetzelfde procédé bier gebrouwen en juist in de tweede helft van de vorige eeuw veranderde het productieproces. Dit was een gevolg van de technische ontwikkelingen en de verandering van de smaak van de consument. Roghair en zijn opvolgers zijn te lang volgens de oude ambachtelijk wijze bier blijven brouwen en hebben daardoor geen blijvend succes geboekt.

Dat men ook succes kon hebben in de brouwnijverheid, is bewezen door Gerard Adriaan Heineken. Deze kocht in 1863 als 22-jarige jonge man de Amsterdamse bierbrouwerij De Hooiberg. Hij had niet veel verstand van bier brouwen, maar hij wist dat in de brouwnijverheid grote winsten gemaakt konden worden.

Brouwerij De Hooiberg had als tweede brouwerij in het land in 1856 een stoommachine aangeschaft. In 1858 hadden vijf brouwerijen een stoommachine en in 1880 waren dat 65. Bij de start van zijn bedrijf maakte Roghair geen gebruik van stoomkracht. Door het bedrijf werd ook nimmer een stoommachine aangeschaft.

De brouwerij van Heineken schakelde in 1870 over van het produceren van bovengistend bier op ondergistend bier. Dat had te maken met de voorkeur van de consument voor dit soort bier en

met de kwaliteit van het bier. In de jaren zeventig en tachtig van de negentiende eeuw gingen meer brouwerijen over tot het brouwen van ondergistend bier. Bij die methode van brouwen vindt het gistingproces plaats bij een temperatuur van 5 tot 10 °C. Dat kan alleen als het bier tijdens het gisten gekoeld wordt ofwel met natuurijs of met behulp van een koelmachine. Heineken kocht in 1872 de eerste koelmachine om niet meer afhankelijk te zijn van natuurijs.

Veel kleine brouwers die nog ambachtelijk werkten, waren niet kapitaalkrchtig genoeg om te kunnen investeren in de aanschaf van stoommachines en koelapparatuur. De eigenaren van De Leeuw waren te traditioneel ingesteld en niet bereid of bezaten niet de mogelijkheid tot innovatie. Dat kan met zekerheid gesteld worden, omdat zij nimmer een hinderwetvergunning ontvangen hebben

voor het opstellen van een stoommachine of een gas- of elektromotor voor het aandrijven van een koelmachine.

De bierbrouwerij

De korenmolenaar Paulus van Ede verkocht op 24 juni 1863 aan Roghair een perceel grond van 14 roeden en ruim 19 ellen voor de som van dertienhonderd gulden. Van Ede was eigenaar van de korenmolen De Hoop, die op de hoek van de Voorheuvel en de Jagerlaan heeft gestaan. Het perceel dat hij verkocht, lag naast de molen, maar dan aan de kant van de Jagerlaan.

In hetzelfde jaar op 18 juli verleenden Gedeputeerde Staten van Utrecht aan Roghair vergunning voor het oprichten van een bierbrouwerij met een mouterij en een eest. De vergunning was vereist ingevolge het 'Besluit, rakende vergunningen ter oprigting van sommige fabrieken en trafijken'

van 31 januari 1824 (Stbl. nr. 19).

De bewoners van de naburige huizen: Paulus van Ede, korenmolenaar, Willem Dunk, molenaarsknecht, Cornelis Wallenburg, tolgaarder, Christiaan Caspersen, kleermaker, Helena Maria Zirikzee, weduwe van Nicolaas Gadellaa, Theodorus Donath, dagloner, en Adriana Antoinetta de Kempnaer, weduwe van Dr. Jan Franciscus van Bemmelen, hadden geen bezwaar gemaakt tegen de oprichting.

De eerste aanduiding in het kadaster spreekt alleen over een huis met erf. Dit huis is gebouwd tussen augustus 1863 en juni 1864. Waarschijnlijk was het in februari 1864 voor bewoning gereed, omdat Roghair toen in Zeist kwam wonen. In 1871 maakt het kadaster gewag van een bierbrouwerij. Het kadastrale perceel sectie B 1745 werd gesplitst in een perceel met huis, schuur en tuin (sectie B

2116) en een perceel met de bierbrouwerij (sectie B 2117). Volgens een hulpkaart van het kadaster uit 1864 vormde de bierbrouwerij met het huis een pand.

De belastbare opbrengst volgens het kadaster van de bierbrouwerij werd in 1871 bepaald op 150 gulden en van het huis c.a. op 210 gulden. Het bedrag voor de bierbrouwerij werd door herschatting in 1873 gebracht op 300 gulden. Terwijl in 1876 dit bedrag werd verhoogd tot 450 gulden en van het huis tot 275 gulden. De waarde van het huis voor de belasting steeg in 1888 tot 425 gulden.

De bierbrouwerij stond aan de Jagerlaan op het gedeelte tussen de Voorheuvel en de Emmastraat. De namen Jagerlaan en Emmastraat bestonden nog niet. In de jaren tachtig van de vorige eeuw werd dit gedeelte van de Jagerlaan Brouwerijweg genoemd.

In de vergunning uit 1863 staat als locatie voor de te bouwen bierbrouwerij 'aan den zoogenaamde Heuvel'. In een notariële akte uit 1884 wordt als adres de Achterheuvel opgegeven. In de gemeentelijke administratie droeg het pand eerst het huisnummer D 49a en vervolgens D 73 (1869) en D 80 (circa 1888); de letter D staat voor de wijkaanduiding. Circa 1895 was de bierbrouwerij genummerd Jagerlaan 11 en woonde Strietman, de toenmalige brouwer, op nummer 9.

Van de bierbrouwerij is geen afbeelding bekend. Uit het kadaster blijkt dat de oppervlakte van het gebouw 3 roeden en 29 ellen bedroeg. Het was een groot pand met meerdere zolders. Op een plattegrond uit 1894 die een gedeelte van het gebouw toont, is te zien dat de bierbrouwerij, de mouterij en de paardenstal te bereiken zijn vanuit het koetshuis.

Een plattegrond van het stuk grond Jagerlaan, hoek Emmastraat (nu Achterheuveldijk) laat in vergelijking met de genoemde kaart uit 1864 zien hoe de bebouwing is uitgebreid.

In een notariële akte uit 1894 wordt het huis beschreven als een herenhuis met beneden en boven samen zeven kamers, een kantoor, een provisiekamer, een keuken, ruime kelders, zolders 'en verdere gemakken'.

Over de investering die Roghair moest doen voor de aanschaf van de inventaris zijn geen gegevens bekend. Men kan daar alleen een indruk van krijgen door die te vergelijken met een andere bierbrouwerij.

Bij het overlijden in 1816 van de heer van Zeist Johannes van Laer, die ook eigenaar was van een brouwerij, werd de inventaris, die bestond uit twee koperen ketels, een pomp met loden pijpen, een

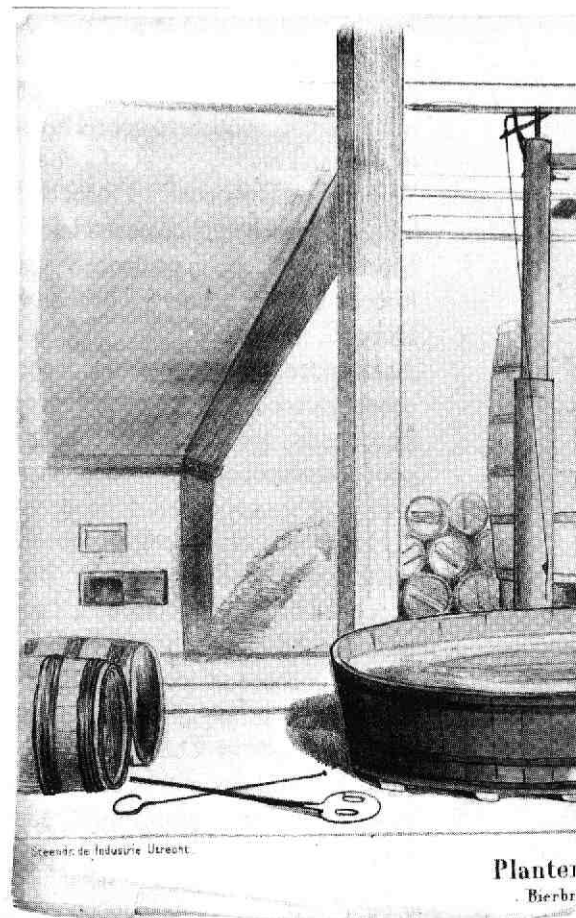
grote kuip, een grote kuip met een koperen kraan, enkele bierstellingen, een aantal tonnen en verschillend vaatwerk, geschat op een waarde van 541 gulden. Vijftig jaar later zal de waarde niet veel hoger gelegen hebben.

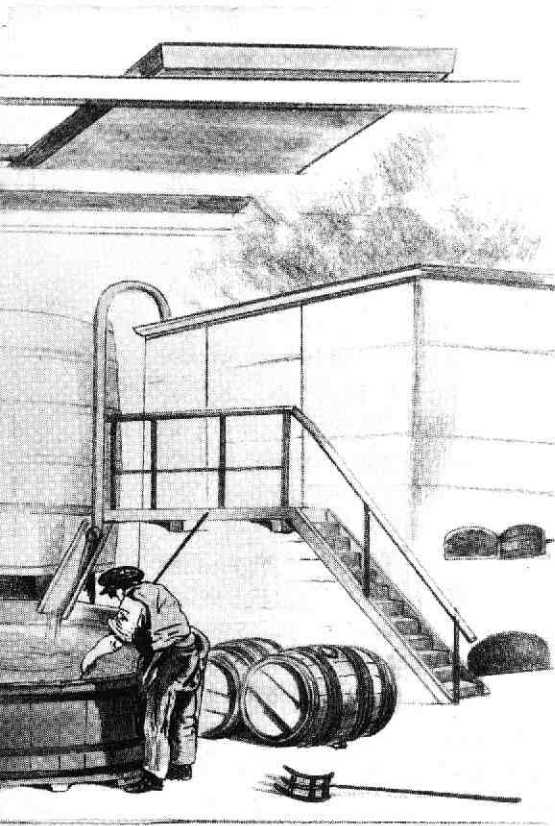
De bierbrouwerij droeg de naam De Leeuw. Deze naam wordt genoemd in een notariële akte uit 1884 als Roghair de bierbrouwerij verkoopt, maar zal zeker reeds jaren gevoerd zijn.

De enige nog bestaande brouwerij van die naam staat in Valkenburg. De Valkenburgse brouwerij De Leeuw werd pas (!) in 1886 opgericht.

Brouwproces

Het brouwproces verliep beknopt beschreven als volgt hierna, waarbij geprobeerd wordt te achterhalen wat voor bierbrouwerij De Leeuw geweest is en welk soort bier er gebrouwen werd.

H. J. van Lummel 1857.

rijk. 20.
uwerij.

Voor de bierproductie had de brouwer drie grondstoffen nodig: graan, water en kruiden. Gerst werd het meest gebruikt. In de negentiende eeuw gebruikte de kleine brouwers ook Nederlandse gerst, die van minder kwaliteit was dan de buitenlandse gerst. Het is niet uitgesloten dat De Leeuw ook binnenlandse gerst gebruikte.

Zuiver water behoeftte in de vorige eeuw geen probleem te zijn aan de rand van het Zeisterbos.

In de mouterij werd mout bereid, meestal uit gerst, door het graan te weken en te laten kienmen. Daarna werd het groenmout gedroogd. Dat laatste gebeurde vooral op zolder.

Het interieur van een kleine ambachtelijke brouwerij. De brouwer is bezig met het maken van het beslag in de kuip, door H.J. van Lummel, 1857.

FOTO NEDERLANDS OPENLUCHTMUSEUM.

ARNHEM.

Vervolgens werd het mout geëest door het te verwarmen. Dat was niet zonder brandgevaar. In 1898 brak er brand uit in De Leeuw, doordat in een van de verwarmingsbuizen onder de eest een lek zat, waardoor het graan vlam vatte. Een deel van het gebouw brandde daarbij af.

De volgende stap was het malen van het geroosterde mout. In kleine brouwerijen gebruikte men daarvoor een handmolen. In De Leeuw gebeurde het malen waarschijnlijk ook handmatig. Het gemalen mout werd overgebracht naar een kuip met heet water, waarmee het eigenlijke brouwen zijn aanvang nam. Van het beslag dat nu ontstond, werd het vloeibare deel via een onderbak overgepompt naar de bier- of brouwketel. De Leeuw beschikte over twee ketels met een te verwarmen oppervlak van vier vierkante meters.

De gisting vond plaats in spe-

ciala kuipen. Het gistingproces bij De Leeuw zal volgens de boven-gistende methode verlopen zijn, die enkele dagen duurde. Men beschikte namelijk niet over de mogelijkheid voor koeling voor het brouwen van ondergistend bier. Het voordeel van ondergistend bier is dat het veel langer houdbaar is.

Om het bier te laten nagisten werd het in vaten gedaan. Na een week kon het verkocht worden. Het bier dat De Leeuw produceerde was vermoedelijk voor de plaatselijke en de regionale markt bestemd.

In een advertentie uit 1889 van Coulier die een drankenhandel dreef in het Haagsche Koffiehuis aan de Montaubanstraat, worden veertien soorten bier aangeboden. Een ervan heet Zeister gerste en een ander Zeister stout. Het mag aangenomen worden dat dit bier geleverd werd door De Leeuw.

Eigenaren en brouwers

De ongehuwde Roghair woonde toen hij de vergunning aanvraagde in Rhenen. In die plaats werd hij op 17 januari 1838 geboren, alwaar hij ook op 1 juli 1891 overleed. Bij zijn overlijden was hij mede-eigenaar van onroerend goed in die gemeente met een geschatte waarde van 16.262,56 gulden. Daartegenover stond een schuld van 16.000 gulden aan D.W. de Waal bij wie hij in 1884 een lening had gesloten. Met de overige schulden en lasten gaf de nalatenschap zelfs een nadelig saldo van meer dan 700 gulden.

Hij had zich in Zeist gevestigd op 20 februari 1864. De laatste maanden van zijn leven, van april tot juli, woonde hij op kamers bij A.H. Bielke.

Roghair was geen bierbrouwer. In de vergunning van Gedeputeerde Staten wordt gezegd dat hij zonder beroep is. Hij heeft dus iemand moeten aantrekken om de

bierbrouwerij op poten te zetten. Schippers vraagt zich in zijn boek *Het nieuwe bier* (Zutphen 1992) af in welke bierbrouwerij in Utrecht de brouwmeester Wilhelm Feltman jr. omstreeks 1865 gewerkt heeft. In een In Memoriam van deze bekende brouwmeester wordt de brouwerij van de Broedergemeente genoemd, maar die brouwerij was in het begin van de negentiende eeuw al opgeheven. Een andere bierbrouwerij in Zeist was Schippers niet bekend. Het is niet uit te sluiten dat Feltmann de bierbrouwerij van Roghair opgezet heeft. Opgemerkt moet wel worden dat Feltmann niet in het bevolkingsregister van Zeist voorkomt.

Aannemelijk is dat Gijsbert van Veldhuizen voor Roghair gewerkt heeft. Van Veldhuizen staat in het bevolkingsregister namelijk geregistreerd als 'Bierbrouwer M[eeste]rknecht'. Hij werd geboren in Ede op 19 juni 1802. Voor-

dat hij op 2 mei 1864 naar Zeist kwam, woonde hij in Veenendaal. Hij kocht op 14 augustus 1866 het huis op hoek van de Voorheuvel - Jagerlaan (was genummerd 128A; in 1869: D 183, en circa 1888: D 191), vlakbij de brouwerij. Hij overleed in Zeist op 24 augustus 1887.

Bij Roghair was in ieder geval in dienst Arie van Eck, die in de huwelijksakte van 26 januari 1871 bierbrouwersknecht genoemd wordt; in het bevolkingsregister daarentegen als bierbrouwer. Hij heeft het vak bij Roghair geleerd, want voorheen was hij gewoon dagloner. Voor zijn huwelijk met Cornelia Geest woonde hij in bij zijn baas. Daarna in een ernaast gelegen huis op nummer D 74. Hij vertrok in 1878 naar De Bilt. Van 1905 tot zijn dood in 1907 woonde hij weer in Zeist.

Roghair verkocht de bierbrouwerij De Leeuw op 1 oktober 1884

voor vijftienduizend gulden aan de fabrikant Karel Herman Langemeijer uit Eindhoven. De verkoper verbond zich om in de provincie Utrecht geen bierbrouwerij op te richten of op andere wijze zich daarmee te bemoeien.

Langemeijer wordt in het bevolkingsregister niet meteen als bierbrouwer vermeld. In een akte van de burgerlijke stand wordt hij in 1886 bierbrouwer genoemd. Langemeijer werd geboren in Amsterdam op 15 mei 1836. Uit het register van het kadaster blijkt dat hij in 1885 het pand heeft veranderd door een bijbouw, maar qua grootte is er niets aan veranderd. Wel steeg de waarde van de belastbare opbrengst van 275 naar 425 gulden.

Nadat hij zich in Zeist had gevestigd, is hij getrouwd met Maria Catharina Eugenie du Moulin uit Maastricht. Vijf jaar later, op 27 november 1889, verkocht Langemeijer de bierbrouwerij De

Leeuw aan de bierbrouwer Angelo Louis Dominicus Mazzoli. De koopprijs bedroeg zeventienduizend gulden. Langemeijer verhuisde met zijn gezin, intussen waren twee zoons geboren, naar Maastricht.

De bierbrouwer Mazzoli werd geboren in Amsterdam op 6 juni 1853. Hij kwam vanuit Den Bosch naar Zeist op 20 november 1889, samen met zijn vrouw Wilhelmina Johanna Christina van Hal. Op 19 maart 1892 vertrok hij reeds uit Zeist naar Haarlem. Hij had De Leeuw op 12 maart 1892 verkocht aan de bierbrouwer Ferdinand Maria Ingenhousz te Waalwijk. Mazzoli ontving vijftienduizend gulden voor de bierbrouwerij; tweeduizend gulden minder dan waar hij de bierbrouwerij voor gekocht had.

Bij Mazzoli was als brouweester in dienst Theodorus Johannes de Groen, geboren in

Zevenaar op 30 december 1862. Hij woonde sinds 22 november 1889 in Zeist. Tot aan zijn huwelijk in juni 1890 woonde hij in bij zijn baas. Voorheen had hij in Heusden gewoond. Nadat De Leeuw verkocht was, is hij met zijn vrouw Adriana Maria Luijben op 23 maart 1892 naar Utrecht verhuisd.

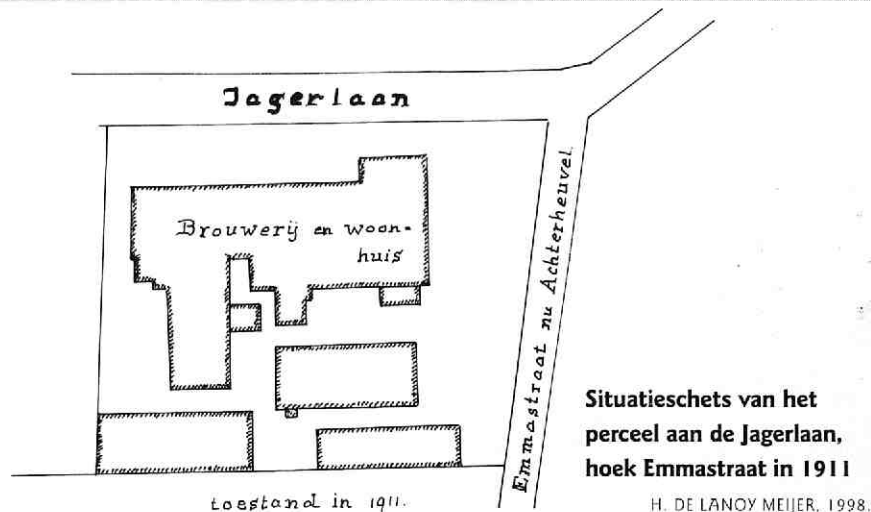
Bierbrouwer Ingenhouz was een zwager van Mazzoli. Hij was getrouwd met Wilhelmina Henriette Maria Mazzoli uit Amsterdam. Hij zelf stamde uit Breda, waar hij op 3 februari 1853 werd geboren. Hij kwam in Zeist wonen op 1 april 1892. Daar voor woonde hij in Waalwijk. Vijf van zijn kinderen werden tussen 1877 en 1884 in Breda geboren. Lang zou hij hier niet blijven. Wel vergrootte hij het terrein van de bierbrouwerij door de aankoop in 1893 van een aangrenzend perceel grond van 4,5 are. De Leeuw liet hij op 18 ja-

nuari 1894 openbaar veilen. De overname was vastgesteld op 1 maart d.o.v. De koper was de timmerman Jan van den Brink junior. Hij kocht de bierbrouwerij op de veiling voor 12.500 gulden. Mazzoli verloor bij de verkoop dus 2500 gulden op de bierbrouwerij. Ter vergelijking: de Amersfoortse brouwerij De Phoenix - voorheen Amersfoortsche-Beijersch Bierbrouwerij - werd in die tijd verkocht voor 72.000 gulden. Zij had twee ton gekost.

Na de verkoop van De Leeuw vertrok hij met zijn vrouw op 2 maart 1894 naar Soest.

Van den Brink, de nieuwe eigenaar, was een geboren Zeistenaar. Hij werd geboren op 11 november 1855. Hij trouwde met Evertje Strietman. Het echtpaar ging wonen aan de Karpervijver. Zijn zwager Hendrik Strietman woonde bij hem in. De vader van Hendrik Strietman was tuinbaas en in die

traditie was Hendrik tuinknecht geworden, maar hij was niet bang om iets nieuws te beginnen. In 1890 kreeg Strietman een hinderwetvergunning voor het oprichten van een fabriek voor het maken van mineraalwater aan de Karpervijver, waarmee hij de grondlegger werd van een bedrijf dat vier generaties zou bestaan. Nadat zijn zwager in 1894 eigenaar was geworden van De Leeuw, bracht hij zijn fabriek over naar het koetshuis van de bierbrouwerij, waarvoor hij in 1894 een hinderwetvergunning kreeg. De drankenhandel van Strietman werd in Zeist een begrip. Opmerkelijk is dat de vrouw van Hendrik Strietman een felle tegenstander van sterke drank was. Het bedrijf vierde in 1990 zijn honderdjarig bestaan. Een volgend jubileum zal nimmer meer gevierd kunnen worden. Strietman Zeist BV werd in 1996 aan Heineken verkocht en in 1999 werd het bedrijf verplaatst

**Situatieschets van het
perceel aan de Jagerlaan,
hoek Emmastraat in 1911**

H. DE LANOY MEIJER. 1998.

naar Houten, waar Heineken Brouwerijen een nieuw verkoop- en distributiecentrum voor de regio Utrecht en omstreken heeft gebouwd.

De op 8 juni 1866 in Hilversum geboren Hendrik Strietman trouwde in 1893 met Ottolina Numan. Zijn zwager gaf hem het beheer over de bierbrouwerij. In het bevolkingsregister wordt hij

naast fabrikant ook vermeld als bierbrouwer. Bij de geboorte van een kind in 1894 staat hij in de akte van de burgerlijke stand als fabrikant vermeld, maar bij de volgende aangifte van een kind in 1895 liet hij zich bierbrouwer noemen. Hij overleed in Zeist op 20 april 1959.

Het aantal arbeiders bedroeg

tussen 1882 en 1901 afwisselend 4 of 5.

Liquidatie en sloop

De bierbrouwerij heeft het onder het beheer van Strietman niet zo lang volgehouden. Van den Brink, opgeklimmen van timmerman tot aannemer, was ook directeur van de in Zeist gevestigde N.V. "Handelmaatschappij Zeist, tot exploitatie van roerende en onroerende goederen". Op 22 september 1902 werd deze naamloze vennootschap eigenaresse van het woonhuis met stal, bierbottelarij, zaal, mouterij en eesten, erf en grond aan de Jagerlaan hoek Emmastraat. Het gehele terrein had een grootte van bijna 20 aren.

In 1902 wordt gesproken over een bierbottelarij en niet over een bierbrouwerij. Daaruit moet worden afgeleid dat de bierbrouwerij al geliquideerd was. Het pand werd verbouwd tot lokaal, waarvan de naam "De Vereniging"

werd gegeven. In deze zaal werden bijvoorbeeld toneelvoorstellingen gegeven en openbare verkopeningen gehouden. Het huisnummer was gewijzigd van Jagerlaan 11 in Jagerlaan 37.

De bottelarij werd overgebracht van de bierbrouwerij naar het woonhuis, dat daarvoor in 1903 werd verbouwd.

De voormalige bierbrouwerij werd in 1908 tot een huis en een fabriek verbouwd. Van den Brink richtte een fabriek op van zeep-poeder en stukzeep, waarvoor hij in 1908 een hinderwetvergunning ontving.

Omstreeks 1916 werd mr. Arnold Jacob Cohen Stuart eigenaar van de fabriek c.a., die hij een jaar later verkocht aan de N.V. Holland België Thermophoon Compagnie in Den Haag. Deze liet de fabriek verschillende keren verbouwen en verkocht haar in 1931 aan de Utrechtse bouw-ondernemer Thomas van

Scherpenzeel. Deze deed de fabriek nog in hetzelfde jaar van de hand. De nieuwe eigenaar werd de N.V. Bouw- en Grond-Exploitatie Maatschappij Essex I te Utrecht, die de fabriek liet afbreken voor de bouw van twee woon-winkelhuizen, vijftien woonhuizen en twee garages. Deze huizen staan op de hoek Jagerlaan en Achterheuvel en zijn thans genummerd Jagerlaan 35-53 en Achterheuvel 91-99 (voorheen Emmastraat 91-99).

Daarmee is elke herinnering aan De Leeuw verdwenen.

R.P.M. Rhoen

GERAADPLEEGDE BRONNEN EN LITERATUUR

- Archief der gemeente Zeist, 1599-1905, inv.nrs. 184 (ag.nrs. 298 en 352), 220 (ag.nr. 176), 253 (ag.nr. 482), 318, 319 en 324; Gemeentearchief Zeist (GAZ).
- Bevolkingsregister en de registers van de burgerlijke stand; GAZ.

- Perceelsgewijze kadastrale leggers van de gemeente Zeist: (1) archief 1599-1905, inv.nrs. 726 (art. 672) en 727 (art. 883 en 966); (2) niet-geinventariseerd gedeelte, nrs. 1 (art. 883), 2 (art. 1454), 3 (art. 1571 en art. 1820), 4 (art. 1909), 5 (art. 2475), 9 (art. 3600 en art. 3649) en 23 (art. 7844 en art. 8007); GAZ.
- Archief van notaris Mr. Hendrik Cornelis van Diggelen te Zeist, aktenrs. 97 (1863) en 579 (1866); Utrechts Archief (UA).
- Archief van notaris Arnout Vosmaer te Zeist, aktenr. 2451 (1884), aktenr. 3607 (1889), aktenr. 4126 (1892), aktenr. 4496 (1894) en aktenr. 6535 (1902); UA.
- Archief van de ontvangers der belasting op het recht van successie, 1806-1900, Zeist 1817 en 1891; UA.
- Voor de geschiedenis van het brouwen van bier is gebruik gemaakt van Hans Schippers, *Het nieuwe bier. Technische innovaties in de Nederlandse biernijverheid in de tweede helft van de negentiende eeuw*, Zutphen 1992.
- Adresboek van Utrecht, De Bilt en Zeist, 1889-1890.
- Weekbode voor Zeist, Driebergen en omstreken, 13 juli 1889, 23 november 1898 en 11 oktober 1902.

De hoofdonderwijzer & het onderwijs

Met deze achtste aflevering zijn we aan het einde gekomen van de serie Het Lager Onderwijs in Zeist, waarin hoofdonderwijzer Van 't Hof centraal staat.

P.S. van 't Hof

In de raadsvergadering van 23 november 1904, waarin werd besloten tot stichting van een openbare lagere school aan de Bergweg viel ook het besluit met ingang van een nader te bepalen datum Pieter Simon van 't Hof, geboren 23 april 1870 te St. Annaland, van de school in Austerlitz over te plaatsen naar de nieuw te bouwen school.

Het duurde niet langer dan een jaar, maar op 5 januari 1906 was het moment aangebroken dat Van

Het personeel van de openbare lagere school aan de Bergweg in 1907. Van links naar rechts: Mw. M.E. de Vos, mw. S.R. de Vries, P.S. van 't Hof, J.K. Post en mw. A. Schneider.

COLLECTIE VAN DE POLL-STICHTING.

't Hof met één onderwijzer en twee onderwijzeressen aan zijn nieuwe baan kon beginnen. Op 29 mei 1906 besloot de gemeenteraad

een krediet te verlenen van f45,- per maand voor een tijdelijke onderwijzer aan deze school. Nadat op 27 juli 1906 was besloten dat

de ouders vrij zouden zijn bij de jaarlijkse toelating van kinderen op de scholen aan de Bergweg en de 1e Hogeweg, begon het aantal leerlingen op de Bergwegschool te groeien. Op 23 mei 1907 schreven burgemeester en wethouders aan de gemeenteraad:

“Onder overlegging van een schrijven van het hoofd van de school aan de Bergweg en van het ingewonnen advies van de commissie van toezicht op het L.O., in deze gemeente hebben wij de eer Uwe vergadering voor te stellen het onderwijzend personeel van de school aan de Bergweg met één onderwijzer te vermeerderen.

Thans zijn aan die school verbonden 1 hoofd, 2 onderwijzers en 2 onderwijzeressen. Klassen 1-4 respectievelijk met 39, 37, 32 en 33 leerlingen hebben elk een onderwijzer, terwijl het hoofd de klassen 5, 6 en 7 met 23, 14 en 8 leerlingen voor zijne reke-

ning moet nemen. Dit nu achten wij niet in het belang van het onderwijs en daarom hebben wij reeds, krachtens machtiging Uwer vergadering, een tijdelijk onderwijzer aangesteld, totdat de plaats door een vast aangestelden onderwijzer kan worden vervuld.”

De gemeenteraad nam het voorstel aan met algemene stemmen en daarmee was de Bergwegschool al na ruim een jaar met zes leerkrachten een volwaardige school geworden.

Het leerlingenaantal groeide in 1910 tot 244 en stabiliseerde zich daarna rond de 230.

In zijn jaarverslag over 1917 aan de gemeenteraad schreef Van 't Hof dat de leerlingen die alle klassen hadden doorlopen als aandelen een boekwerk ontvingen met een soort loffelijk ontslag. Hij

Klassafoto o.l.s. bergweg links onderwijzer

vond het jammer, dat het gemeentebestuur indertijd geen termen kon vinden voor een “officieel loffelijk ontslag”, want een dergelijk getuigschrift werd blijkbaar wel erg gewaardeerd.

Hij maakte ook melding van een schoolreis naar Den Haag en Scheveningen, die mogelijk was gemaakt door bijdragen van enkele weldadige ingezetenen. Aan de schoolreis hadden de leerlingen van de hoogste klassen deelgenomen met uitzondering van 4 leerlingen, die teveel ongeoorloofd schoolverzuim op hun kerfstok hadden.

Het ongeoorloofd schoolverzuim was nog steeds een zorg voor de schoolleiding en ook de Bergweg-school had daar mee te maken. In het verslag van de commissie A tot wering van schoolverzuim over 1917 wordt melding gemaakt van 111 gevallen van schoolverzuim, waaronder 17 kinderen van de

Bergwegschool en 36 van de Hogewegschool. Over de oorzaken van het schoolverzuim schrijft de commissie o.a.:

“Veel oorzaken zijn het gevolg van de grootte en de armoede der gezinnen. De leerplichtige kinderen moeten op broertjes en zusjes passen als de moeders uit werken gaan... Andere oorzaken of redenen van verzuim waren: gebrek aan schoeisel, houtspikkelen, bosch-bessen plukken e.d... Een jongen die nog leerplichtig was had reeds een betrekking aangenomen. Den ouders is door de commissie medegedeeld, dat zij hem dadelijk weer naar school moesten sturen en door de politie is de betrokken werkgever aangezegd dat hij den jongen niet langer in dienst mocht houden”.

Behalve hoofd van de Bergwegschool was Van 't Hof ook vanaf 1 januari 1906 leraar voortgezet on-

derwijs en plaatsvervangend directeur van de Avondambachtschool.

Op 18 januari 1934 verleende de gemeenteraad Van 't Hof eer- vol ontslag als hoofd van de school aan de Bergweg met dank voor alles wat hij meer dan 33 jaar als hoofd van een openbare school in Zeist gedaan had. Burgemeester en wethouders bepaalden de datum van ontslag op 1 april 1934. Tijdens een feestelijke ouderavond werd op 31 maart 1934 afscheid genomen van Van 't Hof. Hij overleed te Zeist op 15 november 1952.

Leo Visser

LITERATUUR

Boekholt, P. Th. F.M. en Booy, E.P. de, *Geschiedenis van de school in Nederland vanaf de middeleeuwen tot aan de huidige tijd*. Assen 1987.

Booy, E.P. de *De weldaet der scholen. Het plattelands- onderwijs in de provincie utrecht van 1580 tot het begin vder 19e eeuw*. Stichtse Historische Reeks nr. 3, Utrecht 1977.

Bree, L.W. de, *Het platteland leert lezen en schrijven*. Amsterdam, z.j.

Idenburg, Ph.J., *Schets van het Nederlandse schoolwezen*. Groningen 1964.

Jaarboekje Oud Utrecht. Utrecht 1964.

Loenen, R., Van Heidenoord tot Hoeksteen, *Geschiedenis van de Ned. Herv. Kerk te Austerlitz vanaf 1861*. Zeist, 1993.

Meynsen, J.H., *Lager Onderwijs in de spiegel der geschiedenis. 175 jaar nationale wetgeving op het lager onderwijs in Nederland 1801 – 1876*. 's-Gravenhage, 1976.

Weekbode voor Zeist, Driebergen en omstreken van 1881, 1891, 1897 en 1906. Gemeentearchief Zeist.

ARCHIVALIA

Notariële archieven in de provincie Utrecht (1346) 1560-1895. Zeist 1812-1895, Utrechts archief. Archief schoolbesturen in de provincie Utrecht, 1801-1857, Utrechts archief.

Archief van de Hervormde Gemeente van Zeist, 1675-1964, inv.nrs. A3, A20 en A21, Gemeentearchief Zeist.

Archief der gemeente Zeist, 1599-1905, inv.nrs. 6, 101 t/m 116, 121, 133, 134, 136 t/m 139, 153 t/m 155, 157, 157, 162, 174, 175, 179, 184, 215 t/m 221, 237 t/m 239, 243 t/m 245, 261 t/m 263, 291 t/m 303, 337, 338, 432.

433, 672 t/m 679, 701 t/m 704, Gemeentearchief Zeist.

Archief der gemeente Zeist, 1906 t/m 1945, invr. Nrs. 15, 30, 2186, 2217, 2219 en 2222. Gemeentearchief Zeist.

De tentoonstellingen van het ZHG / Van de Poll Stichting hebben het voor de hand liggende doel de geschiedenis van Zeist op aanschouwende wijze voor het grote publiek te ontsluiten.

Bij oudere Zeistenaren roept een bezoek aan zo'n expositie soms bijzondere herinneringen op. Vaak blijft het dan bij een geanimeerd gesprek, maar een enkele keer neemt iemand de moeite die herinneringen ook op te schrijven. Zo lezen we in de volgende bijdrage van een bezoeker aan onze laatste tentoonstelling over een weinig bekende familie-geschiedenis die het particulier belang ver overstijgt. Wat heeft Zeist te maken met de bijna uitgestorven Hawaiigans? Leest u zelf verder in deze eerste haast ornithologische bijdrage aan ons tijdschrift.

De geschiedenis van het vogelpark Casarca

In de middeleeuwen vormde het gebied om 'de Koppel' een centrum. De landerijen behoorden aan het Kapittel van St. Jan in Utrecht. De brug over de

Zeister Grift bij de Koppeldijk en de Kroostweg, maakte de Koppel tot een belangrijk administratief en gerechtelijk centrum. Dat gerecht is opgeheven tussen 1379 en

KOPPELDIJK 24

FIRMA W. C. DUYZEND

ZEIST (HOLLAND)

TELEFOON (03404) 13106 CABLES DUYZEND - ZEIST

Breeders, im- and exporters of ornamental waterfowl

GAME PHEASANTS - GARDEN BIRDS - ORNAMENTAL PHEASANTS

1426. Dan komt het nl. niet meer in de rentmeestersrekeningen van de bisschop voor.

Tot na het midden van de 19e eeuw lag, op de hoek van de Koppeldijk en de Kroostweg en dus langs de Grift, een (kleine) 'Herenbehuizing'. Dat landgoed heette 'de Koppel'. (de Grootte Koppel). Dit in tegenstelling tot de 'kleine Koppel', waarmee aangeduid wordt de plaats waar Noordweg en Kroostweg samen komen (de Snep). De gemeenschappelijke bij de Zeister boeren in gebruik zijnde gronden (zg. 'marke-

gronden'), behoorden aan de bisschop. De afdrachten voor het gebruik van de grond vonden plaats bij deze Zeister Brug.

In 1767 koopt Cornelis Schellinger de Grootte en Kleyne Koppel, met een groot aantal landerijen.

In 1826 koopt Carl H.W. Verbeek (1797-1864) 'de Koppel'. In 1857 verwerft Verbeek er 3 daghuurderswoningen bij met erf en grond, genaamd 'het Klompje'.

In 1791 had de Hernhutter B.C. van Calker het huis 'de Klomp' gekocht van Maria Schellinger.

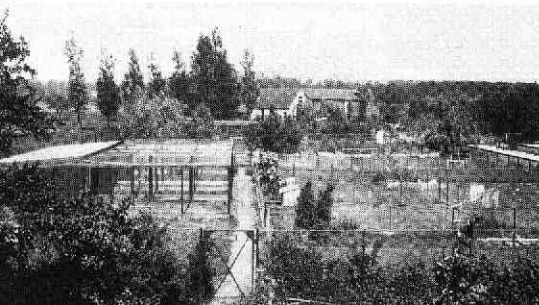
Villa Casarca aan de Koppelweg ca. 1935, waarschijnlijk genomen vanaf de molen van Van Dries. Links (achter de Grift) boerderij van Van der Horst. Rechts daarvan (in het midden van de foto) wasserij van Calker.

Reeds voor de Napoleontische tijd had Verbeek een azijnfabriek opgericht, welke tijdens het beleg van Zeist te gronde ging. In 1841 kwam er langs de Zeister Grift een nieuwe azijnfabriek, naast de bestaande lijmfabriek en een oliemolen. De lijmziederij en de bleke-

rij waren van P.C. van Calker. Deze was eerst niet gelukkig met de vestiging van de azijnfabriek: hij vreesde dat zijn wasgoed op de bleek door de smog van de kolen-gestookte machines vuil zou worden.

De zoon van C.H.W. Verbeek, Guido, was op 'de Koppel' geboren in 1830. Het gezin was Luthers en ging naar de kerk van de Broedergemeente. Op de Broedergemeenteschool heeft hij de zendingsijver ingedronken: later is hij o.a. naar Japan geweest.

Een gedeelte van de fazanterie, vermoedelijk omstreeks 1946.

Hij bewaart fantastische herinneringen aan de prachtige natuur van 'de Koppel'. De azijnfabriek werd verplaatst naar de Steeg bij de 2^e Dorpsstraat. **Deze bleef in gebruik tot de 2^e Wereldoorlog. Vermoedelijk is de lijmfabriek in de twintiger jaren opgeheven.**

Duijzend in Zeist

Aan het begin van de jaren dertig kwamen Wessel Cornelis Duijzend, zijn vrouw Coba Vermey en hun zoon Pieter Cornelis Christoffel naar 'de Koppel'.

W.C. Duijzend (1878-1957) had in zijn woonplaats Rotterdam veel orders afgesloten met dierenvangers. In samenwerking met de dierentuinen van Hamburg (Fa. Hagenbeck) en Hannover (Fa. Ruhe) importeerde hij vnl. zoogdieren en vogelsoorten. Deze dieren waren voor het overgrote deel afkomstig uit Oost-Azië en uit Afrika. In de Oude Diergaarde In Rotterdam verble-

ven deze dieren voor een bepaalde periode in quarantaine. De jonge Pieter, die altijd met zijn vader mee mocht, leerde spelenderwijs de aard en de gewoonten van de verschillende dieren kennen. Daarbij ging zijn voorkeur uit naar de exotische vogelsoorten, in het bijzonder de Watervogels.

In 1928 had Wessel Duijzend voor het eerst Casarca's geïmporteerd (eendesoot uit Zuid-Afrika) (*Tadorna ferruginea*). Voor de watervogels hadden vader en zoon een afdeling in Kralingen. Vanwege de uitbreidingen van zijn geboortestad ging Pieter op zoek in de provincie Utrecht, naar een landelijk en waterrijk gebied. Daar wilde hij beginnen met het fokken van bijzondere watervogels. Zo vestigde de zoon de firma: W.C. Duijzend. Wessel trok zich helemaal uit zaken terug. Pieter had in de beginjaren dat hij exotische watervogels fokte, zo'n succes met de Casarca's, dat het huis dat aan de

Koppelweg werd gebouwd, naar deze eend werd vernoemd: 'Huize Casarca'.

Pieter realiseerde belangrijke contacten met vogelparken in Europa. Naast de watervogels, zette hij ook zijn eerste rij volièrès op en ging bijzondere fazanten houden. Hij schreef het boek: Sier- en Jachtfazanten houden als liefhebberij. (Misset, Doetinchem, 1937).

In 1938 kwam Jean Delacour (1891-1986), in gezelschap van markies de Tavistock 'en de keizer van Ethiopië (incognito) een bezoek aan de Koppel brengen. (Dhr. Delacour was leider van talloze wereldwijde expedities en schrijver van vogelboeken en verzorgde ook de classificatie hiervan) Dat hij de 'Negus' meebracht was dus niet verwonderlijk; i.v.m. de invasie van de Italianen in Ethiopië was de keizer als balling naar Engeland gevlucht. De Tavistock woonde in Engeland en bezat ook een vogel-

park, terwijl hij ook op expedities ging. Pieter Duijzend was een trouwe relatie van J. Delacour. In Clères (dicht bij Rouen) staat diens vogelcollectie.

Voor het uitbreken van de tweede wereldoorlog telde het Vogelpark en de Fazanterie van P.C. Duijzend 70 verschillende eenden en ganzen en 6 kostbare zwanen.

Wat het gezin Duijzend betreft, in jan. '40 stierf Coba Duijzend

Vermey. Twee jaar later, op 15 juli '42 trad Pieter in het huwelijk met Fredrika Jacoba van Baarle.

Kort na de trouwdag moest Pieter onderduiken: de Duitsers vestigden in Casarca een zendstation. Wessel, die er alleen bleef wonen, heeft in die oorlogstijd eens een tank met Duitsers richting brug (van 't Clompje) verwezen, in de hoop dat het bruggetje het niet zou houden. Maar hij bleek het vermogen van die brug

Watervogels in het weiland naast de oprit. Foto rechts: de eerste vijver van de fazanterie . Op de achtergrond: Strietman.

te hebben onderschat, want de Duitsers vervolgden zonder enige tegenslag hun weg ...

In de hongerwinter 1944-1945 werd in de buurt of boven het terrein van boerderij Van der Horst een Bewickzwaan aangeschoten. Deze zwaan kwam bij Pieter Duijzend in het weiland naast Casarca. Met zijn uitstekende kennis van de anatomie van de vogels, verbond Pieter de slagpen. Er was geen andere ma-

nier dan dit te doen door de vleugel rechtop te zetten. De verschijning van deze grote zwaan betekende voor de eerste dochter (dec.'46) de schakel naar de oorlog.

Gedurende deze afschuwelijke tijd had het park natuurlijk stil gelegen. Na de oorlog werd het Vogelpark en Fazanterie gestadig uitgebreid.

In 1945 maakte Peter Scott (1919-1989) contact met Pieter. In hun jongere jaren hadden beide mannen al kennis gemaakt, in België ('t Zwin), waar een relatie van W. Duijzend, Dr. Derscheid een vogelcollectie had. Gedurende de oorlog had P. Scott voor de R.A.F. gevlogen. Hij was door vijandelijk geschut neergehaald en in 't Kanaal gestort. Wonder boven wonder heeft P. Scott het vege lijf kunnen redden, omdat een gans hem attent maakte op de aanwezigheid van een eilandje. Uit dankbaarheid heeft P. Scott in

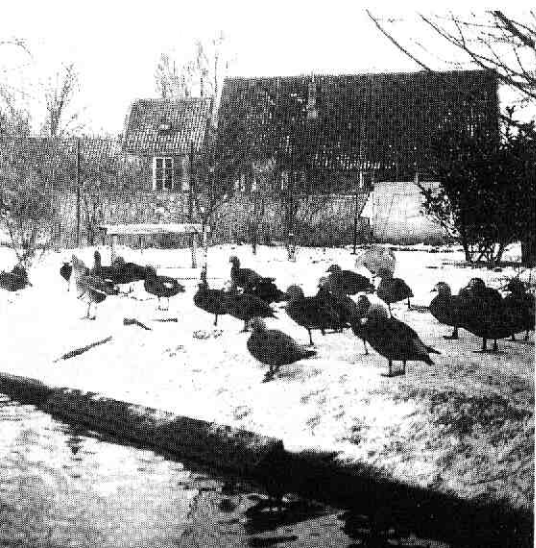

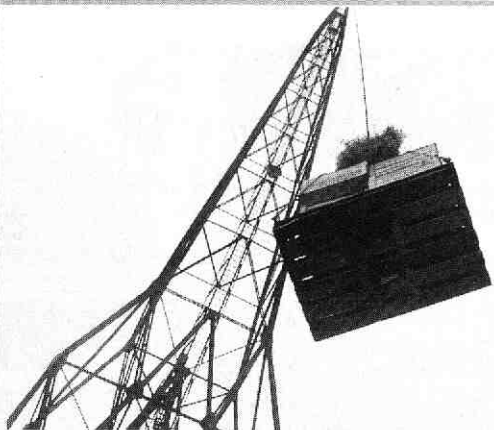
Zodra de zwanen in de transportkist zaten, werden ze rustig, zodat ze tijdens de rit zelfs zonder deksel konden meerijden.

FOTO N. DUIJZEND, 1964

1946 'the Wildfowl Trust' opgericht.

Bij de inrichting van dit immens grote park, deed hij een aantal keer een beroep op Pieter. Zie het Annual Report, Wildfowl Trust,

In de jaren 50 ging de heer Duijzend regelmatig naar Rotterdam voor het verschepen van de vogels.

1948 (Goudoog gans (*Anser erythropus*), 1951 en 1952: Pygmeë gans (N. Coromandelianus).

Peter Scott was ook een begenadigd tekenaar. Hij heeft alle vogels getekend en voorzag alle door J. Delacour beschreven vogels van een tekening. In 1961 richtte P. Scott (e.a.) het Wereld Natuur Fonds op (Gland, CH) en gaf het bekende logo met de Pandabeer.

In 1977 gaf Unieboek (Bussum) 'Als de natuur je lief is' uit. Daarin wordt de Hawaiiigans (*Branta Sanvicensis*) genoemd. In de natuur waren daar maar 6 koppels van over. Met succes zijn er in Wildfowl Trust vele exemplaren gefokt en op Hawaii weer uitgezet. Thans is aan 'Wildfowl' toegevoegd: 'and Wetlands Trust'.

Aan de Koppelweg, die Koppel-dijk was gaan heten, kwam in 1954 de laatste rij voliëres gereed. Deze lag halverwege langs de sloot, die de grens vormde met de

groenteman Strietman. De zijslot aan de andere kant was de andere begrenzing van het park, die sloot was veel korter. Daar woonden de drie gebroeders Van Eyk. De Zeister Griffioen liep als grens achter de 1½ ha Vogelpark. De punt achter

de Loods die in 1954 aan het uiteinde van de rij volières was gebouwd, werd 'Siberie' genoemd door de jonge familie Duijzend. Vanaf die punt keek je naar de wasserij van Calker. Langs de Grift lopend, richting het Klompje zag je de grote boerderij van Van der Horst. Lange tijd kwam deze boer met zijn melkbussen in z'n punter over de Grift, langs het terrein gevaren.

Na Nannette (1946), kwamen Robert (1949) en Mathilde (1951). Vader Duijzend maakte in de zomers van de jaren 50 en 60 afspraken met Van der Horst dat hij het weiland kwam maaien. Van der Horst nam dan het hooi mee voor zijn vee.

Pieter Duijzend bleef zijn resultaten trouw doorgeven aan de

DAT IS EEN BESTE LOKKER.

Ja, die is van Duijzend.

Kan je die ook op safe zetten,

want zoo wordt ie wel wat hinderlijk.

Wildfowl and Wetlands Trust en aan de Avicultural Society. Hij moest zich echter in 1969 uit zaken terugtrekken.

De Gemeente Zeist heeft in 1969 de villa Casarca met het bijbehorende Vogelpark en Fazanterie verworven.

Met Rieka en 2 kinderen vertrok Pieter uit Zeist. Daar ging zich de huizenbouw voor Zeist-West voltrekken. In 1993 kwamen Pieter en Rieka samen terug in Zeist om te gaan wonen in het appartementencomplex 'de Grote Koppel' (Humanistisch Wooncentrum voor Ouderen).

'The Wildfowl and Wetlands Trust' speurde de met uitsterven bedreigde vogelsoorten op en het lukte haar enkele ervan (zoals de Hawaii-gans) weer te fokken en vervolgens terug te plaatsen in het land van oorsprong. Het blad Wildfowl World, alsmede het Annual report vermelden alle an-

In 1948 vertrok een aantal transportkisten naar New York. De trotse eigenaar Duijzend maakte de kisten altijd zelf.

dere expedities , onderzoeken en congressen.

Het Vogelpark en de Fazanterie van mijn vader was in Zeist maar bij heel weinigen bekend. Maar dat Huize 'Casarca' bij vogel-liefhebbers over heel Europa en ver daarbuiten een begrip was, hoop ik u met dit verslag over het bedrijf van mijn ouders, duidelijk te hebben gemaakt.

Op de plek waar Pieter eertijds zijn levensvervulling had gevonden, doen nog enkele groot gegroeide afgetopte naaldbomen denken aan de 'Dennenvolière'.

Op 3 april 1996 overleed Pieter Cornelis Christoffel Duijzend. Nog geen veertien maanden later volgde zijn lieve vrouw Fredrika hem, op 9 juni 1997. Zij had ten volle gedeeld in zijn kennis en liefde van de vogels. In haar geboorteland Indië (Batavia, 3-2-1914) had zij de bijzondere flora en fauna lief gekregen. In 1933 was zij met haar ouders naar Ne-

Het echtpaar Duijzend in 1989.

derland gekomen en had Pieter ontmoet vanuit haar woonplaats De Bilt.

Na het overlijden van haar vader was zij samen met haar moeder, Jacoba van Baarle-Bergwerf in 1938 in die plaats komen wonen. Laatstgenoemde vrouw woonde ook op Casarca. Zij overleed 15 april 1970, in het toenmalige 'Boschlust', waar zij nog geen jaar met andere ouderen woonde, terwijl Riek en schoonzoon ruim 24 jaar in Leersum zouden wonen.

N.J. Dijkdrenth-Duijzend

LITERATUUR

- v Misset, Doetinchem, 1937. Sier- en Jacht-lazanten houden als liefhebberij. P.C.C. Duijzend
- v Avicultura 1948, Witte en grauwe kwakertjes. P.C.C. Duijzend
- v Avicultura 15 nov. 1950, Carolina- en Mandarijn-eenden, P.C.C. Duijzend
- v Revue d' Histoire naturelle appliquée, diverse jaargangen jaren twintig en dertig, Société Nationale d' Acclimatation de France J. Delacour.
- v Jaarboeken van de Wildfowl Trust, Slimbridge UK de jaargangen vanaf 1946, met name nr. 30 1979, Diseases of Shelgeese and Shelducks in captivity.
- v Van de Poll stichting voor de Zeister Geschiedenis, Bulletin sept. 1979, nr. 3.
- v Zeister Nieuwsblad 15 sept. 1994, p. 15, E.C.B.M. de Groot in de rubriek 'Zeist Oud & Nieuw'.
- v Avicultural Magazine, The Journal of the Avicultural Society, Engeland, Levensbeschrijving Pieter Duijzend 1912-1996, Vol. 103, 1, 1997.

Instituut voor Veeteeltkundig Onderzoek "Schoonoord" dertig jaar in Zeist

Van de buitenplaats Schoonoord bestaat een ingekleurde ontwerp-tekening van de hand van de bekende tuinarchitect J.D. Zocher uit het jaar 1820. Deze is in het bezit van de Van de Poll Stichting.

In die tijd na de Franse bezetting trok de economie geweldig aan waardoor de nieuwe snel rijk geworden burgerij buitenplaatsen liet bouwen op de Heuvelrug.

Na de Duitse bezetting bij de wederopbouw bleken deze buitenplaatsen voor de eigenaren moeilijk te handhaven van wege het belastingregime.

In Zeist had dat tot gevolg dat diverse buitenplaatsen verkocht werden. Het woonhuis maakte dan gewoonlijk plaats voor instellingen van verschillend karakter.

De buitenplaats Schoonoord onderging hetzelfde lot. Het woonhuis verdween.

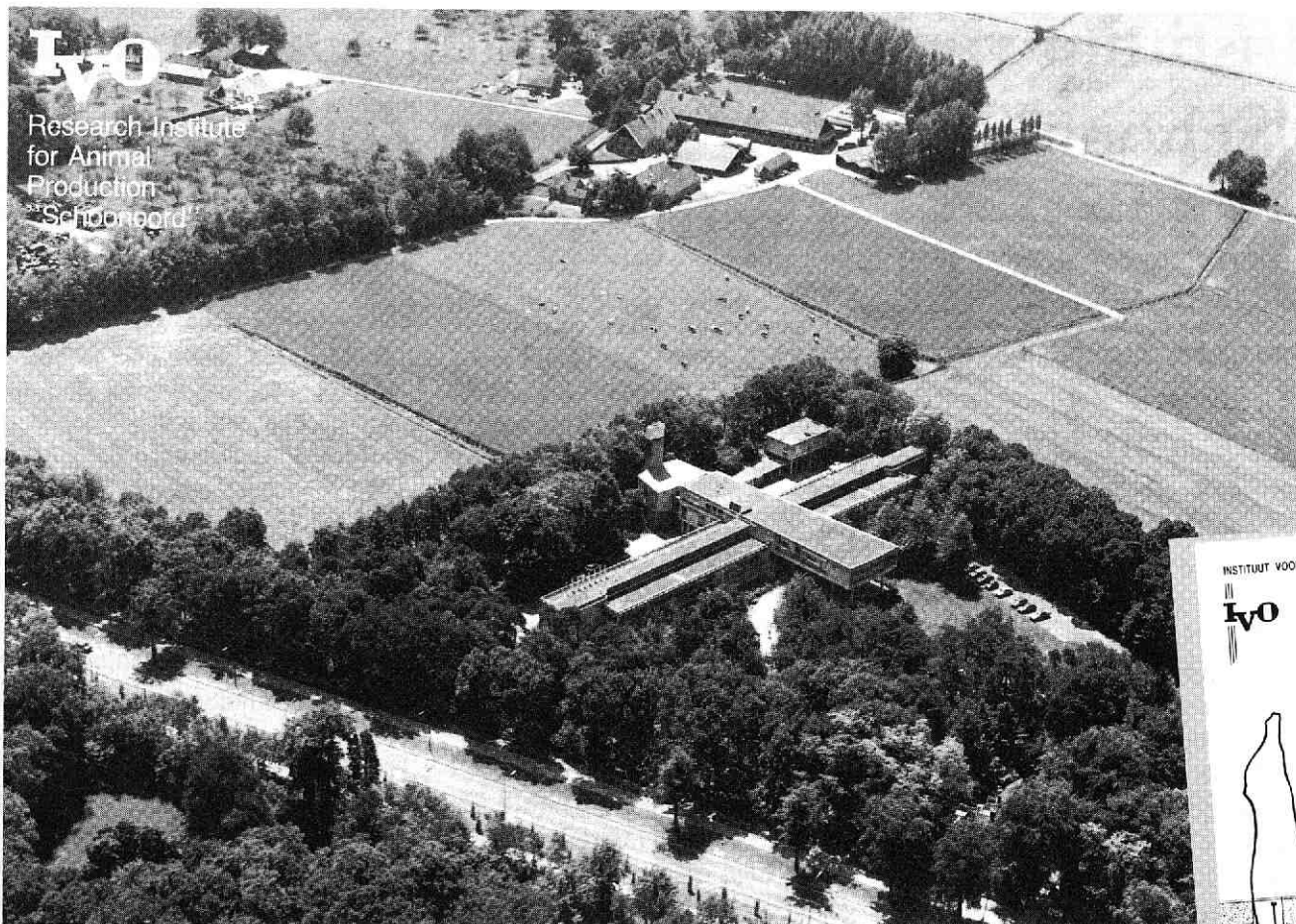
Het terrein werd in twee stukken verdeeld. Zocher zou daar allerminst gelukkig mee zijn geweest.

Op het meest westelijke deel verrees het openbare lyceum Schoonoord terwijl op het oostelijke gedeelte een wetenschappelijk instituut werd gebouwd genaamd, het *Instituut voor Veeteeltkundig Onderzoek "Schoonoord"*, afgekort als IVO "Schoonoord".

De school bestaat nog in volle glorie, terwijl het instituut is opgegaan in een groter instituut in Lelystad. Dat betekent dat deze instelling inmiddels tot de geschiedenis van Zeist is gaan behoren. Van daar dit artikel-tje.

Het IVO "Schoonoord" was een wetenschappelijk instituut dat zich bezig hield met het veeteeltkundig onderzoek in al z'n facetten uitgezonderd de veevoeding en het pluimvee. Als werkgemeenschap voor endocrinologie van de Universiteit begon het in 1948 in het Hoogt 10 in Utrecht waar nu filmhuis 't Hoogt in zit.

Via een vestiging met voornamelijk KI onderzoek op de Oostbroekselaan in Utrecht, bij de

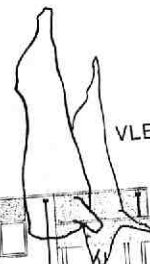

IvO
Research Institute
for Animal
Production
"Schoonoord"

INSTITUUT VOOR VEEVEELKUNDIG ONDERZOEK

IvO

ONDERZOEK, DE VRIJ
VOOR KWALITEIT

VLEESONDERZOEK

OVER DE AUTEUR

W. Sybesma werd geboren in 1929 in Nijehaske, thans een deel van Heerenveen. In '47 studeerde hij in Utrecht af als dierenarts. Als zodanig kwam hij in 1960 als onderzoeker bij het IVO "Schoonoord" terecht en woonde van 1964 tot '87 in Zeist. In 1989 verliet Sybesma, inmiddels directeur, het IVO.

Berenkuil, kwam het instituut in 1963 definitief naar Zeist. Het hoofdgebouw, een ontwerp van de architect J. Wiedijk uit Wageningen kwam op het terrein van Schoonoord te staan. Het gebouw van TNO Voeding - het vroegere CIVO - aan de Utrechtseweg, is onder dezelfde architect gebouwd.

De boerderij 'de Bunsing' er vlak achter, aan de Bunsinglaan, werd verbouwd tot proefboerderij naar het ontwerp van architect P.

Niessen uit Leeuwarden.

Met een personeelsbezetting van rond de 100 personen en een veebezetting van voornamelijk runderen, in aantal schommelend tussen de 60 en de 70, was het een fikse agrarisch gerichte activiteit in Zeist. Het runderbestand bestond in de beginperiode voor een niet onbelangrijk deel uit ééneïge tweelingen bedoeld om de invloed van uitwendige factoren op de erfelijke aanleg bijvoorbeeld op de melkgift vast te stellen.

Het instituut ressorteerde onder het Departement van Landbouw. Het was enig in zijn soort in Nederland met gevolg dat het een belangrijk aanspreekpunt was voor de praktische veehouderij in ons land maar zeker ook voor de internationale veeteeltwetenschap. Diverse buitenlandse gastmedewerkers deden er hun werk. Internationaal getinte bijeenkomsten werden er door de jaren heen gehouden. Zeist kreeg daardoor en

natuurlijk via de publicaties in buitenlandse wetenschappelijke tijdschriften internationale bekendheid.

De naam Zeist maar vooral de naam Schoonoord kwamen vaak wat eigenaardig over de buitenlandse lippen.

Naast de hoofdvestiging in Zeist waren er nog proefbedrijven in Maartensdijk, te weten 'De Bantham', voor uitsluitend varkensonderzoek, alsmede 'het Gen' in Lelystad dat voor grootschalige fokkerijproeven voor runderen en schapen was ingericht.

Onder meer begonnen met KI onderzoek voor runderen en varkens bestond het latere onderzoekprogramma tevens uit voortplantingsonderzoek in bredere zin, fokkerijonderzoek, huisvestigingsonderzoek, bedwelmingsonderzoek, stressonderzoek, onderzoek naar de kwaliteit van vlees en andere vleesproductie ei-

genschappen bij de landbouwhuisdieren en last but not least welzijnsonderzoek.

De biotechnologie deed uiteindelijk z'n intrede. Als aansprekend geval van de IVO bemoeienissen op dit terrein kan de stier Herman worden genoemd.

Deze eerste genetisch gemodificeerde stier ter wereld welke door de firma Gene Pharming was "gemaakt" stond op het proefbedrijf het Gen in Lelystad. Daar werd onderzoek gedaan naar allerlei eigenschappen o.m. het welzijn van het dier maar ook naar de gezondheid en het welzijn van zijn nakomelingen. Politiek 'lag' dat beest erg gevoelig.

Het is hier niet de plaats om uitvoerig in te gaan op wat er zich allemaal heeft afgespeeld op de oostelijke kant van de buitenplaats Schoonoord.

In 1993, dertig jaar na de opening van het hoofdgebouw in Zeist, ging het instituut organisa-

torisch over in een groter verband waarin het veevoedingsonderzoek, het pluimveeonderzoek alsmede het specifiek veterinaire onderzoek bijeengebracht werden in een nieuw instituut met als vestigingsplaats Lelystad, genaamd Instituut voor Dieronderzoek van de Dienst Landbouwkundig Onderzoek, afgekort ID-DLO. (Later is de naam in ID-Lelystad gewijzigd aangezien het samen is gegaan met de Universiteit in Wageningen).

In 1995 ging het instituut fysiek over zogezegd waarbij het markante standbeeld van man met stier meeinging. Een stukje Zeister kunst prijkt nu in Lelystad.

Voor Zeist en omgeving betekende dat een verlies van een honderdtal arbeidsplaatsen en verdween tevens de agrarische high tech activiteit uit deze plaats.

Het wetenschappelijke veeteeltkundige deel van de buitenplaats Schoonoord behoort in ieder geval definitief tot het verleden en is

daarmee ingetreden in de historie van Zeist.

Veel is er tot nog toe niet voor teruggekomen. Momenteel, na vijf jaar, staat het gebouw nog steeds leeg afgezien van de antikrakers die er huizen. Voor de Bunsing, alhoewel daar wel plannen voor klaarliggen, geldt eenzelfde leegstand.

Gezien de trend die er tegenwoordig bestaat om steeds meer groen te pousseren zou het te overwegen zijn om de bestaande al aardig verloederde bebouwing af te breken om de oude luister althans in het oostelijke deel te herstellen waardoor de Zeister bevolking extra recreatieruimte er bij krijgt.

Dr. W.Sybesma

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Zeist . Groei en Bouw. van de hand van Roland Blijdenstein.

Deel Geschiedenis, bouwstijlen en woonhuistypen. Kerckebos BV - Zeist, 1983.

Rectificatie

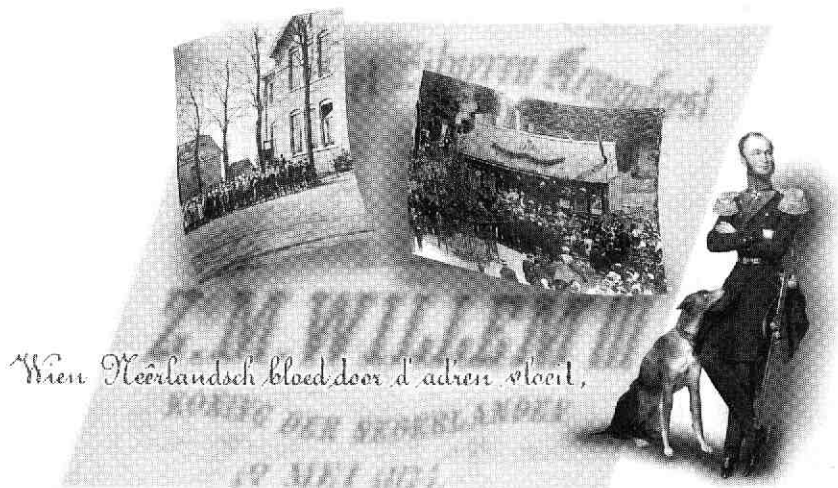
Tot onze spijt is een passage in het artikel 'Voorgeschiedenis van de Oranjevereniging in Zeist' op pagina 61 van het bulletin Seijst II-2000 weggevallen. Hiervoor onze excuses aan onze lezers en de auteurs. Hieronder volgt het volledige fragment:

Om 15.30 uur vertrokken

'Hunne Majesteiten' naar Driebergen voor een bezoek aan de Dame du Palais van H.M. koningin Emma voor Amsterdam, mev. H.A. Insinger-van Loon (1825-1902), in de "Rose Villa" (thans de Wildbaan, de overplaats van Sparrendaal) te Driebergen. In het dagboek van mev. Insinger-van Loon⁴ vindt men de aankomst van de koninginnen beschreven: 'in

een uiterst bescheiden rijtuig en de hele bedoening duurt op haar hoogst een half uur. Dat is heel kort voor de moeite die men er aan heeft gedaan en de grote, gespendeerde sommen geld, de gemaakte drukte, de ondergane nerveuze spanning.' Ook over het vervolg licht het dagboek ons in: 'Na de Wildbaan gaan de majesteiten naar Sandenburg waar zij om vijf uur moeten zijn en hoogstwaarschijnlijk de thee zullen gebruiken.'⁵

Op kasteel Sandenburg aan de Langbroekerwetering (gemeente Langbroek, thans Wijk bij Duurstede) woont "Tante Mien"⁶, mev. W.E.Ch. Gravin van Lynden van Sandenburg-Barones van Boetzelaer (1837-1905), Dame du Palais (1878) en later (1896) waarnemend grootmeesteres van koningin Emma. Ook zij wordt met een zeer bijzonder koninklijk bezoek vereerd, waarop de 'Majesteiten' naar paleis Soestdijk terugkeren.

Middagexcursie

Op donderdag 14 september naar het historische stadje IJsselstein. Zie voor nadere gegevens bijgevoegde brief.

Lezing + kleine expositie

Op maandag 16 oktober om 20.00 uur in de Thomaskerk (Or.Nassaulaan) een inleiding door de heer Peter van Dun (Rijksdienst Monumentenzorg) over de Zeister Tram (secundair railvervoer op de Utrechtse Heuvelrug).

Jubileum FIGI

Op donderdagavond 16 november een inleiding (met filmbeelden) over 100 jaar FIGI in de Marsmanzaal. Tevens komt er een kleine overzichtstentoonstelling.

Ter inzage

De volgende artikelen kunnen om verschillende redenen niet geplaatst worden in Seijst, maar geïnteresseerden kunnen de artikelen inzien in de Van de Poll-kamer.

De lustwarande virtueel, nooit uitgesproken voordracht van Catharina L. van Groningen

Een kritische noot n.a.v. het speciale nummer van Het Slot Zeist, D.R. Klootwijk

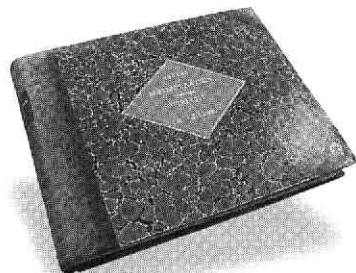
Inzenden van kopij

Nepveulaan 87 - 3705 LC ZEIST

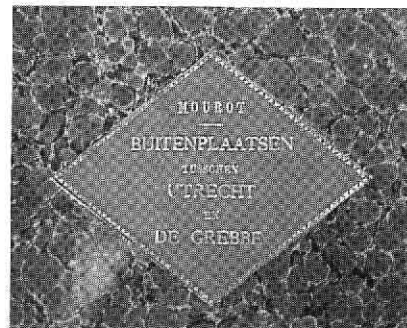
E-mail: seijst@frephtophe.com

Ledenstand

Seijst II (tot juli '00) 875
Seijst III (tot oktober '00) 877

Bijzondere gift

Onlangs gaf de heer F.A.L. Franken uit Zeist het ZHG een gebundeld cahier cadeau. In deze uitgave van M. Mourot zijn gravures uit 1829/'30 van Utrechtse buitenplaatsen opgenomen. 'Seijst' zal in de komende uitgaven een illustratie opnemen.

A. Yorkman Del.

W. Woodcut. & H. H. & C. Utter.

MA. RETRAITE.

Inleiding

In een tijdsbestek van zo'n twee jaar spelen bij Figi drie jubilea, die de historie van dit hotel-theater-bedrijf markeren:

- In maart 2000 was het 150 jaar geleden dat de koks- en banketbakkerszaak opgericht werd, waaruit uiteindelijk het huidige Figi gegroeid is.
- In april 2002 zal het 100 jaar geleden zijn dat die zaak de naam *Figi* kreeg.
- Op 12 november 2000 is het 75 jaar geleden dat de *Concertzaal Figi* geopend werd.

Door deze jubilea in de vorm van een historisch drieluik te memoreren vestigt Figi tevens de aandacht op de belangrijkste actoren in Figi's bedrijfs-geschiedenis: de uit Saksen afkomstige Herrnhutter koek- en banketbakker Ludwig Traugott Wünsche,

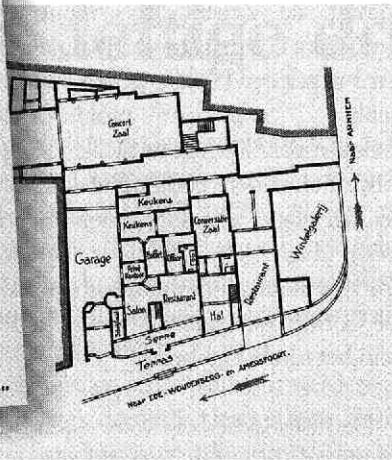

GROOT HOTEL "FIGI"

DIRECTEUR: TH. RUIJS
ZEIST
(HOLLAND)

Telegraaf-Adres: HOTEL FIGI ZEIST
TELEFOON N° 123-106

K. J. VAN DER WOUDE, PHOT. 1895

KLEEDINGMAGAZIJN
„DE DOM“
UTRECHT - ZEIST - AMERFOODAT
HOOGST BEWONEN MAGAZIJN VAN
HEERL. VERENIGING EN STADSELBO
OPTE KLEEDING IN HET J. VAN ALPHEN
KLEEDING IN HET J. VAN ALPHEN

KLEEDINGMAGAZIJN
„DE DOM“
Utrecht - ZEIST - Amersfoort
Hoogst bewoond magazijn van
Heerl. Verening en Stadselbo
Op te kleeding in het j. van Alphen
Kleeding in het j. van Alphen

die in 1850 een eigen zaak aan de Lageweg begon; de kok en banketbakker George Figi, die deze zaak in 1902 overnam en verplaatste naar het Rond en de eerste generatie van de Figi-familie Ruijs, die het bedrijf sinds 1917 leidt, in welke periode Figi zijn hotel- en theaterfunctie kreeg.

De bedrijfsgeschiedenis van Figi komt uitgebreid aan de orde in twee historische beschrijvingen die in de loop van 2001 elders verschijnen: *Figi anderhalve eeuw in beweging - de geschiedenis van een Zeister hotel-theater* en *De theatergeschiedenis van Figi*.

In het kader van het 75-jarig theaterjubileum heeft de redactiecommissie ter publicatie in dit bulletin het gedeelte uit Figi's theatergeschiedenis geselecteerd dat handelt over de professionele voorstellingen en concerten in Figi in de jaren twintig en dertig.

De verhandeling is als volgt opgebouwd. Paragraaf 1 gaat in op de stichting van de Concertzaal, gezien

vanuit de Zeister en vanuit de landelijke context. In de paragrafen 2 en 3 wordt een beeld gegeven van het scala van professionele toneelvoorstellingen, musicale uitvoeringen en andere podiumkunsten, die in Figi plaats vonden: georganiseerd door Figi zelf of door andere initiatiefnemers. In paragraaf 4 wordt de Concertzaal geplaatst in het kader van het totale Figi-bedrijf.

De historische beschouwingen zijn met name mogelijk dankzij het vanaf 1917 bewaard gebleven bedrijfsarchief van Figi, dat grotendeels in bruikleen is ondergebracht bij het Rijksarchief te Utrecht (het Utrechts Archief) en het Theater Instituut Nederland te Amsterdam.

** de Romeinse cijfers in het noten-apparaat verwijzen naar de genummerde literatuurlijst op de achterste pagina.*

1. Een concert

Toneel- en concert gebouwen in Nederland

Amsterdam en Den Haag waren de eerste Nederlandse steden die – al in de 17^e eeuw – een theater kregen.

In de 18^e eeuw volgden Leiden, Rotterdam, Haarlem, Maastricht en – in 1796 - Utrecht. Het waren niet de stadsbesturen die daarvoor het geld beschikbaar stelden, maar theatermakers die hun vermogen gebruikten om een speelplaats te bouwen en te exploiteren.

Alleen in Maastricht bekostigden aandeelhouders de schouwburg en in Utrecht lag in 1815 het initiatief voor de nieuwe schouwburg bij een gemotiveerde kastelein, die met een wel renderende aanliggende zaal voor openbare vermakelijkheden de tekorten op de schouwburgexploitatie compenseerde.¹

In de tweede helft van de 19^e eeuw

gebouw voor het deftige dorp

kregen "vele provinciesteden, zoals Zwolle (1840), Arnhem (1865), Deventer (1870) en Leeuwarden (1881) [...] voor het eerst een schouwburg. Het initiatief daartoe lag niet bij de lokale overheid; die had er geen geld voor over. Het lag evenmin bij de theatermakers, want die vestigden zich niet in de provincie. De aanzet werd gegeven door naar beschaafd toneel verlangend publiek: de welgestelde, kamstminnende burgers van een stad moesten voor hun eigen theatergebouw zorgen. Doorgaans wist men het benodigde bedrag bij elkaar te vergaren door het oprichten van een vereniging en het uitgeven van aandelen".²

Zo was de schouwburg in Leeuwarden in 1881 opgericht door de vereniging De Harmonie, een vereniging met 700 leden, van wie 596 aandeelhouders.³ De Utrechtse schouwburg werd in 1880 door de

particuliere ondernemer verkocht aan de Utrechtsche Schouwburg Vereeniging: 55 'Utrechtse Heeren en Vrouwen' hadden daarvoor het geld bijeengebracht, terwijl de gemeente de grond kosteloos in eigendom gegeven had.⁴

Sommige schouwburgen werden in een later stadium overgenomen door het stadsbestuur: de Amsterdamse Stadsschouwburg al in 1795, de Haagse Koninklijke Schouwburg in 1830 en de Utrechtse schouwburg in 1915.⁵

Het was in de 19^e eeuw en begin 20^e eeuw ook het particulier initiatief, dat in veel steden en dorpen de basis legde voor de ontwikkeling van een concertleven door het stichten van accommodaties als Musis Sacrum in Arnhem, het Gebouw van Kunsten en Wetenschappen in Utrecht, de

Buitensociëteit in Zwolle, en de Vereeniging in Nijmegen. In dergelijke accommodaties werd van alles georganiseerd, waaronder muziekkuitvoeringen door dilettanten of door professionele toonkunstenaars. Het was ook het in kunst geïnteresseerde elitepubliek dat zich in Amsterdam inzette voor de oprichting van het Concertgebouw.

Er waren stadsbesturen met wèl een traditie om initiatieven voor muziekkuitvoeringen enigszins met lokaliteiten en subsidies te ondersteunen.

In Utrecht organiseerde het Collegium Musicum Ultrajectinum – een gezelschap van actieve muzikliefhebbers – in de Mariakerk en vanaf 1847 in het Gebouw van Kunsten en Wetenschappen stadsconcerten. Deze werden gegeven

door dit stadsmuziekcollege zelf of door solisten, die sinds 1830 daartoe door de 'stadsmuziekdirecteur' geëngageerd waren⁶.

"Wie 'mooie muziek' en beroemde solisten wilde horen moest maar naar de Stadsconcerten gaan. Deze stadsconcerten werden door een muzikale coterie bezocht, waarbij het accent eigenlijk niet zozeer op de muzikale ontwikkeling en interesse lag, dan wel op het feit, dat men tot de bovenlaag van de bevolking hoorde. De adel speelde toen in de stad nog een dominerende rol [...]. Het Tivoli-orkest, zoals dat in de wandeling werd genoemd, was voor de burgerij bedoeld, zij het dan de meer gegoede burgerij, want de standsverschillen werden in Utrecht met een lineaal tje afgebakend".⁷

Het Gebouw van Kunsten en Wetenschappen werd tot 1860 door een commissie van beheer en nadien door de gemeente geëxploiteerd.⁸ Het Tivoli-orkest speelde in de

andere veelbezochte Utrechtse concertzaal, die in 1871 was gebouwd als onderdeel van het koffiehuis Tivoli, dat in 1880 eigendom werd van de Maatschappij tot Exploitatie van Tivoli, waarin een aantal Utrechtse burgers zich verenigd had.⁹

Een andere ontwikkeling deed zich voor bij enkele 'grand hotels' aan de kust, zoals het Kurhaus in Zandvoort (1881), het Kurhaus in Scheveningen (1885) en het Grand Hotel des Bains in Vlissingen (1886). Hier waren het niet de muzikliefhebbers die primair voor zich zelf en hun soortgenoten een concertzaal oprichtten, maar professionele investeerders (uit overigens hetzelfde milieu).

Zij wilden de gefortuneerde en welgestelde badgasten stijlvol, cultureel vermaak bieden. De multifunctionele grote zaal van zo'n hotelcomplex – de Kurzaal – werd ook als concertzaal gebruikt.¹⁰

Een Zeister concertgebouwmaatschappij?

"Concertgebouw! Zoo kon de titel (van dit krantenartikel uit 1921, ThR) ook luiden, maar er is reeds opgemerkt, dat de naam concertgebouw minstens éézijdig is voor een gebouw met zoo véélzijdig doel! Hoe heeten ze elders, zulke gebouwen, bijna zouden wij schrijven: zulke stichtingen! Het Casino, de Harmonie, Tivoli, Musis Sacrum, Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen, de Diergaard. [...] Het is door de Zeister pers gedurende vele jaren gezegd [...], dat onze Societeitszaal oud was [...] en onwaardig om er groote mannen en vrouwen te ontvangen. Als Röntgen-Flesch-Mossel er musiccerden en een file van dertig, veertig rijtuigen

en equipages met toen-ter-tijd nog weinig of geen auto's vóór langs de Slotlaan een beeld gaf van de upper-ten van Zeist en omstreken, die ter wille van de kunst voor een wijle hun luxueuze salons verwisseld hadden voor de ongenietbare zetels en naakte wanden der societeitszaal, dan voelden we te midden der toiletten-weelde te schreiender onze armoede".¹¹

Tussen 1900 en 1920 verdubbelde de bevolking van Zeist bijna tot zo'n 18.000 inwoners. Met de groei ontstonden er plannen om in Zeist een concertgebouw te stichten. De motieven waren niet alleen van culturele aard.

Economische belangen speelden ook een rol: in Zeist werden veel bouwlokaties ontwikkeld en een hoogwaardig voorzieningenniveau was immers een extra reden om Zeist als vestigingsplaats te kiezen.

Er kwam een concertgebouwcommissie, waarvan de Zeister burge-

meester mr. C.J. baron Van Tuyll van Serooskerken de (bijzonder actieve) erevoorzitter werd.

Vanaf de eerste gedachtenvorming over de realisatie van een Zeister toneel- en concertgebouw had de burgemeester benadrukt dat hij geen rol weggelegd zag voor de gemeente zelf. Hem stonden de vele voorbeelden voor ogen, waarbij niet de overheid, maar particulieren de middelen voor de stichting van een dergelijk gebouw bijeenbrachten.

"Een kleine kring van financieel-krachtige personen werd geraadpleegd en toen de plannen van alle zijden bekeken en niet geheel verwerpelijk waren, werden in ruimen kring Zeistenaren, wien de vooruitgang van deze gemeente ter

harte gaat, opgeroepen om nader te beraadslagen. Bij deze besprekingen bleek wel, dat de behoefte aan een eigen gebouw, groot genoeg voor pl.m. 5 à 600 bezoekers dringend gevoeld werd en zoo werd een commissie uit deze vergadering gekozen, welke de noodige stappen zou doen om tot verwezenlijking te komen".¹²

Waar in andere plaatsen wel voldoende ingezetenen bereid gevonden waren om financieel te participeren in maatschappijen of verenigingen ter oprichting van toneel- en concertzalen, moest in Zeist de commissie, die zich de stichting van een Zeister concertgebouw tot taak gesteld had, zich zonder succes opheffen.

In de raadsvergadering van 29 december 1921 was de teleurstelling van burgemeester Van Tuyll van Serooskerken te horen:

"Spr. had zich van de mentaliteit der inwoners een geheel andere voorstel-

ling gemaakt. Waar men hem bij alle gelegenheden overtuigd had van de wenschelijkheid hier een concertgebouw op te richten, had Spr. ook meer offervaardigheid daarvoor verwacht. Dat de gemeente vooreerst niet aan de stichting daarvan denken kan, zal iedereen moeten toegeven. Toch hoopt Spr. dat het doel, zij het misschien langs anderen weg, binnen niet al te langen tijd nog bereikt zal worden, want het is toch zeer betreurenswaardig, dat hier in Zeist geen enkele behoorlijke zaal is om eene uitvoering, hetzij tooneel, hetzij muziek te geven. Immers wat er op dat gebied hier bestaat is veel te klein en beant-

woordt niet meer aan de eischen die tegenwoordig gesteld worden".¹³

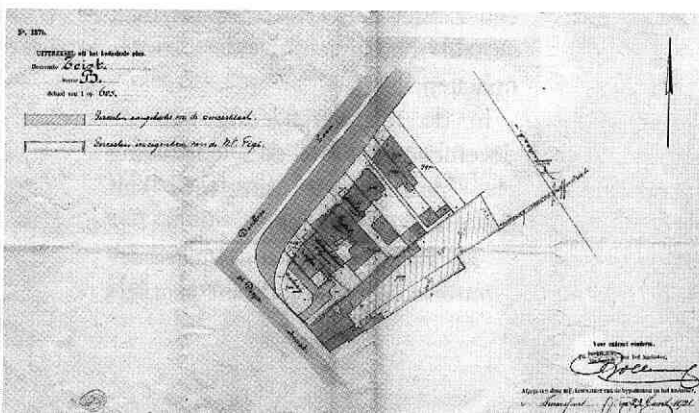
Het initiatief aan Figi

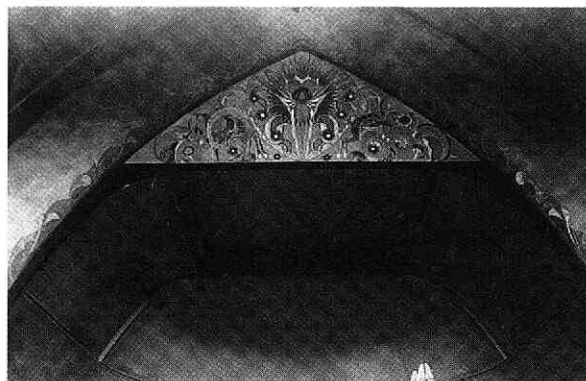
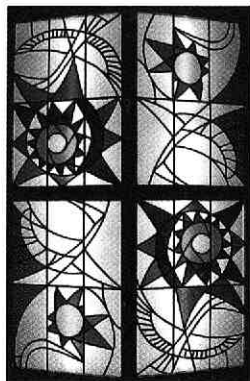
Nu noch de gemeente, noch een door welgestelde Zeistenaren gedragen vereniging of maatschappij het op zich nam een toneel- en concertzaal te stichten, besloten directie en aandeelhouders van hotel-restaurant Figi, daarin gestimuleerd en gesteund door burgemeester Van Tuyl van Serooskerken, deze vorm van culturele dienstverlening in te passen in de bedrijfsvoering van hun onderneming. Figi was aan een nieuwe uitdaging toe en de uit Utrecht afkomstige familie Ruijs was

natuurlijk bekend met de vele particuliere initiatieven rond de stichting en exploitatie van de concert- en toneelaccommodaties in die stad.

De N.V. Figi kocht daarom - toen de plannen van de concertgebouwcommissie definitief van de baan waren - de grond achter het hotel en de theetuin van Figi, waarop het concertgebouw had moeten verrijzen.

In 1925 waren de plannen zo ver gereed dat Figi de Concertzaal kon bouwen. De investering kwam uit op zo'n 140.000 gulden. Door participatie van een groot aantal buitenplaatsbewoners kon het aandelenkapitaal met 57.000 gulden worden uitge-

De Zeister Concertzaal was een ontwerp van de bekende Zeister architecten Jan en Theo Stuivinga. De Stuivinga's hebben in het vooroorlogse Zeist veel gebouwen op hun naam staan, zoals het gemeentehuis (1908), het postkantoor (1912) en diverse winkels, landhuizen en villa's. Ook Figi's theetuin (1918) en het hotel van Figi (1919, 1930) zijn door deze architecten ontworpen.

Voor de decoratie van de concertzaal was het kunstenaarschepaar Visser-Düker uit Amsterdam aange-

trokken. Dit echtpaar had al eerder de art deco-raam- en muurschilderingen in hotel Figi ontworpen en uitgevoerd. Leo Visser was een veelzijdig kunstenaar: hij schilderde, tekende en lithografeerde, maakte muurschilderingen en – voor het tijdschrift *De Groene* – cartoons. In het oude Figi waren nog geschilderde decoraties te vinden op het plafond in de theaterhal en op de ruiten in de hotelhal.¹⁴

'De Zeister Courant' gaf de volgende beschrijving van de nieuwe

Concertzaal:

"De geheele zaal is Gothisch gewelfvormig afgedekt, terwijl de prachtige getemperde verlichting geschiedt door gewelframen met gekleurd glas in lood, wat vooral een rust en kalme te voorschijn roept.

Door het spitsbogen gewelf lijkt de zaal veel hoger, dan zij in werkelijkheid is, n.l. 10 M. De vloer heeft een oppervlakte van 20 M. bij 12 M. en de geheele zaal, frontloges en loges inbegrepen, bieden plaats aan 510 bezoekers. De warme kleuren rood en groen van het schilderwerk harmoniëeren prachtig bij de zandkleurige wanden [...].

Achter in de zaal bevindt zich een cabine voor bioscoopvoorstelling.

De stoelen in de zaal zijn klapstoelen en vervaardigd door de firma Van Royen te IJsselstein.

De kleurschakeering en beschildering (decoratie) is van den heer en Mevr. Visser, [...]. De elektrische installatie is door de heeren L. Kortlandt en

PC. Diederiks keurig in orde gebracht; zoowel de zaal- als de tooneellichten kunnen door weerstanden langzaam op elke sterkte branden. De lichtbak heeft een sterkte van 9000 kaars, terwijl de voetlichten 4000 kaars sterk zijn [...] De zaalverlichting geschiedt door 4 groote en 26 kleinere lampen. De lampekappen zijn beschilderd door den heer Visser".¹⁵

Het door de Vissers ontworpen glas-in-lood is grotendeels behouden gebleven en in het nieuwe Figi op allerlei plaatsen terug te vinden. Ook het in het trappenhuis van de Haagse Bijenkorf aanwezige glas-in-lood is van hun hand, evenals de vier wandschilderingen in het Christelijk College Zeist.

De Concertzaal werd geopend op 12 november 1925 in aanwezigheid van de commissaris der Koningin en (in verband met de Concertzaal) Figi-aandeelhouder dr. H.Th. s' Jacob.

NOTEN

1. IX, p. 712; XXII, p. 17, 18

2. IX, p. 712, 713
3. IX, p. 713
4. VII, p. 106
5. XV, p. 79; XXIII, p. 20; XXII, p. 33
6. VII, p. 97-99
7. VII, p. 99; XVIII, p. 8, 9
8. VII, p. 98, 99; II, p. 86, 87
9. XXIV, p. 125-133
10. IV, p. 140, 152, 167
11. Zeister Courant, 30 april 1921
12. Zeister Courant, 13 januari 1925
13. notulen gemeenteraad, 29 december 1921
14. XXI, p. 552
15. krantenartikel uit Figi-archief (documentatieverzameling).

Theo Ruijs (1947) was van 1975 tot 1995 lid van de Raad van Beheer van de Van de Poll-stichting. Hij publiceerde onder meer *Een historische schets van katholiek Zeist* (1979) en *Lijnen uit het verleden: de ontwikkeling van Zeist tot 1500* (1993). Van 1978 tot 1998 was hij lid van de gemeenteraad van Zeist, waarvan 12 jaar als wethouder. Momenteel is hij directeur bij Arthur Andersen Business Consulting en lid van de Raad van Commissarissen van Figi B.V.

Frédérík Ruijs (1974) is plaatsvervangend chef van de studio bij het Algemeen Dagblad. Daarbij heeft hij de coördinatie over de illustratoren. Binnen de redactiecommissie van het Historisch Genootschap (de Van de Poll-stichting) is hij vormgever van het bulletin. De redactionele vormgeving van dit artikel is van zijn hand.

2. De Figi-avonden

De concertseries uit de Nieuwe Sociëteit

Met de Concertzaal had Zeist een ook voor het beroepstoneel geschikte accommodatie gekregen.

Het Schouwtooneel (directie Adriaan van der Horst en Jan Musch) was het eerste beroepsgezelschap, dat in Zeist een voorstelling gaf: op 17 november 1925 bracht het *Drie wijze gekken* van Austin Strong.

Kamermuziekavonden werden in Zeist al langer gegeven. Sterker nog, de door de heer A. Crommelin samen met jonkvrouwe J.M.E. van de Poll en de heer F.A. Brandt in de Nieuwe Sociëteit georganiseerde concertserie werd nog twee seizoenen in de Concertzaal voortgezet, waarna de organisatie door Figi zelf ter hand werd genomen. In het seizoen 1926/27 werden in de Concertzaal twee concertseries gegeven: door de heer

Crommelin c.s. en door de N.V. het Concertbureau te Amsterdam.

Het Nederlandse toneelbestel werd deze jaren grotendeels gedragen door het particulier initiatief. De overheid speelde slechts een beperkte rol, in Zeist zelfs helemaal niet (behoudens het vanaf 1934 heffen van vermakelijkheidsbelasting).

De toneelgezelschappen waren risicodragende verenigingen en vennootschappen. Toneelleiders waren èn artistiek èn financieel verantwoordelijk, hetgeen niet altijd waar te maken bleek. Voor de inwoners van minder grote gemeenten had het bestel als positief effect dat de toneelgezelschappen, om tot sluitende exploitatie te kunnen komen, ook buiten de grote steden speelden.

De ambiance van Figi en het gehalte van de Figi-bezoekers bleken

Verschillende ingevulde inschrijfformulieren voor Figi-abonnementen.

bij de toneelspelers en de toneel-directies bijzonder positief over te komen, zodat het geen moeite kostte prominente gezelschappen in Zeist geprogrammeerd te krijgen.

Dit gold evenzeer de toonkunstenaars en de gezelschappen die door bemiddeling van impresariaten geën-

gageerd werden. De impresario's konden met Figi en het Figi-publiek uitstekend voor de dag komen bij hun in de belangrijkste zalen van de wereld spelende musici. Dankzij de naam van Figi bij impresariaten als Ernst Kraus en Hugo Helm namen ook reisensembles van gereputeerde buitenlandse gezelschappen het dorp Zeist met zijn inmiddels circa 25.000 inwoners in hun tournee door Nederland op.

Piatigorsky, Casadesus en andere toonkunstenaars

De concerten bij Figi waren kwalitatief van hoog Europees niveau. In de loop der jaren traden er veel beroemde toonkunstenaars op.

De Engelse pianist Frederic Lamond (leerling van Franz Liszt en Hans von Bülow) en zijn Franse collega Robert Casadesus hadden wereldfaam. Pianovirtuozen waren ook de Rus Alexander Uninsky, de Engelsen Myra Hess en Harold Samuel, de Polen Jan Smeterlin en

Stefan Askenase, de Hongaar Andor Földes en de Nederlanders George van Renesse, Cor de Groot en Willem Andriessen.

De Franse violist Jacques Thibaud had een wereldreputatie. Andere violisten van naam, die in Figi optraden, waren bij voorbeeld de Amerikaanse Ruth Posselt, haar landgenoot Albert Spalding, de Duitser Georg Kulenkampff, de Britse Isolde Menges, de Roemeense Lola Bobesco en de Nederlanders Louis Zimmermann en Ferdinand Helmann (beiden eerste concertmeesters van het Concertgebouw Orkest).

De Rus Gregor Piatigorsky (eerste cellist van het Berliner Philharmoniker), de Hongaar Tibor de Machula en de Nederlands-Amerikaan Hans Kindler hebben in Figi cellorecitals gegeven. Tot de vocalisten, die in Figi voor een Zeister publiek gezongen hebben, behoren de Duitse Birgit Engell, de Braziliaanse

Vera Janacopulos, de Griekse Alexandra Trianti, de Hongaarse Ilona Durigo en de Nederlandse Maartje Offers en Hans Gruys.

Van de akoestische kwaliteit van de zaal doet een recensie over een concert van de Poolse pianist Stefan Askenase verslag:

“Askenase had hetzelfde programma overgebracht, dat hij een dag of tien geleden in Utrecht had gespeeld.

Wanneer wij een vergelijking mogen maken tusschen de Utrechtsche avond en het Zeister concert, valt dit uit ten gunste van Zeist - niet, omdat Askenase gisteren beter op dreef was, maar omdat zijn kunst veel meer tot haar recht komt in een kleinere, intieme zaal zoals de Concertzaal Figi er een is. Immers, bij Askenase

CONCERT
ZATERDAG 15
MY
PRO

CESAR FRANCK
1822-1890
PRELUDE, FUGUE EN
VARIATION
- MARK MARCELLO
-

F. S. BACH
1685-1750
ENGLISCHE SUITE
G-MOLL
PRELUDE
ALLEMANS
CONRANCE
BARBARISCH
SAROTTI EN MURGETT
GOUVE

J.H. BRAHMS
1833-1897
VARIATIONEN EN
FUGUE ÜBER EIN
THEMA VON HÄNDL

STEINWAY & SONS CONCERT

PIANO- ORGEL- MUZIEK- EN RADIOHOREN
W. GERBEL JR.
2e DORPSTRAAT 47-49
TELEFOON 500

SPECIALE REPARATIE-
INRICHTING VOOR ALLE INSTRUMENTEN

moet men het niet hebben van
brillante virtuositeit, van klatersche
akkoorden die majestueus door een
grote zaal rollen".¹

Op de kamermuziekavonden van Figi traden ensembles op als het Boheems Strijkkwartet, het Quintette Instrumentale de Paris, de Société des Instruments Anciennes en het Concertgebouwsextet.

De Zeistenaren hadden ook de gelegenheid Rossini's *Il barbiere di*

Siviglia te horen en zien vertolken door de 'Opera Italiana' (met als dirigent maestro cav. Mario Parenti).

Zangers en zangeressen van deze in 1897 door impresario cav. M. de Hondt in Den Haag gevestigde Italiaansche Opera hadden al eerder - in 1926 en 1927 - in Figi operaconcerten gegeven.

Andere buitenlandse gezelschappen, die in Figi optraden, waren bijvoorbeeld het Zweedsch Nationaal Koor, het Russisch Nationaal Koor Boyar, het Don Kozakkenkoor Platoff,

het Koeban Kozakkenkoor, het Wiener Operetten Gesellschaft en de Amerikaanse Revue Louisiana met jazz-orkest, jubileesingers en jazz-dance-girls.

In de Concertzaal dirigeerde de 'laatste' Johann Strauss zijn Weens orkest voor een Zeister gehoor. Voor de val van de Oostenrijks-Hongaarse monarchie was hij, evenals zijn grootvader, oom en vader, Hofbalmusikdirektor in Wenen, daarna in Berlijn.

Nederlandse toneelgezelschappen en buitenlandse reisensembles

In de vooroorlogse jaren zijn er nogal wat toneelgezelschappen in Nederland actief geweest. Toneelgroepen werden gevormd, samengevoegd en opgeheven, afhankelijk van hun economische omstandigheden en van het schouwburgbeleid van de grote steden. Alle gezelschappen van naam hebben Figi gespeeld.

CONCERTZAAL FIGI - ZEIST
OCTOBER - 8 UUR
HA HESS
GRAMMA:
R. SCHUMANN, KINDERSCENEN.
K. MEDTNER, OPUS 20, No. 1 (AUS ZWEI MARCHEN).
F. v. DOHNANYI, CONCERT ETUDE OPUS 25, No. 6.
F. ALBENIZ, EVOCATION TRIANA (UIT 'IBERIA').
LEUDEL P. KETTNER'S PIANOHADEL.
HERODELET-AUTONOME MARCEL
EEN VERZORGEDE UITVOERING EN VOLLEDIGE ZETTING EN OORSCHEMDE ERCEMDEL

Gregor Piatigorsky
18.5.30
Gregor Piatigorsky

Robert Casadesu
Paris 1933
Robert Casadesu

Johann Strauss
Johann Strauss

CONCERTZAAL FIGI
Donderdag 5 November - 8 uur
TWEDE ABONNEMENTSCONCERT
GEORG KULEN-KAMPPF
(VIOLIST)
mit den Viocel George van Renesse
Programma: A. Vivaldi - F. Kreisler - J. S. Bach - R. Strauss - C. Debussy - M. Ravel - C. Saint-Saens
Prisen en kaart plaatsen 12. - via Visschers

Tot de groten van het Nederlands toneel behoort Eduard Verkade: regisseur, toneelspeler, toneeldirecteur, theaterdirecteur. Veel acteurs zijn door hem gevormd. Verkade voelde zich in Figi goed thuis. Zijn stukken werden door het Figi-publiek duidelijk gewaardeerd, zowel het klassieke wereldrepertoire als vrij recente successen uit het buitenland (Shakespeare, Ghéon, Molnár, Schnitzler, Shaw, Wilde) en de zogenaamde *society-plays*:

“Engelse salonstukken met weinig decorwisselingen en bijna geen plot. De kracht van het genre lag in de dialoog: beschaafde dames en heren die zich in luxe wentelden en de tijd met praten doodden, daarbij niet zelden hun eigen stand bekritiserend. Het society-drama vereiste een nieuw soort acteurs; acteurs van goede komaf die het leven van de ‘upper ten’ door en door kenden, die zich met aangeboren gratie op het toneel wisten te bewegen en die in algemeen beschaafd Nederlands met

*elkaar konden converseren. Verkade verlangde van hen verstandelijk spel – geen uiterlijke realiteit, maar realiteit van binnen uit”.*²

De uitspraak van Paul Huf in 1921/22 over het Haagse Theater Verkade - “*society vóór en society achter het voetlicht*”³ – was bij die toneelstukken vergelijkbaar op Figi van toepassing.

Op 1 oktober 1927 werd in Figi door het Vereenigd Rotterdamsch Hofstad-Tooneel de première gegeven van *Het heksenproces*, een toneelspel in drie bedrijven van mr. C.P. van Rossem, gespeeld door onder anderen Louis van Gasteren en Hermann Schwab. Hunningher schrijft over deze toneelschrijver:

*“Lichter toon werd aangeslagen door de talentvolle C.P. van Rossem in zijn fantastische comédie Wedergeboorte, het geestige spel Diogenes, Phyllis; als ernstig werk schreef hij daarnaast Het Heksenproces, een verdediging van het spiritisme”.*⁴

Bij deze première bevond zich

onder het publiek de voormalig artistiek leider van de Koninklijke Vereeniging het Nederlandsch Tooneel Herman Roelvink. Uit door hem nagelaten aantekeningen blijkt hij niet erg gecharmeerd geweest te zijn van het stuk:

*“Het spiritisme heeft de schrijver, die van huis uit een materialistisch denkend mensch is, zóó te pakken dat hij er ook op het tooneel van moet getuigen. Daarom kwam ‘t probleem niet ‘uit de verf’, bleef propaganda”.*⁵

De sfeer op deze avond wordt in de krant als volgt beschreven:

*“In de pauze werden de aanwezigen op royale wijze onthaald door de directie van de Concertzaal, die in alle foyerzalen tafels met lekkernijen had laten aanrichten. Wij vernemen dat na afloop de spelers warm gehuldigd zijn evenals de auteur, die ten toonele geroepen en door den burgemeester van Zeist toegesproken [is]”.*⁶

Roelvink was als litterair secretaris

PROGRAMMA PICCOLO
VAN DE FETTERDAG OP
VRIJDAG 1 DECEMBER 8 UUR
KAMERSPEL THEATROFFICE ZEIST

VEREENIGD TOONEEL N.V.
EEN VAN ONS

SMAADSCHEFT
Een vertelling van F. Kuyper over de Eerste Wereldoorlog

**BANKZAKEN
SAFELKETTEN**
THEATROFFICE ZEIST

THEATROFFICE ZEIST
TELEF. 2641

CONCERTZAAL FIGI - ZEIST
Gastvoorstelling der leden van het
Muskauer Kamaltheater

HET HUWELIJK
3 Acten van GÖRGE

HET HUWELIJK
3 Acten van GÖRGE

THEATROFFICE ZEIST
TELEF. 2641

HOTEL „FIGI” - Zeist

ALEXANDER MOISSI

GA/TVOORSTELLINGEN
IMPRESARIO: HUGO HELM
ENSEMBLE ONDER LEIDING VAN
GENERAL-INTENDANT BERMAU
VOLKTHEATER WIEN - JAHN THEATER FORTELE

12.000 MAANDAG 12 MEI
8 UUR
Tooneelstuk van BRUNO FRANK

FIGI - ZEIST
TELEFONUM 2211 (3 lijnen), G. 010 4198

TOONEELSTELLINGEN

KLEIN ABONNEMENT

TOONEEL - 2 FILM

CONCERTZAAL FIGI ZEIST

VRIJDAG 1 APRIL 1927
des avonds 8 uur

10e Abonn. Voorstelling
VEREENIGD TOONEEL

EEN VAN ONS
EEN VEREEN

THEATROFFICE ZEIST
TELEF. 2641

Galsworthy's Eén van ons. Vereenigd Tooneel met Vera Bondam, Albert van Dalsum, Frits van Dijk, Paul Huf, Cees Laseur, Dirk Verbeek en Eduard Verkade, in Figi gespeeld op 1 april 1927

CONCERTZAAL FIGI ZEIST

ZATERDAG 1 OCTOBER 's av. 8 uur

OPENINGS-VOORSTELLING
van het nieuwe Tooneelstoec.

HET HEKSEN-PROCES

THEATROFFICE ZEIST
TELEF. 2641

van de Raad van Beheer van de Koninklijke Vereeniging 'Het Nederlandsch Tooneel' de artistiek leider van dit prominentste Nederlandse toneelgezelschap geweest. Als schrijver heeft hij 26 boeken op zijn naam staan. In Figi is Roelvink regisseur geweest bij gelegenheidsvoorstellingen met acteurs uit de Utrechtse Heuvelrug-elite. Zo was hij op 18 maart 1930 regisseur van en acteur in zijn blijspel Mrs. O.

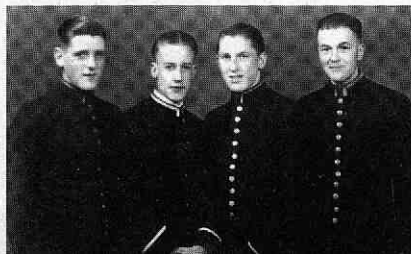
Op 5 januari 1931 bracht het Schouwtooneel met o.a. Jan Musch, Jacques Snoek en Marie Holtrop in Figi de première van een ander door hem geschreven stuk: *En toch ... of de wijsheid der dwazen*, een blijspel in drie bedrijven.

"Een enkele maal moet de Utrechtse naar tooneelstukken in eerste opvoering gaan zien te Zeist, waar het Hotel en Restaurant 'Figi' aan het Rond een tooneelzaal exploiteert, die door de beaumonts van het deftige villadorp en zijn omgeving geregeld wordt bezocht. Gister-

*avond ging daar de première van Herman Roelwinks nieuwe stuk 'En toch... of de Wijsheid der Dwazen', een blijspel in drie bedrijven, waarvoor een talrijk publiek was opgekomen".*⁷

De eigen aantekeningen van Roelvink over deze avond luiden: *"Première. Ondanks zenuwen en 't altijd extra zware tempo der Schouwtooneelers, goed afgeloopen en ontvangen. Tenminste veel 'gehaal' van volle abonnementszaal. Buitengewoon goed publiek. En dank zij de Figi-Ruys familie zag 't er uitstekend uit en was 't prettig voorbereid. Begonnen 20.10 Lange pauze. Einde 10.53".*⁸

Ook Johan de Meester was een bekend toneelspeler en regisseur. In het Figi-programma van 3 maart 1930

Figi-piccolo's

(*De groote reis* door het Vereenigd Tooneel) staat hij vermeld als Johan de Meester jr. Zijn vader, de Johan de Meester sr., naar wie de Johan de Meesterzaal van Figi vernoemd is, was de schrijver van het zich in Zeist afspelende boek *De zonde in het deftige dorp*. In 1933 regisseerde De Meester in Figi het door amateuracteurs opgevoerde herdenkingsspel *Zonsopgang*: ter herdenking van de geboorte van Willem de Zwijger werden dat jaar in Nederland vele grote manifestaties georganiseerd.

In 1927 waren de voorstellingen van Stanislavsky's 'Moskouer Künstlertheater' voor het Nederlandse publiek een sensatie (*"volmaakt ensemblespel, grote individuele acteertprestaties en een ongekende levensechtheid van de personages"*⁹). Dit gezelschap naar Praag uitgeweken Russische toneelspelers zette de tradities van Stanislavsky - een der grootste theoretici van het 20e eeuwse toneel - in het westen voort. In Figi

speelde het 'Moskouer Künstler-theater' eerst *Nachtasyl* van Gorki en later in het seizoen *Het huwelijk* van Gogol.

In 1932 kwam deze groep weer naar Zeist, nu met Dostojevsky's *Schuld en boete*. Een van de spelers in *Het huwelijk* was Peter Sjarov (Charow): in de jaren '50 een prominent regisseur in de Westeuropese toneelwereld met grote invloed op voorstellingen van het Russisch repertoire.

Het 'Wiener Burgtheater' bracht tijdens de Nederlandse tournee (van 1 tot 7 februari 1929) van een ensemble rond de eerste speler van heldenrollen, Raoul Aslan (de latere directeur van het Burgtheater), *Der Liebhaber*, een toneelstuk van Bernard Shaw.

Bijna legendarisch was in die jaren Alexander Moïssi, een toneelspeler

van Italiaanse afkomst. Hij speelde in mei 1930 met een reisgezelschap van het 'Stadttheater Münster' en het 'Volkstheater Wien' in Zeist in het stuk *12.000* van Bruno Frank. Het onverwachte overlijden van Moïssi op 22 maart 1935 doorkruiste een tweede optreden in Zeist, aangekondigd voor 6 april van dat jaar. Het gezelschap van prof. Leopold Jessner, de artistiek leider van het Berliner Staatstheater, die nazi-Duitsland had moeten verlaten, stond in december 1933 op

het programma met een ander toneelstuk van Bruno Frank, *Nina*.

Publiekstrekker in *Schneider im Schloss*, in de Concertzaal gespeeld door het 'Wiener Theater', was Hermann Thimig, de UFA-filmster en Wiener Burg-acteur.

Vanaf de opening van de Concertzaal zijn de in Figi optredende

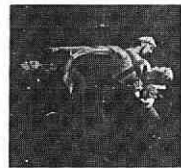

Ballet Jooss.
komt Donderdag 22 Febr. in Concertzaal Figi
Wat is de Groene Tafel?

Het onderwerp behandeld een wereld meeszen. De groene tafel is die tafel, waaraan de heeren clubmen enzen sijn die overvloedige wijnen hen brengen en sijnze over en weer belidelen. Achter hen onderbreken taannde wijnen naar de doud die voi samen in het sijnze. Het is een overvloedige wech in het groene beginnen. Het sijnze is meeszen. Het dapperen meeszen hat mit sijnze meeszen, en hat mit sijnze de doud meeszen. Sijnze meeszen meeszen.

Het onderwerp wordt in een heel eenvoudig vorm, de taal, de bewegingen.
Wat den voi sijnze de groenen sijnze de heeren meeszen. Het verand van den sijnze, de meeszen, meeszen, de sijnze meeszen. Het meeszen van den heeren meeszen.
Het doud, de sijnze meeszen, is overal meeszen. Sijnze meeszen het sijnze in verpelling meeszen.
De meeszen is meeszen, de sijnze meeszen en meeszen en meeszen.
Wat meeszen sijnze meeszen de heeren meeszen. meeszen meeszen het meeszen sijnze en meeszen... meeszen... meeszen.

Het onderwerp wordt in een heel eenvoudig vorm, de taal, de bewegingen.
Wat den voi sijnze de groenen sijnze de heeren meeszen. Het verand van den sijnze, de meeszen, meeszen, de sijnze meeszen. Het meeszen van den heeren meeszen.
Het doud, de sijnze meeszen, is overal meeszen. Sijnze meeszen het sijnze in verpelling meeszen.
De meeszen is meeszen, de sijnze meeszen en meeszen en meeszen.
Wat meeszen sijnze meeszen de heeren meeszen. meeszen meeszen het meeszen sijnze en meeszen... meeszen... meeszen.

gekregen had, toen hij er in 1932 in Parijs het choreografisch concours van de 'Archives Nationales de la Danse' mee won. Jooss' vaste componist Fritz A. Cohen, was ook aanwezig.

Hetzelfde jaar en in 1935 gaf het Zwitserse Trudi Schoop-ballet in Figi uitvoeringen van zijn cabareteske balletten. Trudi Schoop had in het Parijse choreografen-concours in 1932 de tweede prijs gewonnen met *Fridolin en route*: een dans die ook in Figi op het programma stond.

In deze jaren kwamen uit Brits Indië de Hindoestaanse dansers van Menaka, uit Nederlands Indië Devi Dja's Javaans en Balinees Dans-

theater en uit Palestina Rina Nikova's Yemeniten Ballet in Zeist optreden.

Het Nederlandse ballet werd vertegenwoordigd door het Ballet Igor Schwezoff, het Nederlandsch Ballet van Lili Green en de Nederlandse danseres van Duits-Poolse afkomst, Gertrud Leistikow.

De danseres Netty van der Valk had de leiding van het ballet bij de opvoering van *Der Freischütz* door het Nederlandsch Opera Ensemble. Ook bij de Kunstkring Zeist stonden Nederlandse danseressen op het programma (Darja Collin, Chaja Goldstein).

Cabaret en operette: uit Berlijn, Wenen en Scheveningen

Het Berlijnse cabaret stond in deze vooroorlogse jaren op hoog niveau.

Twee maal - in 1927 en in 1934 - kwam de Duits-Russische cabarettroep 'Der blauer Vogel' naar Zeist. De sketches van dit cabaret uit Berlijn met zijn kleurrijke decors en kostuums

hadden internationale faam. Het cabaret stond onder leiding van de confrencier Joris Jushny ("Londen is groot, maar Zeist is 'fabelhaft'"¹⁰).

Het Duitse anti-fascistische Literarisches Cabaret 'Die Pfeffermühle' van Erika Mann - dochter van de schrijver Thomas Mann - werd in 1935 en 1936 door de Kunstkring naar Figi gehaald.

De Nederlandse kleinkunst werd bijvoorbeeld gebracht door het gezelschap Pisuisse, de Bouwmeester Revue, het toneel- en cabaretgezelschap Max van Gelder, het Kurhaus-cabaret van Louis Davids, de Meyers Hamel Revue en het gezelschap van de cabaretière Fientje de la Mar.

Populaire liederenavonden werden verzorgd door de Veluwse zanger Jan van Riemsdijk en de strijdbare Vlaamse volkszanger Emiel Hullebroeck.

Op 23 januari 1937 presenteerde het A.B.C.-cabaret in Figi de cabaret-revue *Klankenparade* met

Fritz Hirsch-operette.

onder anderen Wim Kan. Deze had al vaak op de Figi-planken gestaan: de voorafgaande jaren was hij acteur bij Het Nederlandsch-Indisch Tooneel, het gezelschap van Cor Ruys.

Ook Wim Sonneveld is zijn carrière als toneelspeler begonnen: hij speelde

in 1939 bij de toneelgroep Het Masker en was dat jaar in Figi te zien in het stuk *Jeugd*.

Vele malen heeft in Figi de Fritz Hirsch Operette gespeeld. Dit gezelschap werd in het begin ook aangeduid als het operettegezelschap van het Berliner Staatstheater: Fritz Hirsch was eerder aan dit theater verbonden geweest. In de zomer van 1925 bespeelde Hirsch het Seinpost-theater in Scheveningen, in het seizoen 1926 de Princesseschouwburg te 's-Gravenhage. Buiten het zomerseizoen ging de Fritz Hirsch Operette op tournee door Nederland.

De Fritz Hirsch Operette gaf ieder seizoen meerdere uitvoeringen in Figi. Het gezelschap - met onder de spelers Fritz Hirsch zelf, Paul Harden en Friedel Dotza - had veel succes met schlagers als *Gräfin Maritza*, *Im weissen Rössl*, *Die Csardasfürstin*, *Prinzenhochzeit* en *Viktoria und ihr Husar*. De Zeister Courant beschreef het "Fritz Hirsch-recept" eens als "pakkende muziek, bekoorlijke

costumeering, fraaie decors, goede vocale prestaties, grappige situaties, geestigheid, excentrieke dans en de knappe regie van Fritz Hirsch".¹¹

In een krantenartikel uit 1927 wordt een beeld gegeven van de sfeer in Figi op de avond van de opvoering van de operette *Der Vetter aus Batavia*:

"Ononderbroken rijden auto's af en aan, de glijdende paleizen der grootgrondbezitters. Om mij heen [...] een wedijver in wederzijds buigen en glimlachend begroeten, een charmante, hoofsche causerie. Hier geeft men elkaar klaarblijkelijk rencontre, hier heerscht de vlotte society-toon, dien men in 't stijve Nederland kent noch waardeert. De gothiek van den ingerichten kunsttempel bevordert 't gevoel van intimiteit.

't Gezoem houdt op, zoodra de gong het begin van de voorstelling aankondigt. Een jonge dirigent maakt zijn référence en de ouverture

Familie Ruijs en de raad van commissarissen. Voor: Trees, Kees en Anna Ruijs. Midden: Theo Ruijs, George Figi, Corrie Ruijs, H.L. van der Veen en Jan Ruijs. Achter: Piet Ruijs, W.H.J. Blanckenhagen, Agnes, Gerrit en Jo Ruijs, J.H. de Crane, H.F. Klaassen, Th.R. Valck Lucassen en accountant Bals

van Eduard Künneke's 'der Vetter aus Batavia' wordt elastisch ingezet. [...]

Geruischloos glijden de donkerpaars fluweelen gordijnen van een en op 't met zorg en smaak gedecoreerde toneel speelt zich een landelijke idylle voor onze oogen af. [...] Julia, de rijke erfgename, wordt door Fridel Dotza voortreffelijk weerge-

geven. Hännchen, haar vriendin, vindt in Margot de Vantiere een al even uitmuntende vertolkster. Paul Harden en Eugen Koltai geven aan den voorgewenden en den werkelijken neef uit Batavia levendige gestalte. [...] Tijdens de groote pauze na 't tweede verblijf worden loges, zaal en balkon verlaten. Knapen in smoking omsingelen 't welvoorzien buffet. De dames zijn nonchalant in de gereedstaande fauteuils gezonken, al babbelend met haar escorte.

Kellners loopen af en aan, om de gasten van thee, koffie en cocktails te voorzien.

[...]

Ik kijk om mij heen en ontdek onder de ongeveer 500 aanwezigen menig bekend gezicht. Daarginds staat graaf van Aldenburg Bentinck, de

voormalige gastheer en beste vriend van den keizer. Ginds gaat diens schoonzoon, kapitein von Ilsemann, 's keizers trouwe adjudant, wiens zoontje des keizers naam draagt. Ook von Ilsemanns vrouw, graaf Bentinck's eenige dochter, is aanwezig. De gast van dezen luisterrijken avond, naar wien de algemeene belangstelling 't meest uitgaat, is prins Georg von Schönauich-Carolath, de oudste zoon van 's keizers tweede gemalin. Deze

twintigjarige jongeling bevindt zich in gezelschap van de beide secretarissen van 't keizerlijk echtpaar en brengt een deel van zijn vakantie op Huis Doorn door".¹²

Soirée na sloop der voorstelling

Besochters van dit soeven worden beleefd verzocht met het oog op het vervoeren der auto's, eenige oogenblikken te verblijven in de zaal van het restaurant (onder gestelde).
Bekaine het warme sooper zullen ook overrijkeling zijn konde genieten. De kaarten heraan zijn ter inzage bij de kassiers.
Gehoornde dit soeven worden uitdrukkelijk wijzen gesternd.

Toneelmeester en gastheer

Met een toneel- of concertavond gingen nogal wat werkzaamheden gepaard: vooraf de correspondentie

en contacten met de toneeldirecties en impresario's en de voorbereiding van de uitgave van *Kunst en Amusement*, het wekelijks nieuwsblad van de Concertzaal.

Voor de aankondiging van de voorstellingen en concerten maakte Figi gebruik van eigen affiches of van affiches van de gezelschappen of impresariaten. Een groot deel van deze Figi-affiches is bewaard gebleven en in bruikleen ondergebracht bij het Theater Instituut Nederland.

In de regionale kranten werden de toneelvoorstellingen en concerten met advertenties aangekondigd. Ook de redactie gaf er - vooraf en achteraf - veel aandacht aan.

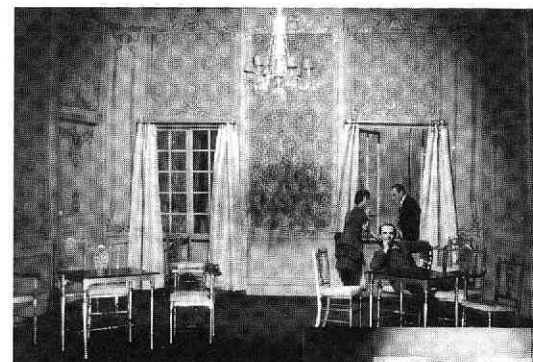
Op de dag zelf stond natuurlijk het opbouwen van het toneel centraal en een brigade toneelknechten, piccollo's, garderobejuffrouwen, kelners etc. was zo'n dag in de weer. 's Winters moest ruim tevoren de grote kolenkachel voor de centrale verwarming in de Concertzaal opgestookt

worden. De toneelmeester van Figi was jarenlang Toon de Kruyf; De Kruyf was tevens behanger-stoffeerder bij Ruys' Meubileerinrichting. De decors kwamen meestal met de gezelschappen mee.

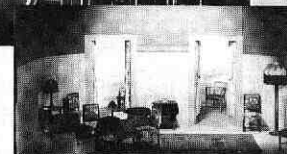
Het werk begon veelal al de nacht voor de voorstelling: de coulissen van het stuk werden met de trein vervoerd en in de nacht bij het station Driebergen-Zeist uitgeladen, waarna ze met een platte wagen van stalhouderij Van Arkel naar de Concertzaal gebracht werden.

Daar werden overdag de decors opgebouwd. Om de changementen te vergemakkelijken werd eerst het decor opgezet van het laatste bedrijf, vervolgens werd dit weer gedeeltelijk ontmanteld en in de hoeken van het toneelhuis klaargezet. Als laatste werd het decor voor het eerste bedrijf geplaatst.

Voor de decors van Figi zelf was achter het toneelhuis een hoge, houten coulissenloods opgetrokken.

Figi-decors (op het toneel v.l.n.r.: Agnes, Piet en Gerrit Ruijs).

De Figi-programma's vermeldten soms de naam van de decorontwerper: zo waren de decors en rekwisieten in *Madame sans-gêne*, *Juffrouw Kerkmuis* en *Zooeven verschenen* van Eduard Verman. Een enkele keer werd gebruik gemaakt van Figi decors, bij voorbeeld bij Galsworthy's *Eén van ons*. Het oudste Figi-decor was ontworpen door Paul Bisse, de decorateur van de Utrechtse Stadsschouwburg. Het was

een uit uitwisselbare elementen bestaand kamerdecor, met aan de ene zijde een salon en aan de andere zijde een burgerkamer.

Voor een der eerste in Figi gespeelde stukken - *Als ik wilde*, 8 december 1925 door het Vereenigd Tooneel met Vera Bondam, Cees Laseur en Dirk Verbeek - werd door het kunstenaarsechtpaar Visser-Düker voor Figi een apart decor gemaakt.

Omdat de familie toen nog geen ervaring had met de schouwburg-exploitatie waren twee broers Ruijs zich eerst gaan oriënteren in de Utrechtse Stadsschouwburg, waar het stuk eerder gebracht werd. Het bleek dat het gebruikte decor (twee verdiepingen met een trap) niet op Figi's toneel te plaatsen was in verband met de in het toneelhuis ingebouwde stucwerk concertkoepel. Er werd toen snel zelf een decor gebouwd, ontworpen door Stuivinga en geschilderd door het kunstenaarschtpaar Visser (van wie ook de

decoratieve wand- en plafondschilderingen in het hotel en de Concertzaal waren).

Door deze ervaring wijs geworden is nadien de stucwerk concertkoepel vervangen door een houten, demontabele concertnis, die groot en klein op te zetten was, waardoor het toneel volledig bespeelbaar kon zijn. Dit betekende overigens weer wel extra werk bij de voorbereiding van een kamermuziekavond.

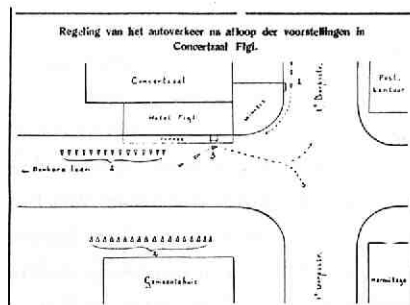
De schouwburgbezoekers, die door hun chauffeur bij de entree van het

hotel werden voorbereiden, kregen bij aankomst - evenals als hun chauffeurs - een nummer uitgereikt. Op het eind van de avond diende de chauffeur dan voor te rijden op het moment, dat dat nummer op een verlicht bord getoond werd.

Enkele particuliere chauffeurs waren op 30 december 1926 onbedoeld co-acteur van Albert van Dalsum. Het Vereenigd Tooneel speelde die dag - met verder o.a. Magda Janssens, Eduard Verkade en Paul Huf - *Genesis* van Henri Ghéon:

In een bepaalde scène keert Albert van Dalsum (in zijn rol als de Romeinse toneelspeler *Genesis*) zich naar een volgens de regie niet-bezette bank, die op dat moment voor het publiek zichtbaar wordt. Deze keer bleek de bank wél bezet te zijn: Van Dalsum stond namelijk oog in oog met chauffeurs, die achter het toneel een kijkje waren komen nemen en 'ergens' waren gaan zitten.

De bezoekers van de Figi-avonden werden door de familie Ruijs als hun

Illustratie boven: verkeersregulering Concertzaal Figi.

(ZEISTER COURANT 18 JANUARI 1930)

gasten ontvangen.

Edinga beschrijft dit in zijn boek *De Lustwarande*:

“Voor de aanvang, tijdens de pauze en na afloop van de toneelvoorstellingen en concerten bewogen de dames Ruys zich in deftige gewaden door de foyers: exotisch aandoende japonnen, waar-

*van de kleur en de motieven harmonieerden met de geschilderde motieven op wanden en glas. Met hun strak weggekamde haren in een Pavlovawrong en hun zeer lange oorbellen maakten zij een indruk van wit-Russische chic”.*¹³

Op de abonnementsavonden was vestiaire verplicht. Dit had tot - beoogd - gevolg dat de schouwburchbezoekers over het algemeen in avondkleding kwamen. De bewoners van de buitenplaatsen

lieten zich naar de Concertzaal rijden, met de auto, want de tijd van de rytuigen was al voorbij. Alleen de heer Van Dorsser van Nieuw Beerschoten kwam nog voorgereden met een equipage. Agnies Pauw van Wioldrecht schetst in *Vin-je dat we een hoed op moeten?* een beeld van een verdwijnende wereld:

*“De smoking werd toen gedragen bij openbare voorstellingen in schouwburch en concertzaal of bij een familiediner thuis. Bij bijvoorbeeld in Figi in Zeist werd men in de jaren dertig zonder smoking niet toegelaten”.*¹⁴

De vader van de schrijver Hans Edinga, Tj. Heidstra, was onderwijzer. Heidstra jr. bezocht in zijn jongensjaren met zijn ouders wel eens een voorstelling: *“Mijn ouders, die (het was hun enige luxe) een abonnement hadden genomen op de toneelvoorstellingen en concerten, gingen erheen in verplicht*

Lantaarn met door het kunstenaarsechtbaar Visser-Düker beschilderd glas.

*avondtoilet. Mijn moeder droeg beurtelings een zwartzijden en een roodzijden gewaad. Door middel van drukknoopjes sjoerde zij de dienstdoende jurk tot normale hoogte op, zodat zij er haar Gazelle mee kon berijden. Bij de fietsenstalling van Figi, die bereikbaar was via de Jufferstraat, volgde dan weer de ‘ontknoping’: in het lang ruiste zij daarna de hoek om, bij de Nationale Bankvereniging, voorheen ‘Labouchère-Ooyens & Co’ [...]”.*¹⁵

Soms werden ook hand- en spandiensten verleend bij de voorstellingen zelf, bijvoorbeeld bij het stuk *De spooktrein*, “een Engelsch sensatiespel in 3 bedrijven” van Arnold Ridley.

Het verhaal speelt zich af in een wachtkamer van een station. Ter versterking van het realiteitsgehalte werd gebruik gemaakt van ‘audiovisuele’ hulpmiddelen. Het Figi-programma van de voorstelling op 5 januari 1927 vermeldt:

en de sfeer, welke bij deze opvoeringen aan beide zijden des voetlichts pleegt rond te waren, is er eene van wederzijdsche waardeering. Trouwens! het bestuur der Figi-zalen zit er niet bij stil, doch zorgt er voor steeds de nieuwste toneelstukken in hun opvoeringen naar Zeist te brengen... De decors van Concertzaal Figi waren voortreffelijk; zelfs de Zeister 'bison' ontbrak niet bij de aankleding, welke op smaakvolle wijze door Ruys' Meubelinrichting was verzorgd".¹⁸

Omdat Figi ook hotel was, bleven kunstenaars er vaak na de voorstelling logeren. In de bewaard gebleven nachtregisters van het hotel hebben zich bijvoorbeeld ingeschreven Erika Mann, Johan Strauss, Henri en Marius

Casadesus, het operettegezelschap van Fritz Hirsch, de cabaretiërs van 'Der blauer Vogel', de toneelspelers van het 'Moskouer Künstler Theater' en het 'Théâtre du Journal Paris' en de dansers van Menaka's Hindoestaans Ballet.

Uit de in deze nachtregisters aangegeven woonplaatsen blijkt de emigratie van kunstenaars na de Russische revolutie van 1918 en bij de opkomst van het nationaal-socialisme in de jaren '30 in Duitsland: zo kwamen de zangers van het 'Kuban Kozakkenkoor' daadwerkelijk uit Rusland, terwijl andere Russen als hun woonplaats hadden ingeschreven Berlijn (Joris Jusny's 'Der blauer Vogel'), Parijs ('Les Ballets Russes de Monte Carlo') en Belgrado en Zagreb (het 'Moskouer Ballet'). De voor het nationaal-socialisme gevluchte

cabaretiëre Erika Mann had zich in het nachtregister ingeschreven met als woonplaats Zürich.

Een ander politiek issue uit die jaren is te lezen bij de nationaliteit van de dansers van het 'Yeminiten Ballet' uit Parijs: door het woord "Palestine" heeft iemand "British" geschreven.

NOTEN

1. krantenartikel uit Figi-archief (documentatieverzameling).
2. IX, p. 562.
3. IX, p. 563.
4. XII, p. 170.
5. collectie Herman Roelvink: Tooneel-varia.
6. Utrechtsch Dagblad, zonder datum (oktober 1927).
7. krantenartikel uit Figi-archief (documentatieverzameling).
8. collectie Herman Roelvink: Tooneel-varia.
9. IX, p. 656.
10. krantenartikel uit Figi-archief (documentatieverzameling).
11. krantenartikel uit Figi-archief (documentatieverzameling).
12. krantenartikel uit Figi-archief (documentatieverzameling).
13. VIII, p. 134.
14. XIX.
15. VIII, p. 133.
16. Figi-programma 5 januari 1927.
17. krantenartikel uit Figi-archief (documentatieverzameling).
18. krantenartikel uit Figi-archief (documentatieverzameling).

3. Andere initiatieven

Het Comité van Actie

De Zeister sociaal-democratische voormannen hadden een Comité van Actie gevormd uit de Zeister Besturenbond, de afdeling Zeist van de S.D.A.P. en de coöperatie Voorwaarts, dat zich richtte op een "winter-programma voor geestelijke arbeidersonwikkeling".¹ In november 1927 bracht het Comité het winter-programma 1927/28 uit, met als bijzondere toevoeging:

"Tenslotte zijn met de directie van de Concertzaal Figi besprekingen gaande, betreffende het organiseren van goedkoopse schouwburgavonden".²

Het overleg tussen het Comité van Actie en de Figi-directie leidde tot de eerste populaire toneelvoorstellingen. Deze werden georganiseerd voor rekening en risico van Figi, waarbij Figi de entreprijzen zou verlagen en

het Comité van Actie zijn achterban zou enthousiasmeren. De Zeister Courant van 19 november 1927 berichtte over deze samenwerking als volgt:

"A.s. Woensdag wordt in Concertzaal Figi een tooneelvoorstelling tegen verminderde prijzen gegeven. Deze voorstelling wordt als proef gegeven om te voldoen aan de verlangens van velen, voor wie de andere voorstellingen te kostbaar worde. Slaagt de proef, dan zullen meerdere voorstellingen tegen populaire prijzen gegeven worden".³

Op het programma stond *Voerman Henschel* van Gerhart Hauptmann, te spelen door het Amsterdamsch Tooneel. De toegangsprijzen varieerden tussen de 75 cent en f1,25.

De samenwerking werkte: *"De eerste tooneeluitvoering, bij te wonen tegen wat men noemt*

'populaire prijzen', is Woensdagavond een succes gebleken. De zaal was uitstekend bezet en wat de lagere rangen betreft zelfs zoo goed als uitverkocht [...]. De directie merkte ons op dat slechts bij volle zalen met dergelijke populaire tooneelvoorstellingen kan worden voortgegaan".⁴

Op 26 maart 1928 werd weer een populaire voorstelling georganiseerd, ook - in de traditie van 'volkshuisvesting' en 'volksgezondheid' - 'volksvoorstelling' genoemd. Het Vereenigd Tooneel met o.a. Eduard Verkade, Albert van Dalsum en Sara Heyblom speelde *De dienstknecht in huis* van Ch. Kennedy.

"Het Comité van Actie

CONCERTZAAL

FIGI

DE ZEIST

Telefoon 123

Woensdag

23 Nov. a.s. 8 uur

Eerste populaire

Tooneel-

voorstelling

tegen verminderde
prijzen

Gegeven zal worden:

**VOERMAN
HENSCHEL**

Tooneelspel in 5

bedrijven van

GERHART

HAUPTMANN

Door het

Amsterdamsche

Tooneel

Directie: Louis de Vries

en W. van Korlaar Jr.

20 medewerkeren, o.a.:

Louis de Vries, Ida Wa-

erman, Caroline van

Dommelen, Louis Chrie-

pijn Jr., Folkert Kramer,

Annie Follendor enz. enz.

Prijzen der plaatsen:

Eerste rijen Balcon f1.75

Stalles en overige rijen

balcon f1.35, Parket f1.00

Amphitheater f0.75.

Alle rechten inbegrepen

(ook verplichte vestiaire

en bespreekgeld)

Plaatsbespreking dage-

lijks vanaf 'smorg. 10 uur

3. ANDERE INITIATIEVEN

in Utrecht afgehaald. De stoet werd begeleid door de Arbeiders Muziekvereniging Voorwaarts:

“Onderweg door velen toegejuicht vond de jubilaresse bij het entree van hotel Figi wederom een dichte haag van belangstellenden, die na hartelijke begroeting instemden met het ‘Lang zal zij leven!’, dat het voor ‘t gemeentehuis opgestelde corps telkenmale in opgewekte marsmuziek deed opklinken”.⁷

Het Genootschap Nederland-Frankrijk

De afdeling Utrecht van het Genootschap Nederland-Frankrijk haalde in de jaren twintig de Franse schrijver-acteur Jean Sarment naar Zeist, die met het Parijse ‘Théâtre du Journal’ speelde in zijn stuk *Les plus beaux yeux du monde*.

De ‘Compagnie Gaston Baty’ (van het Parijse ‘Théâtre de l’Avenue’) bracht voor de Alliance Française Molière’s *Le malade imaginaire* (“*Le spectacle sera précédé d’une causerie de*

CONCERTZAAL FIGI - ZEIST

**Genootschap
Nederland-Frankrijk**

AFDELING UTRECHT.

DINSDAG 16 FEBRUARI, 's avonds 8 uur

Voorstelling te geven door Le Theatre du Journal uit Parijs

**LES PLUS BEAUX
YEUX DU MONDE**

Toneelstuk in drie bedrijven door JEAN SARMENT.

	1 ^{ste} Rang	2 ^{de} Rang	3 ^{de} Rang
Prijzen der plaatsen:	2,50	1,50	1,00
	1,50	1,00	0,75

De prijs van 1,00 is inclusief de portie van de avondmaaltijd.

Maakt u uw kaartje nu op, want de voorstelling wordt gegeven op 16 februari, op 17 februari en op 18 februari, de laatste drie avonden.

Maakt u uw kaartje nu op, want de voorstelling wordt gegeven op 16 februari, op 17 februari en op 18 februari, de laatste drie avonden.

Maakt u uw kaartje nu op, want de voorstelling wordt gegeven op 16 februari, op 17 februari en op 18 februari, de laatste drie avonden.

Maakt u uw kaartje nu op, want de voorstelling wordt gegeven op 16 februari, op 17 februari en op 18 februari, de laatste drie avonden.

GASTON BATY *sur la mort de MOLIERE et la présentation du ‘MALADE IMAGINAIRE’*¹⁹⁸). De Franse toneelhervormer Baty was eerder directeur van de ‘Compagnie du Studio des Champs Elysées’: dat gezelschap was al voor de Alliance in Figi geweest met *Le barbier de Séville* van Beaumarchais.

THEATERGESCHIEDENIS VAN FIGI

De Kunstkring Zeist

Op 1 oktober 1931 werd in Figi de Kunstkring Zeist opgericht, “om naast de vele toneelvoorstellingen en uitvoeringen op muzikaal gebied, die hier telken jaren gegeven worden, de gelegenheid te scheppen ook kennis te nemen van kunstuitingen op het gebied van de beeldende kunst, de architectuur, de letterkunde en de kunstfilm [...]”.

Voor de Kunstkringavonden werden bij voorbeeld uitgenodigd de architect P.J.J. Oud, de schrijver Jan Engelman, de zangeres Hans Gruys, de pianist Willem Andriessen en de

Koningin Emma in Figi voor een concert van de Maatschappij tot bevordering der Toonkunst.

**MAATSCHAPPIJ TOT
TOONKUNST - AFD. ZEIST**

**UITVOER-
ING VAN
DAS PARADIES**

VAN ROOIJ
EEN
ZANGVERENIGING
MET ORKEST

ONDER DIRECTIE
JOH. KOP-
PEL
OP VERDRAG
DES AVONDS
IN DE CONCERT-
ZAAL

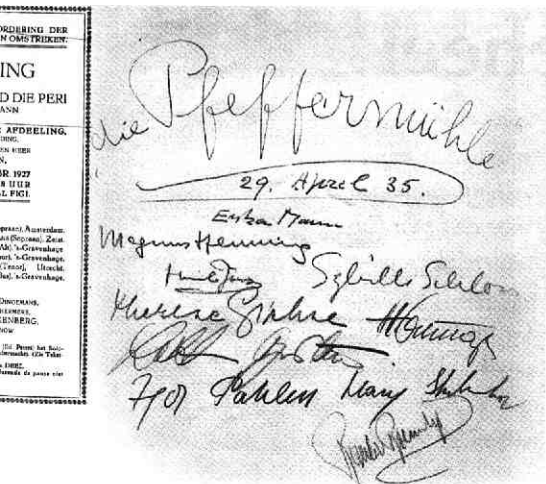
SOLISTEN

Mevr. R. VAN VOSSEN
Mevr. L. H. DE MEIJER
M. THIBODORA VERHEIJ
De Heer EVIDT MIEBING
De Heer NIJK VAN WOLFF
De Heer JAN VAN RIJSELLE

DE 4de P^{RO}

Mevr. L. H. M. MEIJER
Mevr. G. VERBEEK
Mevr. J. C. W. VAN
Mevr. R. KUIJER

N.B. In 't deel over de
Concertzaal in de Figi
zie de afz. 1931-32, pag. 10.
Met meer belang van
de concertzaal in de
maatschappij tot bevordering der
toonkunst.

Pagina uit Figi's handtekeningenboek:
Erika Mann's 'Die Pfeffermühle'.

voordrachtkunstenares Charlotte Köhler. Darja Collin en Chaja Goldstein toonden hun danskunst, terwijl de kring ook Goethe- en Vondelherdenkingen organiseerde.

In 1935 en in 1936 trad voor de kring 'Die Pfeffermühle' op, het al eerdergenoemde Duitse antifascistische Literarisches Cabaret van Erika Mann.

De Maatschappij tot bevordering der Toonkunst

De afdeling Zeist en Omstreken van de Maatschappij tot bevordering der Toonkunst was in staat Nederlands grootste vocalisten voor haar concerten te engageren, onder wie mevrouw A. Noordewier-Reddingius, Theodora Versteegh, Jo Vincent, Max Kloos en Willem Ravelli. Toen in 1934 Toonkunst het 100ste concert gaf, waren er hiervan 15 uitgevoerd in het Weeshuis aan de Slotlaan, 47 in de Nieuwe Sociëteit, 16 in de kerkzaal van de Broedergemeente en de laatste 22 in de Concertzaal van Figi.

Andere zang- en muziekverenigingen haalden eveneens grote solisten naar Zeist. De harpiste Rosa Spier speelde bij voorbeeld op het 40-jarig jubileumconcert van het Zeister Mannenkoor.

In de jaren '30 organiseerden de radio-omroepverenigingen propagandatournee's door het land, waarbij

ook musici en acteurs werden ingezet, die aan hun omroep verbonden waren. Zo bood het AVRO-comité in Figi een AVRO-concert aan onder leiding van Nico Treep, haalde de plaatselijke KRO-propagandacommissie het KRO-sextet en de KRO-boys naar Zeist en organiseerde de VARA-afdeling Zeist optredens van het VARA-ensemble De Flierefluiters, het VARA-orkest en het VARA-toneel.

NOTEN

1. Zeister Courant, 12 november 1927
2. Zeister Courant, 12 november 1927
3. Zeister Courant, 19 november 1927
4. Zeister Courant, 26 november 1927
5. Zeister Courant, 24 maart 1928
6. Zeister Courant, 1 oktober 1930
7. krantenartikel uit Figi-archief (documentatieverzameling)
8. Figi-programma

4. Deel van een groter geheel

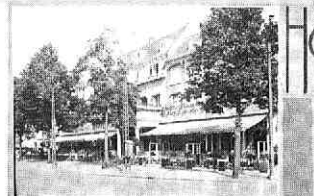
De Zeister toneel- en concertzaal was in 1925, tegen de trend van de tijd in, niet gesticht door louter een groep vermogende particulieren, maar - meer in de lijn van de grand hotels - als onderdeel van een bedrijf met een variatie aan functies: hotel, restaurant, banketbakkerij, theater, bioscoop, zalenexploitatie en congrescentrum.

Een verslag in de *Hotelhouder* uit 1930 geeft deze samenhang weer:

“Ieder goedgeleid hotel-bedrijf dient in zekeren zin de cultuur, maar deze vennootschap heeft de behoefte gevoeld ook op meer directe wijze aan de cultureele ontwikkeling van de gemeente Zeist mede te werken en den bouw ter hand genomen van een concert- en theaterzaal, die met betrekkelijk sobere middelen toch ten volle het ‘cachet’ heeft, dat bij Zeist hoort, en aan een prettig

coquet zaalintérieur een verdienstelijk geoutilleerd tooneel paart, dat uitnemend aan zijn bedoeling beantwoordt, en waar de beste Hollandsche gezelschappen optreden, zoomede de grootste buitenlandsche celebriteiten, die ons land bezoeken. Nog onlangs trad Moïssi in dit theater op en hij sprak zich met groote waardeering uit over de inrichting van het gebouw en de outillage van het tooneel. [...] In hoofdzaak is het Hotel Figi thans voltooid en compleet, en het beantwoordt op het oogenblik aan alle eischen, die aan een modern hotelbedrijf mogen worden gesteld. De Amerikaansche Bar, die enkele dagen geleden geopend is, vormt er in zekeren zin de bekroning van. Ge ziet: ook in Zeist schrikt men tegenwoordig voor grootsteedsche allures niet terug. En juist die Bar

toont den bezoeker scherp en duidelijk, hoe de firma Ruys iedere centimeter ruimte profijtelijk en nuttig weet te maken. [...] De hall, die in een modern hotel onontbeerlijk is geworden, sluit zich hier onmiddellijk aan op de entréé en bevat naast bureau en telefooncel, trap-opgang etc., [...]. Daarnaast ligt de tearoom, die des winters als theaterfoyer fungeert, vervolgens noemen we de restaurantzalen, de

conversatiezalen, den wintertuin, die alle tot het hotelbedrijf behoren, maar ook als tooneelfoyers dienst doen. De hotelkamers bevinden zich op de étages, waar ook de noodige conversatie-ruimte is aangehouden (ook vergaderzaaltjes!), terwijl hier niet minder dan 50 logeervertrekken zijn ingericht, uitnemend plaats biedende aan 70 gasten. Verschillende kamers hebben een badvertrek annex, [...]. Het geheim van dit groote bedrijf is, dat zoo ongeveer alles in eigen beheer geschiedt. Ieder lid van de familie Ruys ontplooit zijn (haar) speciale bekwaamheden en vindt zodoende zijn eigen emplot. Sinds een goed jaar is ook de wasscherij in eigen handen en treft men op de hoogste verdieping elektrische wasmachines, strijkmachines, droogkamers en persen - een apart bedrijf, dat heeft aangetoond, dat slijtage van het linnengoed veel geringer kan zijn dan het pleegt te wezen. Buffets, keukens met

vaatmachine en banketbakkerij met ijsmachines - ook de banketzaak is gebleven - alles is modern ingericht en fungeert perfect. Een van de gebroeders Ruys, die in het complex een meubelmagazijn heeft opgericht, verzorgt de interieurs, terwijl de décors voor het theater eveneens in eigen beheer worden uitgevoerd. Dan noemen wij eenige nieuwe garages, [...] décorbergplaatsen enz. Geen wonder, dat dit heele bedrijf een personeel vergt van 50 menschen".¹

De programmering in de Concertzaal had direct al een hoog niveau. Financieel was dat alleen waar te maken doordat Figi de exploitatiekosten op dit deelaspect van het bedrijf accepteerde en feitelijk opving met het rendement van de overige bedrijfsfuncties. Interne kruissubsidiëring wordt dat tegenwoordig genoemd.

NOTEN

1. De Hotelhouder, 21 juli 1930.

Tot besluit

Met dit artikel is in het kader van het 75-jarig jubileum van het Figi-theater de schijnwerper gezet op de professionele podiumkunsten in Figi - dan nog alleen in de beginjaren.

De functie van Concertzaal Figi was overigens breder: veel verenigingen maakten er gebruik van en er werden congressen gehouden en filmvoorstellingen gegeven.

De integrale sociaal-culturele geschiedenis van de Concertzaal door de jaren heen zal volgend jaar gepubliceerd worden.

Dit geldt evenzeer de 150-jarige bedrijfs geschiedenis van deze Zeister onderneming met zijn verschillende functies: een onderneming, die nu al weer bijna een eeuw de naam Figi draagt.

Theo Ruijs
Frédéric Ruijs

Bezoekadres: Het Slot Zeist, Zinzendorfln 1, (030) 692 17 04

Zeister Historisch Genootschap

U kunt ook contribuant worden van de Van de Poll Stichting. Stuur daarvoor een briefkaart in en vermeld daarbij naam en voorletters, adres, postcode, woonplaats, uw bijdrage (minimumdonatie f 25,- per jaar), datum en handtekening. U ontvangt dan elk kwartaal het tijdschrift 'Seijst'.

Zeister Historisch Genootschap
Van de Poll Stichting
Postbus 342
3700 AH Zeist

Wacht met betalen tot u een acceptgiro heeft ontvangen.

